

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KLASİK VE HELLENİSTİK DÖNEMLERDE TAMAN YARIMADASI
(PHANAGORİA-KEPOİ-HERMONASSA)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeynep TUNÇ

HAZİRAN- 2022

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KLASİK VE HELLENİSTİK DÖNEMLERDE TAMAN YARIMADASI
(PHANAGORİA-KEPOİ-HERMONASSA)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeynep TUNÇ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR

HAZİRAN - 2022

TRABZON

ONAY

Zeynep TUNÇ tarafından hazırlanan “Klasik ve Hellenistik Dönemlerde Taman Yarımadası (Phanagoria-Kepoi-Hermonassa)” adlı bu Çalışma 20/07/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR	Başkan	☐	☐	
Prof. Süleyman ÇİĞDEM	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Derya Derin PAŞAOĞLU	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Zeynep TUNÇ
24.06.2022

ÖNSÖZ

Antikçağ'da Karadeniz Bölgesi yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından önemli bir coğrafya idi. Elbette bu önemini günümüzde de sürdürmektedir. Akdeniz Bölgesi gibi Karadeniz'de Antikçağ'da ciddi bir kolonizasyon dönemi geçirmiştir. Kolonizasyon, bir ülkenin başka bir ülke üzerinde özellikle ekonomik olarak hâkimiyet kurması anlamına gelmektedir. Koloni ise üzerinde hâkimiyet kurulan toprakları ifade etmektedir. Hellenler için Karadeniz Bölgesi daha önce yabancı eli değmemiş bir bölge ve özellikle doğal kaynaklar bakımından zengin olmasından dolayı ciddi kazanç sağlayacakları bir coğrafya idi.

Klasik ve Hellenistik Dönemlerde Taman Yarımadası (Phanagoria-Kepoi-Hermonassa) başlıklı bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmıştır. İncelediğimiz dönem içerisinde Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Taman Yarımadası, Kolonizasyon, Bosphorus Krallığı ve Geç Hellenistik dönemlerdeki ekonomik ve siyasi gelişmeleri bakımından ele alınmıştır. Bölgenin stratejik konumu ve doğal kaynaklarının çeşitli ve zengin oluşunun buraya hâkim olan devletlere ve kolonilere olan katkısı izah edilmiştir.

Bu tez çalışmasının konusunun belirlenmesinde, araştırılmasında ve yazım aşamasında her türlü yardımı benden esirgemeyen ve bana yol gösteren kıymetli Danışmanın Sayın Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR'e şükran borçlu olduğumu bildirir ve teşekkürlerimi sunarım. Lisans eğitimimden beri sürekli desteğini gördüğüm Prof. Dr. Mehmet Alaattin YALÇINKAYA'ya ve bu tezi hazırlarken Latince ve Grekçe çevirilerde yardımını esirgemeyen Sayın Hatice Tuğba AKDOĞAR'a teşekkürü borç bilirim.

Haziran, 2022

Zeynep TUNÇ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANTİKÇAĞ'DA TAMAN YARIMADASI'NIN TARİHİ COĞRAFYASI	3-13
1.1. Taman Yarımadası Tarihi Coğrafyası	3
1.1.1. Phanagoria İsmi ve Coğrafyası	7
1.1.2. Kepoi İsmi ve Coğrafyası	9
1.1.3. Hermonassa İsmi ve Coğrafyası	9
1.2. Kazı Çalışmaları ve Araştırmalar	10

İKİNCİ BÖLÜM

2. KARADENİZ'DE HELLEN KOLONİ FAALİYETLERİ VE TAMAN YARIMADASI	14-34
2.1. Hellen Koloni Faaliyetleri.....	14
2.1.1. Hellenlerin Koloni Kurma Nedenleri.....	18
2.1.2. Hellenlerin Koloni Aşamaları	20
2.1.3. Kolonilerin İşleyişi.....	25
2.2. Taman Yarımadası'nda Koloni Faaliyetleri.....	29
2.2.1. Phanagoria'da Koloni Faaliyetleri	29
2.2.2. Kepoi'de Koloni Faaliyetleri	30
2.2.3. Hermonassa'da Koloni Faaliyetleri	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ANTİK ÇAĞ'DA TAMAN YARIMADASI'NIN SİYASİ TARİHİ.....	35-51
3.1. Kolonizasyon Döneminde Taman Yarımadası	35
3.2. Bosphorus Krallığı Döneminde Taman Yarımadası	38
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	52
KAYNAKÇA	54
EKLER.....	62
ÖZGEÇMİŞ.....	70

ÖZET

Klasik ve Hellenistik Dönemlerde Taman Yarımadası (Phanagoria-Kepoi-Hermonassa) adlı bu tez çalışmasında Antikçağ'da Taman Yarımadası'nda yer alan önemli üç liman kenti olan Phanagoria, Kepoi ve Hermonassa kentleri incelendi. Bu liman kentlerinin Antikçağ'daki coğrafi konumları, toponimleri, ekonomik, kültürel ve siyasi gelişmelerdeki rolleri ortaya konuldu. Bu liman kentlerinin diğer kentlerle olan ticari ilişkileri araştırıldı. Bunun için öncelikle kentlerin toponimleri, coğrafi konumları ve kazı çalışmaları incelendi. Ardından Hellenlerin Karadeniz'de ve Taman Yarımadası'ndaki koloni faaliyetleri ele alındı. Daha sonra da Taman Yarımadası'nın Kolonizasyon, Bosphorus Krallığı ve Mithradates Krallığı dönemlerindeki siyasi tarihi incelendi.

Sonuç olarak, bu çalışmayla Klasik ve Hellenistik Dönemlerde önemli bir yere sahip olduğu tespit edilen Phanagoria, Kepoi ve Hermonassa liman kentlerinin bölge ticaretinde ve yaşanan siyasi gelişmelerde önemli görevler üstlendikleri tespit edildi. Bu bölgelere hâkim olan Bosphorus Krallığı ve Mithradates Krallığı'nın siyasi ve ekonomik yönden düşmanlarına karşı büyük kazanç elde ettiği görüldü.

Anahtar Kelimeler: Bosphorus Krallığı, Hermanossa, Kepoi, Mithradates Krallığı, Phanagoria

ABSTRACT

In this thesis titled Sindike Region in the Classical and Hellenistic Periods, the three important port cities of Phanagoria, Kepoi and Hermonassa, which were located on the Taman Peninsula in Antiquity, were examined. The geographical locations, toponyms, and their roles in economic, cultural and political developments of these port cities in Antiquity were revealed. The commercial relations of these port cities with other cities were investigated. For this, first of all, the toponyms, geographical locations and excavations of the cities were examined. Then, the colonial activities of the Hellenes in the Black Sea and the Sindike Region were discussed. Then, the political history of the Sindike Region during the Colonization, Bosphorus Kingdom and Mithradates Kingdom periods was examined.

As a result, it was seen that the port cities of Phanagoria, Kepoi and Hermonassa, which were determined to have an important place in the Classical and Hellenistic periods, played an important role in the regional trade and political developments. It was seen that the Bosphorus Kingdom and Mithradates Kingdom, which dominated these regions, made great gains against their enemies politically and economically.

Keywords: Bosphorus Kingdom, Hermonassa, Kepoi, Mithradates Kingdom, Phanagoria

KISALTMALAR LİSTESİ

- Amm. Marc. : Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*
Ammianus (2000), **Ammianus Marcellinus**, with an English translation by J. C. Rolfe I-III, Harvard University Press (Loeb), London, Cambridge, Massachusetts.
- App. Mithr. : Appianus, *Mithridateios*
- Arr. Anab. : Arrianus, *Anabasis*
Flavius Arrianus (1976-1983), **Arrian: Anabasis of Alexander**, with an English translation by A. Brunt I-II, Cambridge University Press (Loeb), Cambridge, London.
- Arr. Periplus : Arriaunus, *Periplus Euxini*
Arrianus (2005), *Arriani Periplus Ponti Euxini/Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, (Çev. Murat Arslan), Odin Yayıncılık, İstanbul.
- bkz. : Bakınız
- CAH : Cambridge Ancient History
- Cass. Dio : Cassius Dio, *Rhomaika*
Cassius Dio (1914-1927), **Roman History**, with an English translation by E. Carry I-IX, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb), Cambridge, London.
- CIRB : Corpus Inscriptionum Regni Bosporani
- Çev. : Çeviren
- Der. : Derleyen
- Diod. : Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historike*
Diodorus Siculus (1974), **Diodorus of Sicily**, with an English translation by R. M. Geer, I-III, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb), Cambridge, London.
- dn. : Dipnot
- Ed. : Editör
- Haz. : Hazırlayan
- Hdt. : Herodotos, *Historiae*
Herodotos (2018), **Tarih**, (çev. Müntekim Ökmen), 14. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- IAC : İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu
- JHS : Journal of Hellenic Studies

- KBN : Corpus of Bosphoran Yazıtları
- KİD : Karadeniz İncelemeleri Dergisi
- Km : Kilometre
- Ksen. Anab. : Ksenophon, *Anabasis*
Ksenophon (1998), **Anabasis: Onbinlerin Dönüşü**, (Çev. Tanju Gökçöl), 12. Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- M : Metre
- Mela,chorog. : Pomponius Mela, *De Chorographia*
Pomponius Mela (1984), **De Chorographia liber**, Introduzione, edizione critica e commento a cura di Piergiorgio Parroni, Edizioni di storia e letteratura, Roma, Italy.
- MÖ : Milattan Önce
- MS : Milattan Sonra
- örn. : Örneğin
- Plin. *Nat.* : Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*
Pilinius, Gaius Secundus (1938-1971), **Pliny Natural History**, with an English translation by H. R. Rackham, W. H. Jones, De E. Eichhoz I-X, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb), Camdridge, London.
- Ps.-Scymnus : Pseudo Scymnus, *Ad Nicomedem*
Pseudo Scymnus (1952), **Ad Nicomedem Regem**, The Tradition of the Minor Greek Geographers, A. Diller (Ed.), Lancaster, Oxford.
- Proc. *Bell* : Prokopius, *de bellis*
Procopius (1928), **History of the Wars**, with an English Translation by H. B. Dewing, I-VIII, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb), Cambridge, London.
- SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
- Strab. : Strabon, *Geographika*
Strabon (2018), **Geographika**, (çev. Adnan Pekman), 19. Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Thuk. : Thukydides, *Historiai*
Thukydides (2010), **Peloponnesos Savaşları**, (Çev. Furkan Akderin), 11. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
- vd. : Ve devamı
- vdd. : Ve devamının devamı
- yak. : Yaklaşık
- yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Karadeniz Bölgesi tarih boyunca önemini korumuştur. Antikçağ tarihinde bölgede önemli kentler ve devletler kurulmuştur. Bölge maden yatakları, balıkçılık, tahıl üretimi, kereste ve limanları bakımından ciddi bir potansiyele sahiptir. Hellenler, ana yurtlarında nüfus artışı, sosyal sınıflar arası çatışmalar, coğrafyanın doğal kaynaklarının kıt oluşu ve özellikle bölgenin dağlık oluşundan dolayı tüm nüfusa yetecek tarımın yapılamaması gibi nedenlerden dolayı kendilerine ana yurttan uzakta yeni yerleşimler aramışlardır.

Antikçağ'da Taman Yarımadası'nın birçok liman kenti Karadeniz'in yükselmesiyle günümüzde sular altında kalmıştır. Bundan dolayı bölgede sualtı arkeoloji çalışmaları yapılmasına rağmen çalışmalar yetersiz ve sınırlı kalmaktadır. Bu kentlerin arkeoloji çalışması ile yeniden kurulmaları oldukça zordur. Bölgenin erken dönemi hakkında kaynaklardaki bilgiler azdır. Erken dönem bilgilere ancak Hellenlerin Kolonizasyon Dönemi'nde ulaşabilmekteyiz. Ondan önce bölge hakkında yazılı kaynak yoktur. Hellenler Taman Yarımadası'nda çok sayıda koloni kurmuştur. Kurulan bu kolonilerden Phanagoria, Kepoi ve Hermonassa liman kentleri bu tez çalışmasının asıl odak noktasıdır.

Yukarıda belirtilen amaç ve kapsam doğrultusunda Klasik ve Hellenistik Dönemlerde Taman Yarımadası (Phanagoria-Kepoi-Hermonassa) adlı bu tez, üç ana bölümden oluşmaktadır. Taman Yarımadası'nın Tarihi Coğrafyası tezimizin Birinci Bölümü'nün ana başlığıdır. Bu başlık altında öncelikle Taman Yarımadası coğrafyası, Phanagoria, Kepoi ve Hermonassa kentlerinin toponimleri ve coğrafyaları hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra coğrafyada yapılan kazı çalışmaları ve araştırmalar hakkında bilgi sunulmuştur.

Karadeniz'de Hellen Koloni Faaliyetleri ve Taman Yarımadası çalışmamızın İkinci Bölümü'nün ana başlığıdır. Bu başlık altında iki alt başlık bulunmaktadır. Birinci alt başlığımız olan Hellen Koloni Faaliyetleri başlığı altında önce Hellenlerin koloni kurma nedenleri ardından koloni aşamaları ve son olarak kolonilerin işleyişi ele alınmıştır. İkinci alt başlığımız olan Taman Yarımadası'nda Koloni Faaliyetleri başlığı altında Phanagoria, Kepoi ve Hermonassa kentlerinde koloni faaliyetleri sunulmuştur.

Antikçağ'da Taman Yarımadası'nın Siyasi Tarihi tezimizin Üçüncü Bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlık Kolonizasyon Döneminde Taman Yarımadası olup burada üç antik kentimizin siyasi tarihi ele alınmıştır. İkinci alt başlık

Bosphorus Krallığı Dönemi'nde Taman Yarımadası olup burada da üç kentimizin siyasi gelişmeleri ele alınmıştır. Üçüncü ve son alt başlığımız Geç Hellenistik Dönemde Taman Yarımadası olup üç antik liman kentimiz olan Phanagoria, Kepoi ve Hermonassa'nın Mithradates Krallığı dönemindeki siyasi gelişmeleri sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANTİKÇAĞ'DA TAMAN YARIMADASI'NIN TARİHİ COĞRAFYASI

1.1. Taman Yarımadası Tarihi Coğrafyası

Taman Yarımadası, Rusya'nın Krasnodar Kray'ı adlı bölgesidir. Yarımada, batısında Kerç Boğazı, güneyinde Karadeniz ve kuzeyinde Azak Denizi ile çevrilidir. Hemen karşısındaki Kerç Yarımadası'ndan Kerç Boğazı ile ayrılır (Bülbül ve Işık, 2020: 440). Antik dönemde bu yarımada, *Eone* ve aynı zamanda *Asya Bosphorus*'u olarak adlandırılmaktaydı. Modern ismi ise Taman Yarımadası'dır. Antik metinlere göre Taman Yarımadası, Antikçağ'da küçük adalardan oluşan bir kompleksi (Vakouftsi, 2012: 2). Taman Yarımadası'nın güneybatı ve kuzeybatı kısımlarının, Strabon (XI. 2. 9-10)'un doğruladığı gibi sırasıyla neredeyse bir veya iki ada olduğu görülüyor. Bu adaların en büyüğü Phanagorus'tur. Kepoi ve Phanagoria, Karadeniz'i Azak Denizi'ne bağlayan Phanagorus Adası'nda bulunuyordu (Vakouftsi, 2012: 2). Tarımsal açıdan çok verimli olan Sindike Adası ise Hypanis'in (modern Kuban Nehri) aşağı vadisindeki Hellen şehirlerinin hemen iç kesimlerinde bulunuyordu ve Sindike Adası üzerinde Hermonassa antik kenti yer alıyordu (Hind, 1994: 476). Taman Yarımadası'nın coğrafi haritası son iki bin yılda büyük ölçüde değişti: Volkanik aktivite ve Antikites'in (modern Kuban Nehri) sayısız kanalının silinmesi nedeniyle, Antikites Nehri'nin kanalları ve kanalları ile bölünmüş antik adalar grubu modern yarımada'ya dönüştü. Bu nedenle eski yazarların tanımları bugün için pek geçerli değildir (Finogenova, 2003: 1008).

Antikçağ'da *Kimmerius Bosphorus* (Ek 2) olarak bilinen Kerç Boğazı, Taman Yarımadası ile Kerç (Kırım-Taurik) Yarımadası'nı birbirinden ayırır. Kırım Yarımadası, Bosphorus Krallığı'nın merkezidir. Bu yarımada Klasik Dönem yazarları tarafından genellikle "Taurike Khersonesos" (Kayalık Khersonesos) olarak adlandırılmaktadır (Hdt. IV. 99; Skylax, *periplus*, 68; Strab. VII. 4. 4). Kırım Yarımadası, Avrupa'nın güney kesiminde yer almaktadır. Yaklaşık 26.000 km² büyüklüğünde karo şeklindeki bir bölgedir. Güney ve batıdan Karadeniz, doğudan Kerç Boğazı, kuzey ve kuzeydoğudan Azak Denizi ve sığ Sivash Körfezi ile çevrilidir. Kırım Yarımadası 8 km genişliğindeki dar Perekop Kıstağı ile anakaraya bağlanır. Doğal coğrafi koşulları açısından Kırım, bozkırlara, eteklere ve dağlara bölünmüştür. Yarımada'nın güney kesiminde Sivastopol şehri çevresinden Simferopol ve Theodosia şehirlerine kadar dağlar üç paralel sıra oluşturur. Bozkırlar, yarımada'nın topraklarının yaklaşık %70'ini kaplar (Olkhovsky, 1995: 63).

Kimmerius Bosphorus'unun 180 stadia güneydoğusunda Akhai ile Bosphorus arasında Sindike Bölgesi bulunmaktadır. Günümüzde bu bölge Taman Yarımadası'nın güneyinde yer almaktadır. Bölgenin en önemli antik kentleri Gorgippia¹, Hermonassa, Phanagoria ve Kepoi'dir. Bazı antik kentlerin bölgeleri, özellikle Kırım'daki Kytai ve ayrıca Phanagoria ve Kepoi kentlerinin alt kısımlarının su altında olduğu Taman Yarımadası'nda, arkeolojik çalışmalarla su altında güvenilir bir şekilde konumlandırılmıştır (Braund and Braund, 1997a: 1243).

Gorgippia'nın kuzeyinde Hypanis (Kuban) Nehri bulunuyordu (Mela, I. 112). Kuzey Kafkasya'nın en yüksek dağı olan Elbruz'dan kaynağını alan Hypanis Nehri, 870 km'lik bir alan boyunca akararak Maiotis (Azak Denizi) Gölü'ne dökülürdü. Sindike'nin verimli bir bölümü olan bu coğrafya Aşağı Kuban Bölgesi olarak tanımlanmaktadır (Emir, 2014: 41). Hypanis Nehri'nin kuzeybatısında Hermonassa antik kenti yer alıyordu. Strabon (XI. 2. 9)'a göre bu kent Hypanis Nehri'nin güney kolu ile Taman Yarımadası tarafından şekillenen Korokondamitis Gölü (Taman Gölü) etrafında bulunuyordu. Hermonassa kentinin kuzeyinde bir diğer antik kent olan Phanagoria yer almaktaydı. Phanagoria, modern Sennoi'nin 1 km batısında bulunmaktaydı. Kentin sınırları Taman Yarımadası'ndaki Maiotis ve Sindian kabilelerinin bulunduğu bölgeye kadar uzanıyordu (Tsetskhladze, 2002: 130). Karadeniz'in kuzeyindeki en büyük nehirlerden biri olan Hypanis de bu şehirden geçerek Azak Denizi'ne dökülüyordu. Phanagoria, Hypanis Nehri'nin birçok kolu tarafından sulandığı için oldukça verimli bir bölgeydi (Emir, 2014: 41).

Sindike Bölgesi'nin kuzeydoğu ucunda Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayırdığı söylenen Tanais Nehri ve bu nehrin ağız kısmında da Antikçağ'ın Karadeniz'deki en büyük ticaret merkezlerinden biri olan Tanais² kenti bulunuyordu. Bu şehre dair en kapsamlı bilgiyi Strabon (VII. 4. 5; XI. 2. 3)'den öğreniyoruz. Tanais, MÖ III. yüzyılda Bosphorus'u elinde tutan Hellenler tarafından kurulmuş bir Millet koloni kentidir. Kent antik dönemde Hellen, Sarmat ve Maiotai ticaretçilerinin yaygın köle-post ticareti olarak kullandıkları, kıyafet, şarap ve uygar ev yaşamına ait diğer şeyleri ithal ettikleri ortak bir ticaret merkezidir (Strab. XI. 2. 3; ayrıca bkz. Emir, 2014: 43). Kent, modern Rostov-na-Donu şehrinin 30 km batısındadır. Tanais kentinin en önemli akarsuyu, kentle aynı ismi taşıyan Tanais (Don) Nehri'dir. Antik kaynaklarda³ bu nehrin Maiotis Gölü'nden

¹ Gorgippia, MÖ VI. yüzyılda İyonlu kolonistler tarafından kuruldu (Strab. XI. 2. 10). Kent MÖ IV. yüzyılda *polis* haline geldi. Günümüzde de kent Rusya'nın tahıl ambarı olarak anılmaktadır. Hellenistik ve Roma dönemlerinde bu kentin limanından Orta Karadeniz ve Akdeniz'e tahıl ithalatı yapılıyordu (Aleksyeva, 1994: 47-49). MÖ III. yüzyılda Bosphorus Krallığı'nın hâkimiyetine giren kent, MS III. yüzyılda Got saldırıları sonucu yıkılmıştır. Günümüzde kent, modern Anapa şehrinin altında kalmıştır (Treister ve Vinogradov, 1993: 560-562).

² Tanais, MÖ III. yüzyılda Bosphorus Krallığı'ndan gelen Hellenli kolonistler tarafından kurulmuştur (Strab. XI. 2. 3; Plin. *Nat.* VI. 30). MÖ III. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in en önemli liman kentlerinden biri haline gelmiştir. MÖ II. yüzyılın başlarından MS V. yüzyılın ortalarına kadar Klasik medeniyetlerle bölgedeki bozkır halkları arasında ticaret merkezi haline gelmiştir. Böylece MÖ II. yüzyıldan sonra Maiotis, Sarmat ve Hellenli halklardan oluşan çok uluslu bir kent olmuştur. MS II. yüzyılın ortasında istilaya uğramıştır. Doğudan gelerek Aşağı Don Bölgesi'ne ulaşan Geç Sarmat kültürünü temsil eden halkların bölgeyi istila ettiği düşünülmektedir. MS III. yüzyılda tekrar istilaya uğradı ve MS V. yüzyılın ortasında kent boşaltıldı (Emir, 2014: 42-43).

³ Söz konusu durumdan bahseden antik kaynaklar şu şekildedir: Ps. Scymnus 874; Scylax, *periplus*, 68, 70; Strab. II. 5. 26; VII. 4. 5; XI. 1. 1; Arr. *Anab.* III. 30. 9; Mela, II. 1; Amm. Marc. XXII. 8. 27; Prok. *Bell.* VIII. 6. 15.

doğup Karadeniz'e döküldüğü ve Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayırdığı belirtilmektedir. Oysaki Tanais Nehri, Komeda (Mustak) Dağı'ndan doğmaktadır. Tanais'in aynı zamanda Antikçağ'da doğuda Sarmat ve batıda İskit topraklarını da birbirinden ayırdığı ifade edilmektedir (Hdt. IV. 21; Plin. *Nat.* VI. 12. 78). MÖ IV. yüzyıldan bu yana nehrin aşağı kesimleri civarında da Sarmat halklarının ikamet ettiği (Hdt. IV. 21) bilinmektedir. Dolayısıyla nehrin kuzey kısmını göçebe olan İskit halkları işgal ederken güney kısmını ise yine göçebe bir toplum olan Sarmatların işgal ettiği görülür.

Herodotos (IV. 110, 117) Sarmatlar'ın soylarını, zamanında Amazon ve Skythler arasında geçen ilişkiye borçlu olduklarını dile getirir. Ammianus'a (XXII. 8. 29) göre, Tanais'in öte tarafı yani doğusunda Sarmat halkının bir uzantı bölgesi vardır. MÖ III. yüzyılda İskitya topraklarına girmeye başlayan Sarmat hakları, MS II. yüzyılda tüm İskitya'ya hâkim olmuş ve bu tarihten sonra Istros (Tuna) ile Tanais (Don) Irmakları arasında kalan İskit toprakları Sarmatya ya da Sarmat toprakları olarak anılmaya başlamıştır. MS II. yüzyıldan sonra antik Roma kaynakları Sarmatya topraklarını, "Avrupa Sarmatyası" ve "Asya Sarmatyası" olarak ikiye ayırmışlardır. Avrupa Sarmatya'sının coğrafi sınırları, batıda Vistula Irmağı, kuzeyde "Sarmat Denizi" olarak da bilinen Baltık Denizi, güneyde Daçya ve doğuda da Don Irmağı'na kadar uzanıyordu. Asya Sarmatyası ise, Kuzeyde Don ve Volga ırmakları, doğuda Hazar Denizi, güneyde Kafkas Dağları ile sınırlanan bir coğrafyayı içine alıyordu. Bütün bu coğrafya içinde yaşayan Sarmatlar, birçok kabile topluluklarından meydana geliyordu. Bunların içinde Yazgiler, Rhoxolanoi, Bastarnae, Aorsoi ve Sirakoi kavimleri başta geliyordu. Bunlardan Aorsoi ve Sirakoi kavimleri, Tanais Irmağı'nın doğusunda ikamet etmekteydiler (Emir, 2014: 56-57). Strabon (XI. 2. 1), güneye yani Kaukasus Dağlarına dek uzanan yerlerde Aorsoi ve Sirakoi halkı varlığından söz ederken bunların bazılarının göçebe, bazılarının da çadırda yaşayanlar ve de çiftçiler olduklarını belirtir. Yine Strabon'a (XI. 5. 8) göre, Aorsoi halkı Sirakoi halkından daha kuzeyde olup, her iki halk da kendilerinden daha yukarıda bulunan halklardan sürgün olmuşlardır.

Herodotos (IV. 45) ve Prokopius (*Bell.* VIII. 6. 2), Asya ile Avrupa arasındaki sınırı Phasis'in çizdiğini ifade ederlerken bazılarının göre ise bu sınırın Tanais tarafından belirlendiğini de ilave etmektedirler. Tanais'in denize döküldüğü alan modern zamandaki haritadaki yeri ile uygunluk göstermektedir (Emir, 2014: 43). Irmağın kaynağı antik kaynaklarda farklılık gösterir. Örneğin Arrianus (*Anab.* III. 30. 8) ve Herodotos'a (IV. 57) göre Tanais çok uzaklarda bir gölden doğup Maeotis'e dökülür. Strabon'a (XI.2.2) göre de Tanais büyük çoğunlukla kuzeylere doğru akar, ardından ters dönerek Maiotis'e boşalır.

Bölgede yaşayan yerli halklardan olan Maeotis halkını, Strabon (XI, 2, 1) onların deniz kıyısında yaşadıklarını belirtirken, arkeoloji onları deniz kıyısında değil, hemen arkasında gösterir. Azak Denizi kıyılarının hemen arkasında, *Maiotian* yerleşmeleri genel bir yapıya uyar; yakınlarda başka bir alan daha olacak şekilde nispeten yüksek bir zemine odaklanırlar. "Akropolis" (Akropol),

bir tarafında bir nehir veya göl bulundurma ve diğer tarafında bir hendekle çevrili olma eğilimindedir. Daha sığ bir hendek komşu yerleşim alanını çevrelemektedir. Sınırlı arkeoloji, bu yerleşimlerin MÖ 100 civarında kurulduğunu ve MS III. yüzyıla değin sürdüğünü belirtir (Braund and Braund, 1996: 1201-1202). Araştırmalara göre, Maiotai'nin mezarları, zengin "İskit" ve "Sarmatya" mezarlarının höyükleri olmayan basit gömme mezarlardır (Braund and Braund, 1996: 1201-1203).

Skylaks'a (*periplus*, 72) göre Maiotai halkından sonra Sindoi halkı gelir. Bölge halkları sayıları ve çeşitleriyle dikkat çekiciydi (Braund vd., 1997: 1227). Diğer kabilelere (Toretai, Dandarioi, Psessoï) gelince, yerleri tamamen bilinmiyor ve "arkeolojik hayaletler" olarak kalmaya devam ediyorlar. Hellenlerin Taman Yarımadası'ndaki en yakın komşuları Sindianlılardı. MÖ V. yüzyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde Sindianlıların tamamen Hellenleştiği görülüyor (Muratov, 2015: 591).

Roma öncesi Kerç ve Taman yarımadalarının tarihini yedi ana döneme ayırabiliriz. Aşağıda tartışılacak olan dönemlerin kronolojik sınırlarının oldukça geleneksel olduğunu en baştan vurgulamak gerekir; bazıları alt dönemlere ayrılır ve bunlar da gelecek yeni verilere göre daha fazla bölünebilir. Ancak genel olarak önerilen şema mevcut arkeolojik malzemenin sistemleştirilmesi ve sonuç olarak tarihsel arka planının daha iyi anlaşılması için faydalı olabilir.

1. Kerç Boğazı kıyılarının Hellen kolonizasyonu: Bir dizi apoikia'nın kurulması; yerel kabilelerle ilişkiler kurmak (MÖ VI. yüzyıl).
2. Archaeanactid hanedanının egemenliği (MÖ 480-MÖ 438/37).
3. Spartakid hanedanının egemenliği (MÖ 438/37-MÖ 304).
4. Sarmatian "göçebe yağmacı topluluk" (MÖ III. yüzyıl)
5. Kültürel canlanma dönemi (MÖ III. yüzyılın ikinci yarısı-MÖ II. yüzyılın ilk yarısı).
6. İstikrarsızlık dönemi (yaklaşık MÖ II. yüzyılın ortalarına doğru).

Mithradates Krallığı'nın bir parçası olarak Bosphorus (MÖ II.-MÖ I. yüzyıllar) (Vinogradov, 2007: 145-147).

Taman Yarımadası'nda yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler doğrudan Kırım Yarımadası'nı da etkilediği için Kırım Yarımadası'nın tarihsel coğrafyası hakkında da bilgi vermemiz gerekir. Antikçağ'da Kırım Yarımadası üzerinde Panticapaeum, Theodosia, Nymphaeum, Khersonesos gibi Hellen koloni kentleri yer almaktaydı. Kırım'daki ilk Hellen kolonisi Panticapaeum'dur ve MÖ VII. yüzyılın sonlarında kurulmuştur (Olkhovsky, 1995: 65). Panticapaeum kenti aynı zamanda Bosphorus Krallığı'nın Avrupa yakasındaki merkezi idi. Klasik ve Hellenistik dönemlerde bölgenin en önemli liman kentlerinden biri idi (Emir, 2014: 45). Strabon'a (VII. 4. 4) göre o dönemlerde 30 gemi alabilecek iyi bir limanı ve akropolisi bulunuyordu. Theodosia MÖ VI. yüzyılda kurulmuş bir Hellen koloni kentidir. Bu kentin en önemli özelliği tahıl yetiştiriciliği ve Atina'ya ihracatıdır (Strab. VII. 4. 6). Nymphaeum kenti de bir Hellen koloni kentidir. Khersonesos, Karadeniz'deki bir başka

önemli liman kentidir. Karadeniz'in kuzey kıyılarının kuzeydoğu-kuzeybatı kısımlarını bağlayan stratejik bir konumdadır (Emir, 2014: 47).

Herodotos (IV. 99) Kırım Yarımadası ve halkından şöyle bahsetmektedir:

İstros'u geçince burası eski İskitya'dır; güneye, Notos rüzgârı doğrultusunda, Karkinitis iline kadar uzanır; ötesi aynı kıyının devamı ki, dağlıktır ve Pontos Euksenos'a doğru bir çıkıntı yapar, Taurike Khersonesos'u ya da Kayalık Khersonesos denilen yarımadaatya kadar uzanır ve burada Tauririler otururlar; bu yarımada denize çıkar ve doğuya doğru uzanır. Zira İskitlerin iki yandan sınırı denizdir, güney denizi ve doğu denizi, tıpkı Attika gibi.

Herodotos, bu toprakların iklimini şöyle tanımlar: *“tüm bu bahsedilen ülke aşırı soğuk; her yılın sekiz ayı dayanılmaz bir don olur ve bunlarda su dökerek değil, ateş yakarak çamur yapacaksınız; deniz donar ve tüm Kimmer Boğazı ve çukurun bu tarafında yaşayan İskitler, orduları buz üzerinde yönetiyor ve arabalarını Sindes ülkesine sürüyorlar”* (IV. 28). İskitler, Kimmerler, zorlu kış aylarında Kimmer Boğazı'nı geçmenin mümkün olduğunu, bu bölgelere İonia'dan gelen kolonistlerin gelmesinden çok önce biliyorlardı. Ayrıca Boğaz'dan geçişin Orta Çağ'da hâlâ uygulanabilir olduğunu da biliyoruz. Kimmer Boğazı'nın suları donduğunda, Kırım'ın iç kısımlarında ve Sindica bölgesinde yaşayan Hellen olmayan çeşitli toplulukların bir kıyıda Karadeniz'e geçmeye alıştıkları açıktır, uzun kara yolunu kullanmak yerine buz üzerinde, böylece yolculuğu çok kısaltıyor ve zorlu kış koşullarında sonsuz zaman ve emek tasarrufu sağlıyor (Petropoulos, t.y., 3-12).

1.1.1. Phanagoria İsmi ve Coğrafyası

Kentin bilinen iki ana toponimi vardır: Phanagoria veya Phanagoreia (çoğul olarak) (Pse-Skymnos, 886-889; Strab. 2018: XII, 3, 42). Phanagoria tarihinin yazılı kaynakları azdır. İlginç olan, şehrin adının bir kaynaktan diğerine değişmesidir (Φαναγορεία, Φαναγόρειον, Φαναγορούπολις) (Fanagoreia, Fanagoreion, Fanagoroupolis). Phanagoria'ya atıfta bulunan en eski kaynak, polislin MÖ VI. yüzyılda “Phanagoros” adlı bir oikistten Phanagoria adını aldığını belirten Miletoslu Hekataios'tur. Arrianus (*Periplus*, XIX, 3, 38), Phanagoria'nın Teoslu Phanagoros tarafından kurulduğunu belirtir. Phanagoria kentinde Phanagoras adını taşıyan grafiti bulunmuştur ve MÖ VI. yüzyılın üçüncü çeyreğine aittir. Bu metinde adı geçen kişi, Phanagoria'yı (MÖ 540) kurduğuna inanılan Teos'lu (Küçük Asya'nın batı kıyısındaki şehir) Phanagoras ile aynı olabilir (Phanagoria, 2016: 128). Şehrin ayrıca, Augustus'un üvey oğlu ve aynı zamanda komutanı olan Marcus Agrippa (MÖ 62-13) onuruna “Agrippeia”⁴ adını aldığı bilinir (Emir, 2014: 42).

⁴ Phanagoria, Polemon (MÖ 14) altında kısa bir süre için Agrippa'nın onuruna Agrippeia adını aldı (Kobylyna vd., 2007: 913).

Phanagoria (Ek 3), oikist adını alan istisnalardan biridir (Petropoulos, 2012: 4). Phanagoria, MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısında Teos tarafından kurulan liman kentidir. Polisin MÖ 545 ile 540 yılları arasında Teo'dan gelen kolonistler tarafından kurulduğundan hemfikir olan hem tarih yazımı hem de arkeolojik çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Polisin adının belirli bir kişinin adı olan Phanagora'dan alındığını ve adanın kendisinin hem Phanagoree hem de Phanagoreia olarak adlandırıldığını bize iletirler (Pattavina, 2012: 17). Pse. Skymnus (885-886) bize benzer bir versiyon verir: "Tei tarafından kurulduğu söylenen Phanagoria" şeklinde tanımlama yapılır.

Phanagoria, Bosphorus'un Asya kıyısındaki Korokondamitis limne (Taman Körfezi) üzerindeki Sindike bölgesinde yer almaktadır (Kobylyna vd., 2007: 913). Spartakid Hanedanlığı altında bir limana, iyi gelişmiş bir zanaat endüstrisine ve tarıma sahip Bosphorus Krallığı'nın güçlendirilmiş bir Asya kraliyet ikâmetgahı şehridir (Kobylyna vd., 2007: 913).

Günümüz Taman Körfezi kıyısında (Sennoi ve Primorsky köyleri arasında) (Ek 1) antik bir şehir olan Phanagoria, Kuban'daki veya Rusya'nın herhangi bir yerindeki diğer arkeolojik alanlar arasında öne çıkıyor. Klasik Çağ'da, kalın savunma duvarlarıyla çevriliydi ve genel olarak büyük kamu binaları, tapınakları ve çeşmeleri olan meydanları, mermer heykelleri ve konforlu, sağlam evleriyle tipik bir Hellen polisi⁵'ne benziyordu. Phanagoria, MÖ VI. yüzyılın ortalarından MS X. yüzyılın başlarına kadar olan ömrü boyunca, çoğu zaman bölgeler üstü öneme sahip birçok tarihi olaya tanık oldu. Phanagoria, Bulgaristan'da Bulgarların Tuna havzasındaki yeni evleri için yola çıktıkları ilk başkenti olarak hala hatırlanıyor (Phanagoria, 2016: 9). Phanagoria, Karadeniz'i Azak Denizi'ne bağlayan Phanagorus Adası'nda bulunuyordu (Petropoulos, 2012: 2). Muhtemelen MÖ IV. yüzyılın başında zorla parçası haline geldiği Bosphorus Krallığı'nın ikinci en önemli şehri olan Phanagoria, toplam yaklaşık 75 hektarlık bir alanda gelişmiştir. Şimdi kıtaya bağlanan bir adanın iki platosu üzerinde; şimdiki Sammaya kentinin yakınında bulunan antik kentin yeri kısmen sular altında kalmıştır (Pattavina, 2012: 16-17).

Strabon (XII, 3. 44) Phanagoria'nı Asya Bosphorus'u metropolü olarak tanımlandığını belirtmektedir. Aslında şöyle diyor: "... üstelik Phanagoria, Maeotia Gölü'nden ve arkasındaki yerli topraklarından gelen tüm ürünler için bir pazar (emporion) olarak bir üne sahipken, Panticapeum denizden güneye gelen tüm ürünler içindi..." Şehrin Taman Yarımadası alanındaki ticari ve siyasi ilişkiler bağlamında sahip olduğu önemli rolü kazılardan çıkan bulgulardan anlaşılmaktadır. Burada Nakliye amforaları ve yabancı menşeli madeni paralar; ayrıca, yerinde bronz ve taştan heykel üretim atölyelerinin yanı sıra çanak çömlek ve pişmiş toprak adak atölyelerinin izleri bulunmuştur (Pattavina, 2012: 18). Phanagoria limanı hem Pontik şehirlerden hem de Akdeniz'deki birçok polisten (Miletos, Atina, Sakız Adası, Taşoz, Midilli, Klazomenai, Herakleia, Sinope ve diğerleri)

⁵ Polis; "Kent- kasaba- kent devleti" anlamındadır. MÖ VIII. yüzyıldan itibaren polis kelimesi büyük bir kent veya kasaba ile etrafındaki kırsaldan oluşan siyasi bir topluluğu ifade eder oldu. Bunlar bir bütün olarak kendi kendini yöneten bir varlığı yani "kent devletini" oluşturuyordu (Pomeroy, 2018: 392).

gelen ticaret gemilerini ağırlardı (Phanagoria, 2016: 35). MÖ V. yüzyılın ortalarındaki kuruluşundan bu yana, Phanagoria, kendine özgü kurumları ve yaşam biçimi de dâhil olmak üzere bir Hellen polisinin tipik özelliklerine sahipti (Phanagoria, 2016: 74).

1.1.2. Kepoi İsmi ve Coğrafyası

Kepoi, Taman körfezinin doğu kıyısında yer alır ve Phanagoria'ya yakındır (Petropoulos, 2012: 2). Kepoi bir Miletos kolonisiydi, Taman Körfezi'nin iç girintisinde yaklaşık 20 hektarlık bir alanı kaplayan bir kasabaydı (Hind, 1993: 106). Taman Yarımadası'ndaki en eski Hellen kolonilerinden biriydi. Yazılı kaynaklara göre Kepoi (Ek 3) MÖ VI. yüzyılda Miletoslular tarafından kurulmuştur (Petropoulos, 2012: 2). Kepoi, Strabon (VII. 8. 12), Diodorus (XX. 25) ve Plin. (*Nat. IV. 86*)'e göre MÖ VI. yüzyılın ortalarında kuruldu. Strabon (XI. 2. 10), Kepoi'nin Phanagoria'yla birlikte sol tarafta Phanagoria adlı adada yattığını, Sindika'ya yelken açılırken, Hermonassa ve Afrodit'in kutsal alanı Apaturon'un sağ tarafta olduğunu anlatır. Kepoi başlangıçta iki plato işgal etti. Kuzeydoğudaki en yüksek noktasında, deniz seviyesinden 27 m yükseklikteki üst orta yüksek plato, hendek ve çukurlarla kesilmiş ve kısmen evler ve çiftliklerle kaplanmıştır. Alanın batı tarafında, üst terasın kenarının dik yamacının altında bulunan alt plato, şimdi tahrip olmuş ve Taman Körfezi'nin suları altında kalmıştır (Kocybala, 1978: 339). Kent, Peloponnesos Savaşı'nın sonlarına doğru, o vakte kadar Atinalılara ait olan Nymphaeum'u teslim etmenin ödülü olarak Demosthenes'in dedesi Gylon'a verilmiştir. Bu bağışın Gylon'a, Kepoi bölgesine ait olan toprakların gelirini de alma hakkını sağladığı düşünülür. Kent, antik dönemde Bosphorus Krallığı'na bağlı olduğundan, krallığın dış politikasında da belli bir rol oynamıştır (Kuznetsov, 2003: 895).

Pse. Scymnus (898) şehrin Milet tarafından kurulduğunu bildirir. Kepoi kasabası, Taman Yarımadası'nda en eski Yunan *apoikia*' larından birine aittir. Phanagoria'ya yaklaşık 3 km mesafede yer almaktadır. Şu anda şehir alanı, oldukça yüksek bir tepede Sennoi köyünün evleri tarafından neredeyse tamamen dolu olarak bulunmaktadır. Böyle bir yerde apoikiai kurulması ekonomik açıdan oldukça faydalı olmuştur (Kuznetsov, 2003: 895). Bölgedeki madencilik faaliyetleri nedeniyle site zaman içinde çok sayıda hasar gördü. Şehir MÖ V. yüzyılın sonlarına doğru Panticapeum ve hükümdarlarının yani Bosphorus Krallığı'nın tam kontrolü altındaydı (Pattavina, 2012: 27-28).

1.1.3. Hermonassa İsmi ve Coğrafyası

Taman Yarımadası'ndaki en büyük yerleşim yerlerinden biri olan Hermonassa (Ek 3), modern Taman kasabasının yakınında, güney kıyısında yüksek bir kıyı platosu üzerinde yer almaktadır (Mihail, 2007: 1). MÖ VI. yüzyılda kurulmuş, MÖ IV. ve III. yüzyıllarda gelişmiş ve MS XIV. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Kazılar, 12 m derinliğe kadar birçok tabakayı ortaya çıkarmıştır; Hellen ve Roma dönemlerine ait olanlar 6 ila 7 m derinliktedir. Arrianus (*Periplus*, XIX. 3. 10), Strabon (XI. 2. 10), Plin. (*Nat. IV. 80*) ve Mela (I. 110) siteye atıfta bulunan antik kaynaklardır

(Treister ve Vinogradov, 1993: 558). Arrianus (*Periplus*, XXII. 7. 30) Hermonassa'dan bahseder ve şehrin bir limanı olduğunu belirtir. Strabon (XI. 2. 10), Kimmer Boğazı'ndaki yerini tartışmıştır. Plin. (*Nat.* IV. 80) de şehrin kuruluşu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Mela (I. 110), MS I. yüzyılın ilk yarısında kentin önemini vurgular.⁶ Arrianus (*Periplus*, XXII. 7. 30), kasabanın adının hikâyesini anlatır: Lesbos'lu Semandros'un karısı Hermonassa'dan gelir. Yanında bazı Aeolians getirdi ve kasaba inşa edilirken öldü. Karısı kasabada iktidarı ele geçirdi ve Hermonassa adını verdi.

Hellenler buraya Hermonassa, onlardan sonra yaşayan Hazarlar, Matluka veya Tamatarkha adını verdiler, Slavlar kenti Tmutarakan olarak adlandırdı, XVII. yüzyılda Cenevizliler için Matrega ve Türkler için Taman'dı (Finogenova, 2003: 1007). Hermonassa, Taman Körfezi'nin güney kıyısında MÖ VI. yüzyılın ortalarından önce İyonyalılar ve Aiolis kolonisi olarak kuruldu (Gajdukevic, 2005: 238). Plinius, Hermonassa'dan bahseder.⁷ Strabon (XI. 2. 10) kentin Sindoi halkı bölgesinde yer aldığından, Pse. Scymnus ise (886-889) kentte Apollo, Delphinus, Artemis ve Aphrodite ana kültlerinin varlığından bahseder. Hermonassa'nın ekonomisinin temelinde tahıl, balık ve ticarete dayandığı bilinir (Finogenova, 2003: 1013). Kentin, Klasik ve Hellenistik dönemlerine ait bilgileri oldukça az olsa da Roma döneminde bu kentin, ekonomik ve stratejik önemini koruduğu düşünülür (Emir, 2014: 42). MÖ III. yüzyılda bir deprem sonrası yıkılan ancak MÖ II. yüzyılda yeniden inşası sağlanan kentin varlığını MS III. yüzyıla kadar koruduğu söylenir (Finogenova, 2003: 1013). Ayrıca Hermonassa adı güney Karadeniz bölgesinde de bir yer ismi olarak kullanılmaktadır. Trapezus'un batısındaki Pontus Euxeinus⁸'un güney kıyısında, muhtemelen bugünkü Akçaabat (eski Polathane) yakınlarında, "orta büyüklükteki koloni" olarak tanımlanmaktadır (Hamilton, 2005: 238).

Hermonassa'nın kârlı coğrafi konumu, Karadeniz'den Azak Denizi'ne geçişi kontrol etmeyi mümkün kıldı ve kentin varlığının neredeyse tüm dönemlerinde refahını sağladı. Antik yerleşimin kuzey kısmı şimdi kıyı heyelanları tarafından tamamen tahrip edildi, neredeyse üçte biri körfezin içine çöktü. Alan sınırı modern kıyı şeridinden 90 m uzaklıkta idi (Finogenova, 2003: 1007).

1.2. Kazı Çalışmaları ve Araştırmalar

Taman'ın kırsal anıtları yetersiz ve düzensiz bir şekilde incelenmiştir. Şu anda, Asya Bosphorus'unun kırsal anıtlarının incelenmesi, Vinogradov, Kashaev, Sudarev, Lomtadze ve Zhuravlev vd. tarafından sürdürülmektedir. Ancak bu çalışmaların çok daha uzun bir geçmişi vardır. XVIII. yüzyılın sonunda Kırım ve Taman yarımadalarının Rus İmparatorluğu'na ilhak edilmesinden sonra, hemen hemen Rus toplumunun bir kısmı bu bölgenin eski mirasıyla ilgilenmeye başladı. Büyük antik yerleşimler ve daha az etkileyici, küçük kırsal yerleşimler, o zamanlar bırakın özel

⁶ Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mihail, 2007: 1 vd.

⁷ Şöyle yazar: "Bosphorus'un giriğinde şu şehirler var: önce Hermonassa, sonra Mytilenae kolonisi Kepoi, sonra Phanagoria ve neredeyse terk edilmiş Apaturos" (Plin. *Nat.* IV. 80).

⁸ Pontus Euxeinus, "misafirperver deniz" manasında Karadeniz'e verilen isimdir (Emir, 2009: 20).

çalışmanın nesnelere haline gelmek şöyle dursun, doğru bir şekilde yerleştirilmemişti (Zastrozhnova, t.y., 227).

Hermonassa'da yerleşim materyallerinin kalınlığı bir uçtan diğer uca 13 m'ye erişmektedir ki bu antik bir şehir için oldukça nadir görülen bir şeydir. Ortaçağ materyallerinin 6 m.'den aşağıya kapsamı yerleşkenin antik seviyesinin araştırılmasını oldukça güçleştirir. Ayrıca, yerleşkenin önemli bir bölümü modern şehrin altındadır ve bu yüzden arkeologlar için ulaşılmazdır. Tüm bunlar antik Hermonassa hakkında bilgilerimizin ne kadar zayıf olduğunu açıklar ve genel plan ve kurulu sınırların açığa çıkarılmasını imkânsızlaştırır. Araştırmaların uzun bir tarihi şehrin doğu tarafları ve onun şehir merkezinde ve kıyı boyunca büyük ölçüde deniz tarafından harap edilen onun kuzey sınırlarındaki kazıları kapsar. Mevcut araştırmalar sadece şehrin kazılarının sonuçlarına değil ayrıca nekropol yakınlarındaki kalıntılara dayalıdır, ayrıca mezarlar şehir dışında bulunduğu için onun sınırlarının göstergelerini de verir (Finogonova, 2000: 59).

1859 yılında İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu'nun (IAC) kurulmasından sonra, ilk başkanı Prens S. G. Stroganov, Asya Bosphorus'unun kırsal anıtlarını araştırma görevlerini ilk kez resmen belirledi. 1859 yılında Sanat Tarihi ve Arkeolojisi Bölümü'nde doçent olan Gertz, Taman Yarımadası'na gönderildi. Gertz çalışma zamanının çoğunu yerleşimin orta kısmındaki kazılara ve Phanagoria nekropollerine adanmıştı. 1864 yılında, Taman Yarımadası topraklarındaki kazılar, IAC'ın kıdemli bir üyesi olan Zabelin tarafından gerçekleştirildi. 1866 yılında Lyutsenko, Bliznitsa'dan çok uzak olmayan tepelerden birinde kazıları denetledi. Kültürel tabaka amfora parçaları ve yoğun oksitlenmiş sikkelerle dolu olmasına rağmen kazıda herhangi bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır. 1870-1871 yıllarında Tizengauzen, Azak Denizi ile Taman Körfezi arasında uzanan Taman Yarımadası'nın daha önce el değmemiş kısmını incelemekle görevli idi. 1872 yılında Lyutsenko, Rusya'ya ait tuğla fabrikasının yanındaki Tuz Gölü yakınlarındaki "küllerin" topraklarında kazılar yaptı. 1886 yılında Gross'un önderliğinde Taman'ın batısındaki "mezar höyükleri ve mezarlıkların araştırılması" gerçekleştirildi. 1859 yılında IAC'ın kurulmasından sonra, araştırmacılara ilk kez resmi olarak eski kırsal yerleşim bölgelerinde arkeolojik kazılar yapma görevi verildi (Zastrozhnova, t.y., 230-231 vd).

1984 ve 1990 yılları arasında Kuznetsov tarafından özellikle Kepoi'nin batı kıyılarında kazılar yapılmıştır. Bu siteden erken çanak çömlek özellikle ilgi çekicidir. Kazıcı, koloninin yaklaşık MÖ 575-550'de kurulduğuna ve MÖ VI. yüzyılın sonlarında yangınla tahribatın gerçekleştiğine, ardından alanın düzleştirildiğine ve çukurların yanmış çömlek ve kereste, kavrulmuş kerpiç tuğlalarla ve hayvan kemikleri ile doldurulduğuna inanıyor. Bronz ok uçları bulunmuştur, ancak yıkımın düşman saldırısından mı yoksa doğal nedenlerden mi kaynaklandığı açık bırakılmıştır (Hind, 1993: 107). Mezar yapılarının türüne gelince, mezarların büyüklüğü, yeri, mimarisi gibi özellikleri önemlidir. Yoğun mezar yapılarının tasarımına harcanan emek miktarı ve mezar ayınınin yürütülmesi

merhumun yanı sıra defin için prestijli bir yer seçimi sosyal statünün bir göstergesidir (Mastıkova, 2015: 7).

Kepoi kazılarında Dionysos motifli pişmiş toprak rölyef bulunmuştur. Kabartma, 1967 yılında N. I. Sokolsky liderliğindeki SSCB Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü'nün Taman Arkeolojik Keşfi tarafından Rus arkeologlar tarafından geleneksel olarak Kepoi olarak tanımlanan bir Klasik kentin kazıları sırasında bulundu. Rölyef, Klasik dönem ikonografisinde yaygın olarak temsil edilen bir Dionysos tasviridir. Atina'da en çok saygı duyulan tanrılardan biri olan Dionysos'un tasvirleri çok çeşitli olmaları nedeniyle dikkat çekiciydi. Kabartma (Ek 4) dikdörtgen bir taban üzerinde yapılmıştır dikdörtgen şeklinde büyük, içi boş bir levha. Ön yüzünde yüksek kabartma olarak işlenmiş bir tasvir vardır: Maskeli iki adam çapraz kollarında hymation ile örtülü oturan bir figürü taşımaktadır. Kil, pembemsi bir renk ile soluk kahverengidir. Taşınan figürün üst kısmı -başı ve göğsünün üst kısmı- günümüze ulaşmamıştır, bu da onu herhangi bir güvenle tanımlamayı imkânsız kılmaktadır. Seferin yöneticisi Sokolsky, raporunda silenlerin kollarında “dökümlü bir kadın figürü (tanrıça)” taşıdıklarını belirtti. Zhuravlev ve Lomtadze'ye göre figürün bir erkek olduğu gerçeğinin teyidi olarak kabul edilebilecek olan şey, göğsünün sağ kısmını ortaya çıkaracak şekilde giyilen pelerininin kıvrımlarıdır. Rölyefin bu kısmı tam olarak günümüze ulaşmamış olmasına rağmen, sandığın bir erkeğe ait olduğu açıktır. Figürün sağ omzunda saçından bir dalga kalıntısı, figürün Klasik dönem ikonografisinde yaygın olarak temsil edilen bir Dionysos tasviri olduğunu varsaymayı mümkün kılmaktadır. Böylece kabartmanın bulunduğu koşullar, MÖ IV. yüzyıl ile MS I. yüzyılın ilk yarısı arasında bir dönemdeki seviyede olduğunu söylememize izin vermektedir. Tanrı heykelinin taşınmasının Dyonisos festivalleri sırasında gerçekleştiği gerçeğini de gözden kaçırmamalıyız. Atina'daki festivallere benzer törenlerin Kimmer Boğazı'nda da yapılmış olması mümkündür (Zhuravlev ve Lomtadze, 2013: 12-17 vd).

Hermonassa hem alt hem de üst platolarda bulunur. MÖ V. yüzyıl başı ile VI. yüzyılın sonundan itibaren tabaka/tesisat farklı kalınlığa sahip olan bütün araziler üzerinde takip edilememiştir. Örneğin 500 m² alanlık Kuzey arazisi araştırması, bu zamandan itibaren hiçbir gelişme izi bulunamadı, sadece toz-delikler bulundu. MÖ V. yüzyılın başı VI. yüzyılda bu alan içinde yürütülen bir inşaat olmadığını gösterir ve onlar ya şehrin dışında bulunmuşlar ya da evsel amaçlı kullanmışlardır. Orada bulunan takviye kalıntıları yoktur. MÖ III. ve IV. yüzyıllarda daha önce ihmâl edilen zeminler üzerindeki anıt yapılar ile şehrin daha fazla geliştiğini gözlemleriz. Kuzey arsaları üzerinde büyük bir yapı ile sözü geçen evin yakınında bodrum katı bulundu. Kalın duvarı kayadan oluşmaktadır. Çanak çömlek parçaları ile döşenmiş bir avlusu vardır. MÖ III. ve MÖ I. yüzyıl arasında şehrin sınırları aynı kalmış olmalı. Bununla birlikte, güney sınırından uzakta bulunmayan iki anıtsal taş kubbesi, nekropolün şehre daha fazla yakınlaştığını veya şehrin alanının azaldığını gösteriyor. Bu zamandan kalma mimari kalıntılar, çok daha düşük bir yaşam seviyesine işaret ediyor. Eski binalardaki taşlar yeni inşaat için sıklıkla kullanılmıştır. MS II. yüzyılda restore edilen ve şehrin sur duvarlarının bir parçası olması gereken bir kuleden bahsetmektedir. MS III.-IV. yüzyıllarda,

yukarıda adı geçen Helenistik kamu kompleksinin kuzeyinde, iki oda ve önünde asfalt kaplı büyük bir yapı inşa edilmiştir (Finogenova, 2000: 59).

Bugün, pek çok ilgili kişinin ortak çabaları sayesinde, antik Phanagoria Kazısı bölgesi, Devlet Tarih ve Arkeoloji Müzesi-Korusu ve çalışmalarını kolaylaştırmak için inşa edilen Phanagoria Bilim ve Araştırma Merkezi'ni içeren bir bilim ve kültür kompleksine dönüştürülmüştür. Merkez binası, Sennoi Köyü'nün batı eteklerinde yer almaktadır. Büyük açılış töreni 3 Ekim 2012 yılında yapıldı (Pattavina, 2012: 148).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KARADENİZ'DE HELLEN KOLONİ FAALİYETLERİ VE TAMAN YARIMADASI

2.1. Hellen Koloni Faaliyetleri

MÖ VIII. yüzyıla kadar tüccarların ya da maceraperestlerin deniz yolunu kullanarak Karadeniz'e çıkmış olduğunu gösteren herhangi bir yazılı ya da arkeolojik belge yoktur (Arslan, 2007: 7). Güçlü akıntıları ve kuzey-kuzeydoğu rüzgarlarıyla Pontus'a giriş olan Bosphorus, Hellenlerin bu denize girmesine kesinlikle caydırıcı olmuş olmalıdır; Erken dönem Hellen kadırgaları için kolay bir geçiş değildi. Bosphorus'un sularında seyir becerisi ve bilgisi mutlak bir gereklilikti (Kocybala, 1978: 103). Antikçağ'da Karadeniz'in güçlü fırtınalarına ve dev dalgalarına karşı koyabilecek büyük ve sağlam gemilerin henüz yapılamamış olması, bölgeye seyrü sefer düzenleyecek olan gemicilerin batı rüzgârlarına karşı sığınabilecekleri korunaklı limanların ve adaların az olması gibi birtakım nedenlerden ötürü denizci kavimler uzun süre Karadeniz'e yelken açmayı düşünmemişlerdir (Arslan, 2007: 7). Ancak gemi teknolojilerindeki gelişmeler⁹, gemicilere daha önce ulaşamadığı tehlikeli sulara açılmada büyük cesaret sağlamıştır (Emir, 2009: 20). Hellenlerin Karadeniz'de en erken koloni yerleşmesi Argonautika Efsanesi'nde geçmektedir. Bu mit, Karadeniz ve Hellenleri bağdaştırma amacına hizmet etmektedir. Argonautlar ve Altın Post Mit'i geleneksel olarak Karadeniz'e en erken yolculukların bir yansıması olarak görülmüştür (Braund, 1998: 289-290). Argonaut Efsanesi, Karadeniz'in batı ve kuzey kıyıları boyunca bir rotanın kullanıldığını doğruluyor (Kocybala, 1978: 95). Hikâye şu şekildedir:

Çok eski zamanlarda Thessalia'da Athama adlı bir kral ve Nephele isimli bir kraliçe yaşardı. Biri kız biri oğlan iki çocukları vardı. Zamanla Athamas karısından soğodu ve bir başkasıyla evlendi. Nephele de çocuklarını üvey anneden korumak için onları uzaklara gönderme kararı aldı. Ona yardım eden Mercurius, Nephele'ye altın postlu bir koç verdi. O da çocuklarının güvenli bir yere götüreceğine inandığı koça emanet etti ve oğluyla kızını koçun sırtına yerleştirip gönderdi. Koç sırtında iki çocukla göğe yükselip Avrupa ile Asya'yı ayıran boğazı geçerken adı Helle olan kız çocuğu koçun sırtından düşerek sulara gömüldü. Düştüğü yere Hellespontos (bugün ise Dardanelles olarak anılıyor) denildi. Koç ise Colchis krallığına ulaşana kadar görevine devam ederek Karadeniz'in doğu kıyılarına vardı ve Phryxus isimli oğlan çocuğunu sağ salim yere indirdi. O toprakların kralı Aetes ise çocuğu bağrına baştı. Bunun üzerine Phryxus koçu Iupiter'e armağan etti. Aetes'e ise altın postu verdi. Aetes altın postu hiç uyumayan bir ejderin koruduğu kutsal bir bahçeye sakladı. Athamas'ın Thessalia'daki krallığının yakınlarında yine onun akrabaları tarafından yönetilen bir krallık vardı. Kral Aeson hükümdarlık işlerinden sıkılınca oğlu rüştünü ispat edene kadar tahtı kardeşi Pelias'a devretti. Iason büyüüp amcasından tacı talep edince Pelias Colchis krallığında olduğu bilinen altın postu bulup getirmesini istedi. O yıllarda

⁹ Önceden kullanılan otuz kürekli *triakonteres* [τριακοντήρης] adlı teknelerin yanında, büyük denizlerde fırtına ve dalgalara karşı çok daha dirençli elli kürekli *pentekonteres* [πεντηκοντήρης] teknelerinin yapılması Karadeniz koloniciliğinde önemli bir etken olmuştur (Emir, 2009: 20).

Grekerin deniz yolculuğu hakkında bildikleri tek şey ağaç gövdesi oyulup yapılan küçük tekneler ya da kayıklardı. Iason ise Argus'a elli kişilik bir mürettebatı içine alacak bir gemi yapmasını söyledi. O zamanın ölçülerine göre büyük bir projeydi ve üstelik gerçekleştirildi de. Gemiye yapıcısının adı olan Argo ismi verildi. Kendisine bir grup toplayan Iason gemisiyle yola çıktı. Yol hakkında öğrendikleri bilgilere göre Karadeniz'in girişinde kayalıklardan oluşan iki küçük ada vardı. Ama bu adalar suda yüzüyor ve bir kabarıp bir alçalırken sık sık birbirlerine de yanaşıyorlar ve aralarına sıkıştırdıkları her şeyi yok ediyorlardı. Bunlara Symplegades ya da Çarpışan Adalar deniliyordu. Argo gemicileri adaların en uygun anında bir kâhinin de tavsiyesine uyarak büyük bir hızla aradan geçmeyi başardılar ve Colchis'e ulaştılar (Akkaya, 2018: 4-5).

Anadolu'nun batı kıyılarında yaşayan Miletoslular, Lidya Devleti'nin artan baskıları sonucunda yeni koloni yerleri kurmak için Karadeniz'e yöneldiler. Ege'nin denizci halklarından olan Miletoslular, MÖ VII. yüzyıldan itibaren dikkatlerini tamamen bölgeye yoğunlaştırdı ve burada ilk olarak Sinope (Sinop), Amisos (Samsun) ve Herakleia kolonilerini kurdular. Miletoslular bu koloniler üzerinden kolonicilik faaliyetlerini daha da geliştirerek, doğuya ve kuzeye yöneldiler. Amisos'tan sonra Trapezous (Trabzon)'da koloniler kuran Miletoslular, bu kıyı kentlerinde oluşturdukları limanlarla Karadeniz ticaretini geliştirmişlerdir (İnan, 2018: 158).

MÖ VIII. yüzyılın sonu ile MÖ VII. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan dönem Eskiçağ tarihinde "Büyük Kolonizasyon Dönemi" olarak adlandırılmıştır¹⁰ (Emir, 2011a: 12). MÖ VIII. yüzyıldan itibaren Hellenli kolonistlerin Karadeniz'de koloni faaliyetlerine başlamış oldukları ifade edilirken; bazı araştırmacılar ise MÖ VIII. yüzyılda Karadeniz'in güney bölgesinde koloni faaliyetlerini¹¹ gösteren herhangi bir arkeolojik faaliyetlerin olmadığını, edebi kaynakların ise bu konuda kesin delil gösterilemeyeceğini belirtmektedirler (İnan, 2018: 158). Arkeolojik kanıtların gösterdiği durum ise MÖ VII. yüzyıl sonlarında Hellenlerin Karadeniz'in etrafında pekçok sayıda yeri iskân etmiş olmalarıdır (Drews, 1991: 304). Şu an için kesin olan gerçek şu ki, Hellenler MÖ VIII. yüzyılda Hellespont'un ötesindeki suların genişliğini edebiyattan ve sözlü gelenekten sadece duymakla kalmamış, aynı zamanda kendi gözleriyle de görmüşlerdir. Arkeolojik malzemeyle de kuşkusuz kanıtlanmıştır. Bu nedenle bazı bilim adamları MÖ VIII. yüzyıla oldukça makul bir şekilde "keşifler yüzyılı" adını verdiler (Petropoulos, 2003: 25).

Hellenlerin Akdeniz ve Euxeinus Pontus kıyılarında ortaya çıkmaları ve daha sonra bu coğrafi bölgenin tamamına yerleşmeleri, modern göreceli kaynakçada "Hellen kolonizasyonu" olarak bilinen tarihi dönemi oluşturur. Sur duvarlarının (veya diğer sur yapılarının) inşa edilip edilmediğine bağlı olarak, bilim adamları genellikle Hellenler ve yerliler arasındaki ilişkilerin ya gergin

¹⁰ Yaklaşık olarak MÖ 570-550 yılları arasında geçen dönemdir. Bu dönem üç aşamada ele alınmaktadır. Birinci aşama: MÖ VIII. yüzyılın ortasından başlayarak VII. yüzyılın başlarına kadar devam eden süreçte kurulan koloniler. İkinci aşama: MÖ VII. yüzyılın başlarından VII. yüzyılın ortasına kadar olan süreç ve bu süreçte kurulan koloniler. Üçüncü aşama: MÖ VII. yüzyılın ortasından MÖ 546 yılında Anadolu'nun Persler tarafından istila edilmesi ve Sard kentinin işgaliyle sonlanan süreç.

¹¹ Karadeniz'de erken Helen koloni tarihleriyle ilgili tartışmalar için bakınız: Tsatskheladze, "Greek Penetration of the Black Sea", s. 118; Drews, "The Earliest Greek Settlements on the Black Sea", s. 24; Gwynn, "The Character of Greek Colonization", s. 95.

(tahkimatların olduğu yerlerde) ya da sessiz ve huzurlu (hiçbir sur çalışmalarının olmadığı yerlerde) olduğunu tahmin ediyorlar. Euxeinus Pontus'a, özellikle kuzey kesimine ilişkin olarak, tüm bilim adamlarının ortak görüşüne göre, kolonistler ve diğer kalıcı sakinler veya göçebeler arasındaki ilişkiler başlangıçta "sessiz ve barışçıl" görünmektedir. Bu görüş, özellikle Hellen kolonilerinin kurulmasını takip eden ilk on yıllarda, Hellen yerleşimlerinde bugüne kadar herhangi bir tahkimat eserinin ortaya çıkarılmamış olmasından kaynaklanmaktadır (Petropoulos, 2015: 94).

Eski yazılı kaynaklarda, muhtemelen MÖ VII. ve VI. yüzyıllara özgü olabilecek hiçbir düşmanlık veya yangın izine rastlanmamaktadır. Berezan sahasındaki kazılar sırasında erken tabakalara (MÖ VII. yüzyılın ikinci yarısı ve VI. yüzyıla ait) ait önemli sayıda el yapımı çanak çömlek buluntularının bulunması Antik Hellen çanak çömlek gösterilerinin yanında, bir kez daha, iki toplum arasındaki birlikte yaşamının başlangıçta barışçıl olduğunu ortaya çıkardı. Hellenler ve yerli halk arasındaki ilişkiler MÖ V. yüzyılın sonunda kötüleşti. Bu bakış açısı, antik yerleşim yerlerinde yapılan arkeolojik araştırmaların sağladığı verilerle doğrulanmaktadır. Çeşitli Hellen yerleşimlerinde bulunan ve MÖ V. yüzyılın başlarına veya MÖ 480-470 civarına tarihlenen yangın izlerinin, Hellenlerle yerliler arasındaki ilişkilerin kötüleştiğini gösterdiğine inanılıyor (Petropoulos, 2003: 28).

Bouzek'in, kolonizasyon öncesi ticaret temaslarının önemli aşamaları aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır (Bouzek, 2013: 20).

1. En basit aşama, gemilerin ziyaretleri ve bazı aralıklarla mal değişimi için bazı düzenlemelerdir. Sessiz ticaret söz konusu olduğunda, yeni gelenler mallarını sergiliyor ve diğer taraf da mübadele için mallarını yanına koyuyor. Her iki taraftan mallar eklenir ve her ikisi de memnun olduğunda diğer tarafın malını toplar ve ayrılırlar.
2. Bir sonraki adım, tüccarın düzenli aralıklarla gelip müşterilerini beklemesini beklemektir. Her iki taraf da bazen korsanlık nedeniyle zarar görmüş olsa bile, misafirperverliğin yöneticileri de dâhil olmak üzere, diğeri hakkında biraz bilgi sahibi olmalıdır.
3. Üçüncü aşama, yerinde pazar yerleri ve acenteler gerektirir (çağrı limanı, bölgedeki ana köy, yerel yöneticinin gözetimi altında).
4. Metoikoi'nin yerinde yaşamasını ve ticaret/değişim sistemini organize etmesini gerektirir.
5. Daha fazla tüccar yerleşirse, bir ticarethane kurulur veya yabancı tüccarların dörtte biri (Asurlu tüccarların Boğazköy'de yaptığı gibi) kurulur.
6. Kolonileştirmenin ilk aşaması, yerel halkla ticaret koşullarını iyileştirmek ve deniz üssünü rakiplere karşı korumak için yapılır. İlk yerleşimci gruplarında genellikle yanlarında az sayıda kadın vardı ve yerel halktan eşler aldılar.
7. Aileleriyle birlikte büyük yerleşimci gruplarını içeren tam ölçekli kolonizasyon, insanlık tarihinin hemen hemen her yerinde, esas olarak orijinal anavatandaki ekonomik veya politik zorluklardan kaynaklandı. Karadeniz'de büyük çaplı göçün ana nedeni, doğu

komşularının İyon kentleri üzerindeki baskısıydı: Milet'te MÖ VII. yüzyılın sonlarında ve MÖ 540'lı yıllarda Pers işgalinden sonra Lidyalılar tarafından tarımsal koranın azalması.

Küçük Asya'nın batı kıyısındaki Hellen şehirleri arasında, Karadeniz'in kolonizasyonunun lideri, çeşitli tahminlere göre MÖ VII. yüzyılda 60 ila 90 koloni kuran güney İyonya şehri Milet'tir. Propontis'in doğu kıyısına ve Karadeniz'in güney kıyısına hâkim olan Miletoslular daha kuzeye gitti. Pontus'un batı kıyısı boyunca hareket ederek, MÖ VII. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz'in kuzey kıyılarının gelişiminin başlangıç noktası haline gelen Istria'yı kurdukları Tuna'nın ağzına ulaştılar. Bu yüzyılın ikinci yarısında, Miletoslular Dinyeper'in ağzına girdiler ve Kimmer Boğazı'nı geçerek Meotian'ın en uzak köşesine Don deltasına ulaştılar. Her iki yerde de ticaret kolonileri kurdular, Berezan ve Taganrog yerleşimleri. Milet'in kolonizasyon faaliyetlerinde yalnız olmadığına şüphe yoktur. Ayrıca Pontus kıyılarının gelişmesinde öncü olmuş, diğer İyonya ve Aiolia kentlerini de bu sürece dâhil etmiştir. Bu sadece yazılı olarak değil, aynı zamanda arkeolojik kaynaklar tarafından da doğrulanmaktadır. Theos'un (Phanagoria) Asya Boğazı şehirlerinin kuruluşunda yer aldığı bilinmektedir (Solovyev, 2013: 71).

Bugün genel olarak, ilk Hellen yerleşimlerinin ortaya çıktığı dönemde, çeşitli İskit gruplarının muhtemelen bölgede kendi ilk yerleşimlerini kurmakla meşgul olduklarına inanılmaktadır. Arkeolojik kanıtlara göre, Hellen kolonistleri geldiğinde burada yerel halk yerleşimi yokmuş gibi görünüyor. Son olarak, Nymphaeum'un kurulduğu Kırım Yarımadası'nın doğu ucunda, bir İskit varlığına dair arkeolojik kanıt yoktur. Bu dönemde güney Ukrayna bozkırlarında kalıcı bir İskit nüfusunun olmaması, bugüne kadar çok az İskit mezarlığının bulunması gerçeğiyle destekleniyor gibi görünüyor (Petropoulos, 2015: 94).

Antikçağ'dan beri Karadeniz çevresindeki yerlerin zengin yeraltı ve üstü kaynakları barındırması bu denize olan ilgiyi artırmıştır (İnan, 2018: 156). Atina'nın Karadeniz ile yaptığı ticaretin çanak çömlek öncesi aşaması, görünüşe göre çanak çömlekçilikten daha önemli mallarda yoğunlaşmıştı; metaller Antikçağ'da bizim için ham petrol kadar önemliydi. Bakır ve altının yanı sıra demir de çok talep görüyordu ve Karadeniz'in güneydoğu köşesindeki bölge demirciliğin ilk merkezlerinden biriydi (Bouzek, 2013: 20). Kolonistler bu limanlardan özellikle Hellen ve Roma dünyasına başta maden, balık, kereste olmak üzere; evcil hayvan, zift, keten balmumu, tahıl zeytinyağı ve şifalı bitkileri ihraç ettiği görülmektedir (Rostovtzeff, 1941: 585). Limanlar sayesinde Hellenler Karadeniz'den Atina'ya ve daha sonra da Roma'ya kadar uzanan büyük bir ticaret ağı oluşturdular. Bu ticaret ağını meydana getiren liman kentlerini beş ana grupta incelemek mümkündür. Birinci grup içinde Kyzikos, Byzantion ve Khalkedon gibi Hellen kentleri bulunuyordu. İkinci grup, Bithynia–Pontus grubudur. Sinope, Amisos ve Trapezus bu grubun başını çekmektedir. Üçüncü grup, Kafkas grubudur. Phasis, Kolkhis ve Dioskurias bu grubu oluşturan kentlerdir. Dördüncü grup olan Kuzey Euxinus grubu içinde Olbia, Khersonesos ve Panticapeum kentleri

vardır. Beşinci ve son grup ise Batı Euxeinus grubudur. Apollonia, Callatis, Tomi ve Istros da bu son grubun üyeleridir (Emir, 2014: 187-188).

2.1.1. Hellenlerin Koloni Kurma Nedenleri

Hellenlerin kolonizasyon hareketlerinin çeşitli sebepleri vardır. Bunlar sosyal, ekonomik ve dinsel olmalarının yanı sıra politik etkenlere de dayanabilir. Dış güçlerin baskısı ve yayılmacı istila hareketleri bağımsızlıklarından ödün vermek istemeyen Hellenleri koloni kurmaya sevk etmiştir. Atina'nın dağlık coğrafyası devamlı artan nüfusu kaldıracak güçte değildi. Zaten az olan verimli toprakların küçük parsellere bölünmemesi için Hellenler *primigenius*¹² yasasını uygularlardı. Bundan dolayı işsiz ve parasız kalan erkekler askerlik ya da yeni kurulacak kolonilerde şanslarını denerlerdi. Atina ve Anadolu'nun MÖ VIII-VII. yüzyıllardaki endüstriyel gelişimi Hellen kentlerinde bir yandan ham madde ihtiyacının artmasına neden olurken diğer yandan üretilen malların pazarlanması için yeni pazarlar ihtiyacı doğurdu (Arslan, 2006: 81). Hammadde ve ürün pazarları için ihtiyaçları önceki zamana kıyasla önemli ölçüde artan Hellen şehir devletlerinin, özellikle el sanatları ve ticaretin ekonomisinin hızlı gelişimi (Solovyev, 2013: 62), bu durum kentler ve bölgeler arasındaki ihracat ve ithalat hacminin büyümesine neden olurken aralarındaki rekabeti de arttırdı. Kentlerin her zaman için daha fazla tahıl, kereste, metal ve köleye ihtiyaçları vardı (Arslan, 2006: 81).¹³ Bu bahsedilen nedenlerin bazılarını Tsetskhladze kabul etmemektedir. Uzun zaman Karadeniz kolonizasyonunun ana nedeninin güney ve doğu bölgelerinde bulunan madenler ile kuzeydeki tahıla olan ilgi olduğuna inanıldı. Fakat son çalışmalar bu bölgelerin maden açısından düşünülen çok daha az zengin olduğunu ve alternatif açıklamalar üretilmesi gerektiğini göstermiştir. Kolonizasyon sadece tarımsal, ticari veya bir yandan maden ihtiyaçları ile diğer yandan nüfus fazlalığının sonucuyla bağlantılı değildir. Her ana şehrin koloniler kurmasının kendine göre sebepleri vardır. Kolonistlerin göç etmelerindeki asıl ana etken kendi aralarındaki siyasi mücadele oldu. Bundan dolayı topraklarını terk etmek zorunda kaldılar. Daha önce kolonileştirilmeyen tek yer Karadeniz olduğundan buraya yöneldiler (Tsetskhladze, 2005: 10).

Kolonizasyon, sınıflar arası gerilimleri hafifletmekte faydalı oldu. Bunun bir sonucu olarak, kolonileştirme, aristokratik sosyal düzenleri korumak için erken seçkin stratejiler arasında sınıflandırılabilir. Sadece ülke içinde daha yüksek statüye sahip olan hak sahiplerini koloni aristokratlarına dönüştürmekle kalmadı, aynı zamanda yeni kaynak havuzlarının kolonileştirilmesini (hammadde kaynakları veya Hellen mallarını satın almaya hazır nüfus gibi) kısa mesafeli etkileşimlere indirdi (Figueira, 2008: 429).

¹² Primigenius: İlk doğan erkek çocuk babasının bütün mirasına sahip olurdu. İkinci çocuk ise hiçbir pay alamazdı. Arslan, 2006: 81.

¹³ Daha fazla bilgi için bkz. Greaves, 2002: 104 vdd. Ayrıca bu görüşe rağmen Tsetskhladze ise Atina'nın tahıl, maden, köle gibi ihtiyaçları olmadığını bunları kendi coğrafyasından karşıladığını savunur bkz. Tsetskhladze, 2005: 10 vdd.

MÖ IX. ve VIII. yüzyılların Hellen dünyasında güçlü rahipler eksikti ve krallar genellikle polis mekanizması sağlamlaştıkça bir kenara atıldı. Buna göre ekonomik büyümede canlandırıcı faktör, bir bütün olarak üst sınıflar tarafından sağlandı. Bu grubun yabancı mallara yönelik arzuları denizaşırı temasları teşvik etti; harcanabilir servet arayışı çok yoğunlaştı. Savaş ve korsanlık yoluyla elde edilen ganimetler önemli bir kaynak olmaya devam etti, ancak yeni yollar açıldı. Görünüşe göre tepeler ve meralar ortaktı; ekilebilir araziler özel mülkiyette idi (Starr, 2008: 421-433). Bir başka neden polis sakinlerinin bir kısmı, isteyerek veya istemeyerek sürgün edildiğinde, denizaşırı ülkelerde daha iyi bir yaşam aramaya zorlandıklarında da kolonizasyon amacına yöneliyorlardı (Solovyev, 2013: 62).

Hellenler, birçok bölgeye dağılmış olmalarına rağmen, nispeten gelişmiş bir ticari sistemle iç içe geçmişlerdi. Sosyal ölçeğin diğer ucunda kölelik, endüstriyel ve ev istihdamında daha yaygın hale geldi. Özgür adamlar da ortaya çıkan şehirleri doldurdu ve bazen varlıklı hale geldi; bununla birlikte, daha sık olarak, politik güçte pay arayan hırslı, yetenekli kırsal mülk sahipleri düzeyindeydi (Starr, 2008: 418-419).

Kırsal kölelik var olmasına rağmen, Arkaik dönemde özgür sahiplerinin yerini büyük ölçüde kölelerin aldığına dair hiçbir kanıt yoktur. Yalnızca dört hektarlık bir çiftçinin ne bir köle satın alacak sermayeye ne de onu her gün beslemek için artı yiyeceğe sahip olması mümkün değildi. Toprak sahipleri, gündelik iş için Atina nüfusunun yarısı gibi bir şey oluşturan topraksız thetes birliğinden yararlandılar. Ancak denizaşırı Hellen yerleşimlerinin çoğu her zaman tarıma dayalıydı. Hellen kolonileri temelde yeni polislerdi. Tüm devletler, kamu hazineleri için gerçek nakit gelirlerin önemli bir kaynağı olan pazar ve liman vergileri yoluyla ticari kazançlar elde etti. Polis, her zaman kasıtlı olarak olmasa da ağırlık ve ölçülerin standardizasyonu, madeni para basımı, daha iyi su kaynakları ve liman işleri yoluyla bu sömürü için en azından kısmi tazminat sağladı (Starr, 2008: 421-434).

MÖ VI. yüzyılın ortalarında Persler tarafından Lidya krallığının ve Küçük Asya'daki Hellen şehirlerinin fethinin Kuzey Karadeniz bölgesi için en önemli ve çok hızlı iki sonucu oldu. İlk olarak, Persler tarafından harap edilen Hellen şehirlerinden gelen önemli bir nüfus akışının bir sonucu olarak, kuzey Karadeniz kolonilerinin demografik potansiyeli keskin bir şekilde arttı, ikincil kolonizasyonda¹⁴, bu da hızla kentsel ve polis merkezlerine dönüştü ve bu da komşu bölgeleri nispeten hızlı bir şekilde geliştirdi. İkincisi, MÖ VI. yüzyılın son çeyreğinde, Kuzey Karadeniz bölgesinde yeni bir kentsel ve kırsal yerleşim ağı ortaya çıktı (Solovyev, 2013: 73). Perslerin MÖ 550'lerde Lidya Krallığı'na son vermeleri üzerine Lidya'dan Atina'ya giden maden ticareti durdu. Bunun üzerine Doğu Atina'da elektrondan gümüş sikkeye geçilmek zorunda kalındı. Bunun üzerine Hellenler yeni hammadde kaynaklarına yönelmek zorunda kaldılar ve Thrakia maden yataklarına

¹⁴ İkincil kolonizasyon dönemi, "iç kolonizasyon" olarak da adlandırılır. Daha önceki kolonizasyon faaliyetleri sırasında elde edilen bölgelerde meydana gelen ve şehirlerin genişlemesini ve yeni tarım arazilerinin ilhakını oluşturan dönemdir Petropoulos, 2003: 34.

yöneldiler. Pers istilasından dolayı İyonyalı zanaatkârlar, heykeltıraşlar, bronz ve altın ustaları göç etmek zorunda kaldılar. Böylece Pontus'ta Hellen kolonizasyonunun üçüncü dalgası başladı (Tsetskhladze, 2005: 24). Panticapaeum, Nymphaeum, Theodosia, Hermonassa, Phanagoria, Kepoi Hellen kolonizasyonunun ikinci ve üçüncü aşamalarında kuruldu (Tsetskhladze, 1998: 22).

2.1.2. Hellenlerin Koloni Aşamaları

Miletoslular kolonizasyon faaliyetlerinde yalnız değildiler. Karyalılar, kolonilerin kurulmasında değil, kısmen ticarete esas olarak korsanlıkla uğraşıyorlardı. Karyalıların katkısı denizcilik ve denizcilikte ustaca becerilere sahip olmalarında yatmaktadır. İyonyalılar bilgi ve becerilerini kesinlikle kullandılar ve onları ortak seferlere dâhil ettiler. Karyalıların askeri sanatı, İskit'in uzak, keşfedilmemiş ve bazen de güvensiz kıyılarına yaptıkları yolculuklarda İyonyalılar için çok faydalı olabilir. Batı Pontus'taki Karia limanı, Taganrog yakınlarındaki Karia köyü, Güney Pontus'taki Sesamos şehri gibi eski edebi kaynaklarda Karadeniz bölgesindeki Karyalılarla kesinlikle ilişkili bir dizi yer adı bulunabilir. Anadolu halklarının temsilcilerinin de Karadeniz'in kıyı bölgelerine giden ilk İyonyalıların akarsuları arasında olduğunu gösterdi. Mesleklerine (bir tür meslek) gelince, büyük olasılıkla tüccarlar, denizciler ve askerler (ki bu daha çok Karyalıların zihniyetine özgüdür), zanaatkârlar ve inşaatçılar (ki bu Lidyalılar ve Frigyalılara daha çok yakışır) idi (Solovyev, 2013: 73-74). Hellen mimarlar, yerel krallar ve şefler tarafından konutlarını inşa ve dekore etmek için kullanıldı (Tsetskhladze, 2012: 238). Katılımlarının ölçeğinin ne olduğunu söylemek zor, çünkü Karadeniz Bölgesi'nin Hellen kolonizasyonu sırasında, Hellen metropollerinin yakın çevresinde veya kendi içlerinde yaşayan Anadolu'lular zaten önemli ölçüde Helenleşmeye başlamışlardı ve daha sonra yavaş yavaş İyon kolonistlerinin kütlesinde kayboldular (Solovyev, 2013: 73-74).

Kolonilerin sakinleri, ancak tarımsal üretimde bir fazlalık ortaya çıktığı andan itibaren yerli halklarla ticaret yapabildiler. Eldeki verilere göre, emporia'nın erken döneminde, ancak apoikia-polis'in değil, aynı ödeme ile bile hiçbir ticari işlem yoktu. Çanak çömlek miktarı göz önüne alındığında, MÖ VII. yüzyılda ve muhtemelen MÖ 580-560 civarında Euxeinus Pontus'un kuzey bölgelerinde ilk polis'in kurulmasından önce gelişmiş bir ticari faaliyet sorununun olmadığı açıkça ortaya çıkıyor. Ancak bu dönemden itibaren Hellen yerleşimleri düzenli ticari ilişkilerin başlaması için gerekli koşulları geliştirdi. Kalıcı ticari ilişkilerin kurulması, yerel halkın Hellen ürünlerine olan ilgisinin yanı sıra tüketici tercihleri, pazarın talebi hakkında iyi bir bilgi sahibi olmayı gerektirir. Yerel halkın taleplerini tanımak için belirli bir süre gerekiyordu. Sonuç olarak, göçmenlerin ilk hedeflerinden biri, ticari ilişkilerin kurulabilmesi için, yerel nüfusun, Hellen ürünlerine olan ilgisini teşvik etmek için gerekli koşulları yaratmaktı (Petropoulos, 2003: 40-41).

Petropoulos'un aksine Starr ve Tsetskhladze koloniciliğin ilk aşamalarında ticaretin başlatıldığını savunur. Koloniciliğin ilk aşamalarında ticaret ağı başlatıldı ve en az bir yüzyıl veya

daha uzun bir süre üst sınıflardan maceracı erkekler tarafından desteklendi. Bununla birlikte, MÖ VI. yüzyıla gelindiğinde ticaret, Akdeniz'in fırsat kollayan bağımsız kolonistlerinin eline geçmişti. Bu denizaşırı ağ önemli hale gelse de ticaret ve sanayide belirleyici ilerlemeler Atina'nın iç sularında meydana geldi. Kentli nüfusun bile yalnızca küçük bir kısmı kendini deniz tehlikelerine adamaya özen gösterdi "karaya güvenilebilir ama denize değil" ve ana talep kaynağı iç kaynaklıydı. Bununla birlikte, şiddetli bağımsızlık duygusu ve kara taşımacılığının maliyetleri, Ege kıyılarında birçok küçük ekonomik merkezin yükselmesine neden oldu. MÖ VI. yüzyıla gelindiğinde, bu noktalarda kendi hesaplarına faaliyet gösteren yerleşik tüccar grupları ve ayrıca bağımsız sanayi sektörleri vardı, ancak kökenleri belirsiz. Günlük yaşam için temel ihtiyaçlar her zaman büyük ölçüde ev içinde karşılandı, ancak zırh ve büyük Dipylon vazolar gibi yerel olarak üretilen mallara yönelik etkin talebin yaratılması, birden fazla üst sınıf hanenin himayesini gerektirdi. Zanaatkarlar, sipariş edilen heykeller ve diğer nesnelere söz konusu olduğunda hem genel olarak hem de daha özel olarak asil zevklere bağımlı olsalar da ticaretlerini kendi dükkânlarında ve riskleri kendilerine ait olmak üzere yürütüyorlardı (Starr, 2008: 428). Hellenli kolonistler ilk gittikleri yerlerde kendi chora'larını hemen kurup tarıma geçemediklerinden, bu bölgelerde hayatta kalmalarını sağlayan unsur ticaret oldu (Tsatskhladze, 2005: 10).

Doğu Kırım'ın bozkırlarında ve kıyı bölgesinde Hellen olmayan bir nüfus (kökeni belirsiz) ancak MÖ VI. yüzyılın ortalarında yaşamaya başladı. Aynı tablo, arkeologların MÖ VI. yüzyılın ilk yarısında özellikle Aşağı Kuban bölgelerinde ve Taman Yarımadası'nda yerel nüfusun bulunmadığı bir dönem olduğunu doğruladıkları Kimmer Boğazı'nın Asya yakasında da gözlemlenebilir. Aşağı Don (Tanais) Nehri (Kuzey Azak kıyı bölgesi) bölgesindeki modern arkeolojik araştırmalar, zorlu iklim koşulları nedeniyle bu arazinin tamamının MÖ VII. yüzyılda da yerleşim olmadığını kanıtladı. Burada yerleşik yerli nüfusun olmaması, muhtemelen Taganrog'daki Hellen yerleşiminin erken kurulmasının ana nedenlerinden biriydi (Petropoulos, 2015: 95). Kırım'daki ilk Hellen kolonisi, bugün Kerç şehri olarak bilinen Panticapaeum'du. Panticapaeum MÖ VII. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. MÖ VI. yüzyılda, çoğunlukla Kerç Yarımadası'nda yeni Hellen kolonileri kuruldu. Bunlar Nymphaeum, Mirymekion, Tyritake ve Theodosia'yı içeriyordu (Olkhovsky, 1995: 65).

Esnaf ve tüccarların yaşadığı merkezler, MÖ VI. yüzyılda gerçek şehirlerdi, artık neredeyse tamamen tarımsal karakterli köyler değildi. Artan nüfus yoğunluğunun bir işareti olan çeşme evlerinin ve su kemerlerinin sağlanması, kesin olarak MÖ VII. yüzyılın sonları ve VI. yüzyılın başlarına tarihlenebilir ve bu zamana kadar daha sonraki yüzyılların önemli şehirlerinin çoğunun ortaya çıktığı söylenebilir. Şehirlerde, polislerin üst ve alt sınıfları siyasi, dini ve kültürel rollerini oynadılar; ancak şehirler aynı zamanda önemli talep kaynakları sağladı ve genişleyen ticari ve endüstriyel gruplara yasal ve fiziksel koruma sağladı. Çevredeki kırsal bölgelerden şehirlerin gıdaya, suya ve insanlara ihtiyacı vardı ve bu gereksinimlerin en azından yakınlardaki çiftçileri pazarlara bağımlı köylülere dönüştürmede bir etkisi oldu. Esnaf ve tüccarlar Hellen dünyasında ve hatta daha

uzaklara taşındılar ve yerleşik yabancılar¹⁵ olarak yabancı devletlere yerleşebildiler; yakın tarihli bir hesaplama, siyah figür ve erken kırmızı figür üretimi sırasında Atina’da bilinen çömlekçilerin ve vazo ressamlarının en az yarısının, hepsi Atina sanat geleneği içinde tamamen çalışmasına rağmen yabancı isimlere sahip olduğunu gösteriyor. Ancak metiklerin özellikle daha sonra Atina’da öne çıkması bizi yanıltmamalı; çoğu şehirde 500’e kadar yerel vatandaş ve köle, yeni arayışlar için gerekli insan gücünü sağladı. Bu gruplar büyük değildi. MÖ VI. yüzyılın Atina çanak çömleklerinde, muhtemelen herhangi bir zamanda yüzden fazla kişi faaliyet gösteriyordu; birkaç bini aşan bir kentsel nüfus nadirdi ve deniz yoluyla tahıl ithalini gerektiriyordu (Starr, 2008: 429-430).

MÖ VII. yüzyılda başka bir yerleşim yeri olan Nemirovskoye (Nemirovo), Hellen tüccarların Atina’nın sâkinleriyle ticaret yapabileceği Boristhenes’in bir tür Hellen “ticaret merkezi” idi, orman-bozkır hinterlandı. Bu “erken ve görece kısa vadeli” ithalatın zirvesi MÖ VII. yüzyılın son çeyreğine düşer. Erken Arkaik Döneme ait Hellen çanak çömleklerinin en erken örneklerinin İskit orman bozkırlarında ortaya çıkarılması, mantıksal olarak bunun Hellen yerleşimlerinin bulunduğu kıyı bölgesi boyunca gerçekleşmesi beklenirken, arkeolojik araştırmalarda biraz heyecan yarattı. Bu, ticaretin büyük ölçüde bir kıyı olgusu olduğu Güney Fransa’daki Etrüsk ithalatıyla çelişiyor. İyi bilindiği gibi, eski Etrüsk ve Hellen tüccarları ve kolonistleri kıyıda iç bölgelere doğru hareket etmediler ve bu nedenle tüccarlar ürünlerini kıyıda veya yakın yerlerde satmakla sınırlandırıldı, yerliler bu tür ürünleri daha iç bölgelerde teşvik etti. Etrüsk ve Hellen ticaretinin Güney Fransa’da bir kıyı olgusu olduğu kuşkusuzdur. Ancak Euxeinus Pontus’ta durum böyle değildi. Modern arkeolojik araştırmalar, tüm bozkır bölgesinin (sahil dâhil) ıssız olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, eski Hellen tüccarları mallarını nasıl dolaşıma sokabildiler? Bazı bilim adamlarının vardığı sonuca göre, orman bozkırından ticaret kervanlarının ortaya çıkmasını ve üyeleriyle müzakere etmesini mi beklediler? Durum böyleyse, yerel aristokrasinin temsilcilerinin, balık veya tuz elde etmek için orman-bozkırdan kıyıya kadar bu ticaret kervanlarına katıldığını hayal etmek zor. Ayrıca, MÖ VII. yüzyılın sonunda yerli orman-bozkır yerleşimlerinde sadece bir veya birkaç çömlek değil, büyük miktarda çanak çömlek ve bunlar kıyıda çok uzak yerlerde, orman-bozkırının büyük bir kısmı boyunca aşağı doğru uzanan çömleklerden söz edilmektedir. Ayrıca, bu Hellen nesnelere ticaret amaçlı mallar değil, ilk Hellen yerleşimcilerin İskit soylularının seçkin temsilcilerine armağanları olduğuna inanılıyor. Dolayısıyla iki durum (Güney Fransa/İberya-Scythia), söz konusu dönemde yerlilerin nüfus dağılımına ilişkin olarak oldukça farklıdır (Petropoulos, 2015: 96).

MÖ VI. yüzyılın ilk çeyreğinde Miletosluların Panticapaeum’u kurdukları zamana ve Hellen kolonizasyonunun büyük dönemine kadar uzanan döneme dayanarak, ilk Hellen yerleşimcilerin koloni kurmak için doğrudan yerleşik İskit kabilelerinden krallarıyla “bir anlaşma ile” toprak elde edebildikleri sonucuna varmak mümkündür. Bu, örneğin, Heraclea Pontica örneğinde olduğu gibi

¹⁵ Metroikos (Metik), Hellen kentlerindeki yerleşik yabancıları ifade eder. Vatandaşlıkları olmamasına rağmen Atina toplumu içinde kendilerine yer edinmişlerdi. Savaş zamanı yardımlarına başvurulabiliyordu. Fakat toprak sahibi olma ve mahkemelerde temsil hakları yoktu (Pomeroy, 2018: 390).

Karadeniz Bölgesi'nde apoikiai'nin yaratılması sırasında sıklıkla meydana geldi. Bu nedenle, erken koloninin toprak mülkiyeti miktarı, yerlilerle yapılan özel bir anlaşma uyarınca sınırlandırıldı ve herhangi bir yeni toprak kazanımı ya askerî harekât ya da yeni bir anlaşmanın imzalanmasını takip etti. Her iki yaklaşım da Hellenlerin komşu yerlilerin toprakları pahasına genişlemesini ima ediyor. Bu muhtemelen, MÖ VI.-V. yüzyılın başlarında Kerç Yarımadası'ndaki erken Hellen yerleşimlerinin uğradığı bazı yıkım ve felaketlerin nedeni olarak da görülebilir. Arkeolojik olarak, bu tahribatlar tüm bu sitelerin Arkaik katmanlarında izlenmiştir ve Hellenlerin mülklerini genişletme girişimlerine karşı olası bir tepkiyi göstermektedir (Saprykin, 2004: 195).

Kerç Boğazı kıyılarının ve Taman Yarımadası'nın Hellen kolonizasyonu yani boğazın her iki yakasındaki yerleşimlerin çoğu yaklaşık olarak MÖ VI. yüzyılın ikinci çeyreğinin başında ortaya çıktı. Bu yerleşimler apoikia olarak kabul edilebilir: Panticapaeum, Nymphaeum, Phanagoria, Hermonassa, Kepoi ve Gorgippia'dır. Avrupa Boğazı'ndaki (Kerç Yarımadası) erken yerleşimlerin çoğu Asya Boğazı'na (Taman Yarımadası) göre oldukça büyüktür (Vinogradov, 2007: 145-146). MÖ VI. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Borysthenes, Hellen tipi evlerle inşa edilmiştir. Kuzey Karadeniz bölgesindeki Hellen şehirlerinin arkaik katmanlarında bulunan çok sayıda ve son derece ilkel sığınaklar arasında, görünüşleri ve tasarım özellikleri bakımından farklılık gösteren, toprağa gömülü birkaç yapı bilinmektedir. Berezan'da ve Olbia'da keşfedilen üç tanesi en önemlileridir. Bu binaların en dikkat çekici özelliği, çukurun çevresi boyunca ve zemin kısımları kerpiç tuğladan yapılmış kenarlarının tüm yüksekliği boyunca duvarların taş temellerinin düzenlenmesiydi. Binalar kural olarak tek odalıydı, ancak Berezan binasında iç mekân iki farklı işlevsel bölüme ayrıldı: bir oturma odası ve bir mutfak. İkincisi sobalar ve ocaklar içeriyordu (Solovyev, 2013: 68).

Herodotos'a (IV. 28) göre Bosphorus bölgesi, İskit göçebe topluluğunun tarihi yollarından birinin karşısında uzanıyordu. Bu nedenle Bosphorus bölgesini dolduran Hellenler kendilerini güvende hissetmemişler ve savunması kolay yerler (burunlar, yaylalar vb) üzerine kurulmuş ve birbirinden kısa mesafeli büyük şehirlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. MÖ VI. yüzyılın ortalarında Bosphorus, muhtemelen Hellenler ve yerel kabileler arasındaki ilişkilerin şiddetlenmesiyle kışkırtılan dramatik olaylara sahne olmuş olmalıdır. Bu durum Kepoi, Myrmekion¹⁶ ve Porthmeion¹⁷'daki yangınların izleriyle kanıtlanmıştır. Yaklaşık olarak aynı dönemde Taganrog yerleşimi de yıkılmıştır. Myrmekion ve Porthmeion'da tahkimat kalıntıları keşfedilmiştir. Kuzey Karadeniz kıyılarında bugüne kadar bilinen en eski savunma yapılarıdır. Bu surların Myrmekion'da (ve muhtemelen Porthmeion'da) Hellen kolonistlerinin çoğunlukla yarı sığınaklarda yaşadığı sırada inşa edildiğini belirtmekte fayda var. Modern arkeolojik veriler, başlangıçta neredeyse tüm Hellen yerleşimlerinin yarı sığınak biçimindeki konut ve ev yapılarıyla oldukça ilkel bir görünüme sahip

¹⁶ Myrmekion, Kepoi kentinin karşısında Kırım Yarımadası'nın kuzeydoğu ucunda yer alan antik Hellen koloni kentidir Vinogradov, 2000: 146.

¹⁷ Porthmeion, Antikçağ'da Kırım Yarımadası'nda Myrmekion kentinin hemen batısında yer alan Hellen koloni kentidir Vinogradov, 2000: 146.

olduğunu göstermektedir. Sığınak inşaatı muhtemelen yerleşimin kuruluşundan itibaren 70-80 yıl sürmüştür. Daha sonra tüm sığınaklar toprakla dolduruldu ve yeni zemin yapıları, döşeli avlular, kaldırımlar vb, sitelerinde inşa edildi. Kentsel yapının gelişmesi Hellen kolonistlerinin nihayet bölgenin karmaşık iklimsel, ekolojik ve demografik koşullarına uyum sağladıkları anlamına geliyordu. MÖ V. yüzyılın başında, en önemli Bosphorus yerleşimleri büyük kent merkezlerine dönüşerek, yaşamın tüm alanlarını kucaklayan ve MÖ V. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar süren bir refah dönemine girmiştir (Vinogradov, 2007: 146-147). Bazı arkeologlar ise Hellenlerin yer altı sığınaklarında uzun yıllar yaşadıkları iddiasını kabul etmez. Hellenlerin usta inşaatçılar olduğunu ve yerleşimcilerin bu bilgiyi kesinlikle yeni topraklarına taşıyacaklarını savunarak, bu görüşü kategorik olarak kabul etmeyi reddediyorlar. Başka bir deyişle, yeraltı yapılarının yalnızca çeşitli ev amaçlarına hizmet ettiğine ve yalnızca çok kısa bir başlangıç döneminde yaşadıklarına inanıyorlar ve taş kalıntılarının yokluğunu kötü bakıma ve diğer nedenlere bağlıyorlar. Bunu ilk gelen kolonistlerin kendilerine geçici barınaklar inşa ettiklerinin bir başka kanıtı olarak görmek son derece mantıklıdır, ancak aynı zamanda yeraltı yapılarında veya yarı sığınaklarda uzun süre yaşayabilmeleri de imkânsızdır. Erken sömürge yıllarında bu yeraltı veya yarı yeraltı yapıları konusu, bilim çevrelerinde önemli ve devam eden tartışmalara yol açmış ve bu tür yapıların varlığı tüm Karadeniz havzasında ve bazı Akdeniz kolonilerinde gözlemlenmiştir (Petropoulos, t.y., 13-14).

Hellenler geldiğinde kıyı bölgelerinin sakinleri yoksa (mevcut kanıtların gösterdiği gibi), o zaman muhtemelen yarımadaları ve kıstakları veya kıyıya yakın küçük adaları tercih etmek yerine neden ilk andan itibaren yerleşimlerini kıyıya inşa etmediler, koruma ve tahkimat ve ancak birkaç on yıl geçtikten sonra, uygun koloniler inşa etmek için anakaraya mı taşınacak? Euxeinus Pontus'ta, hemen hemen tüm erken Hellen yerleşimleri bunu doğrulamaktadır: Berezan yarımadasındaki yerleşim (daha eski) ve yaklaşık 50-60 yıl sonra Olbia'nın kurulması, Apollonia (arkeologların Hellenler ve yerliler arasındaki iş birliğinin ürünü olduğunu buldukları), Orgame ve Histria ve Sinope. Taurik Yarımadası dikkate değer bir istisna sağlar. Hellenler, Karadeniz'in doğu kıyısından Batı Akdeniz'de İspanya'ya kadar, tipik yer seçimlerinde (açık deniz adaları, burunlar) "gemiden kıyıya" bakış açısıyla deniz kolonileri olarak şehir devletleri kurdular. Böylece kumsal hem Hellenler hem de yerliler için daha az tehditkâr bir orta yol olarak hizmet etti. Bu tür seçimler, kolonistlerin yeni komşuları dostça görünse bile, yeni komşularına karşı çekincelerini ve güvensizliklerini de ima edebilir. Kolonistler, yerlilerin ciddi bir tehdit oluşturmadığı durumlarda bile yerleşimlerini korumak için önlemler aldılar, en azından Euxeinus Pontus'un kuzey kısmıyla ilgili arkeologların vardığı sonuçlara göre durum böyledir (Petropoulos, 2015: 98).

Karadeniz'in kuzeyinin kolonizasyonunu bütünlemesi açısından Kolchis'in kolonizasyonuna da değinmek gerekmektedir. Kolchis'in kolonizasyonu, Karadeniz'in kuzeyindekilerden temel olarak farklıydı. Karadeniz'in kuzeyinde kolonizasyon başladığında kıyıları çoğunlukla nüfussuzdu (çünkü o bölgeye hâkim olan İskitler orada kendilerini kurmakla ilgilenmediler). Kolchis'te Hellen kolonizasyonu başladığında, durum oldukça farklıydı. İlk bin yılın ilk yüzyıllarında, Kolchis

toplumu, esas olarak metalurji ve metal işlemede kaydedilen hızlı ilerlemeden kaynaklanan yüksek bir gelişme düzeyine ulaşmıştı. Bu da tek bir güçlü devletin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu, bu bölgedeki Hellen kolonizasyonunun olağandışı doğasını açıklar. Kolkhis'te büyüyen Hellen yerleşimlerinin kendilerine ait bir ekonomik temele sahip olmaması, onları kendi kendine yeterli kılmıştır. Kendilerine ait tarım bölgeleri yoktu ya da neredeyse hiç yoktu. Ekonomileri Kolkhis ve Atina arasındaki ticarete dayanıyordu. Bu yerleşimler doğal olarak herhangi bir siyasi egemenliğe veya bağımsızlığa sahip değildi: yerel şehir merkezlerinin yakınındaki küçük yerleşim yerleri, hatta yerel kasabalar içinde sadece mahallelerdi. Görünüşe göre Kolkhis'te üç polis ortaya çıktı -Phasis, Gyenos ve Dioscuria- Bosphorus Krallığı'ndaki sayı çok daha büyüktü. Bosphorus Krallığı'nda Hellenlerin yerleştiği bölge sürekli büyürken, Kolkhis'te küçülme de yer değiştirmiştir. Bosphorus Krallığı'nın ekonomisi birçok farklı koldan oluşurken (klasik yazarlar ticaret, tarım ve hatta sanayiye atıfta bulunurlar), Kolkhis'teki Hellen polisinde sadece bir faaliyetten söz edilir ve o da ticarettir. Ayrıca, ana vurgu her zaman şehirlerin hinterlandı ile ticarettir. Kolkhis'in Hellen şehirlerinin, Bosphorus Krallığı'ninkinden çok daha kısa bir süre boyunca var olduğunu varsayabiliriz (Tsetskhladze, 1992: 224-239).

2.1.3. Kolonilerin İşleyişi

Hellen kolonilerinin işleyişini anlayabilmek için koloni terminolojisini ele almak gerekmektedir. Deniz aşırı bölgelerde kurulan koloniler, metropollerle olan ilişkilerine göre belli gruplara ayrılmaktaydılar. Polis niteliği taşıyan ve ana kentten bağımsız olan *apoikia*¹⁸'lar, kendilerinden daha sonra kurulmuş olan ve ondan tamamen bağımsız *kleruhia*'lar ve bu koloni kentlerinin yanında daha çok kıyılarda kurulmuş ve küçük Pazar yerleri niteliğindeki *emporion/emporion*'lardır (Emir, 2012a: 664.) Apoikia teriminin tam manasıyla polis'in özelliklerini taşıyıp taşımadığı konusu belirsizdir. Antik yazarlar bu iki terimin net bir ayrımını vermemektedirler. İlk Pontik kolonileri olarak adlandırılan apoikia'lar, sorulara tamamen cevap veremeyen arkeolojik kaynaklardan gelen yetersizliği yansıtıyor. Buradaki apoikia, resmi olarak bağımsız organlar olarak kurulan (çok muhtemel polis) ancak siyasi kurumları bilinmeyen en eski kolonileri tanımlamak için kullanılır. Eldeki kanıtlar pratikte tüm Pontik kolonilerinin en azından MÖ VI. yüzyılın orta ve son çeyreğinden itibaren bir polis'in fiziksel özelliklerini sergilediğini göstermiştir (kült yerleri, kamu binaları, taş konutlar gibi) ve kendi zanaat üretimini kurdular. Bu nedenle apoikia, kuruluşu ve MÖ VI. yüzyılın ortaları arasındaki "geçiş" dönemindeki en erken kolonileri tanımlamak için kullanılır (Tsetskhladze, 1998: 16).

Antik kaynaklardaki bilgi yetersizliğinden dolayı emporion ile apoikia kavramlarının tam olarak neyi ifade ettikleri anlaşılammaktadır. Günümüzde bu iki kavramın birbirinden ayırt edilmesi

¹⁸ *Apoikia*: Kelimenin tam anlamıyla bir topluluk tarafından ana yurttaki polis görüntüsüne benzer ama yabancı toprakta yapılan yerleşimdir. "Evden uzakta bir ev (yerleşim)" manasına gelmektedir. Bkz. Liddle ve Scott, 1996: 98.

zor olduğundan bu alanda çalışma yapan bilim adamlarını farklı ve çeşitli görüşler öne sürmeye itmiştir. Emporion teriminin Herodotos (IV. 40)'un kelime dağarcığında ve genellikle eski Hellen yazılı geleneğinde birden fazla anlamı olduğu çok açıktır: “Başlangıçta, bu kelime denizin ötesinden gelen insanlar tarafından ticaretin yapıldığı bir yeri ifade ediyordu: Emtiaların geldiği bir yer. Daha sonra ticaret ve değişim yeri anlamına gelir. Strabon (XI. 6. 14)'un zamanında, deniz yoluyla taşınan malların bulunduğu yeri tarif eden özel bir anlam kazanmıştır.” “Liman” veya “ticari faaliyetin gerçekleştiği yer” anlamına gelir. Kolonileştirilecek bölgenin ele geçirilmesi dönemine geleneksel olarak emporion denebilir. Öte yandan, emporion teriminin doğal bir anlamı, yeni kurulan topraklara kalıcı olarak yerleşmek için gelen Hellen kolonistlerine ait mümkün olduğunca kentsel örgütlenmeye sahip bir arazi yerleşim yeridir. Emporionun, sakinlerin yaşam mücadelesi verdiği bir yer olduğunu varsayabiliriz. İlk hedef, metropol Atina'ninkilerle aynı olmayan yeni doğal ve iklim koşullarına uyum sağlamaktı. Daha soğuk iklim, Atina'da öğrenilenlerden farklı yeni toprak işleme yöntemlerinin uygulanmasını gerektirdi. İklimin Akdeniz ve Ege'den tamamen farklı olduğu Azak Denizi çevresindeki bölgelerin kolonizasyonu buna çok uygun bir örnektir. Burada, genel olarak “emporian dönem” ile ilgili bir başka önemli öğeden söz etmeliyiz. Söz konusu dönemin Pontus'un her kolonize bölgesinde aynı uzunlukta olmadığı anlaşılmaktadır. Bu, bir sonraki aşamaya, yani bir proto-polisin -emporion- zaten var olduğu yerlerde yeni kentin kurulması aşamasına geçişin farklı zamanlarda gerçekleştiği anlamına gelir. Emporionun kuruluşunda resmi kurallar olmalıdır. Sefer üyelerinin hiyerarşik bir şekilde organize edilmiş olması gerektiği ve aralarında var olan hiyerarşinin hem bölge içinde hem de sonraki aşamalarda korunacağı ve bu şekilde polis temellerinin atılacağı fikri var. Bu, belirli bir hazırlık, düzenleme sürecinin seferlerden önce gelmesi ve üyelerinin ortak hedefleri olması gerektiği teorisinde belirleyici bir unsurdur. Bir emporion inşa etmek için gönderilen insanların misyonunun liderliğini ve rehberliğini üstlenecek belirli bir merkezi çekirdeğin varlığı olmadan bu ortak hedeflerin gerçekleştirilmesini hayal etmek zordur. Ayrıca, çekirdeğin yapımının, daha kendi ülkelerindeyken, sefer başlamadan önce tamamlanmış olması gerektiği açıktır. İlk göçmen-emporionlar, yeni yerleşimcinin gelişi için tüm ön koşulları hazırlamak zorunda kaldı. Kısacası, emporion teriminin kalıcı bir proto-yerleşim, hatta “adaptasyon dönemi” olarak kabul edilmesiyle, tüm adaptasyon ve doğru koşullar için hazırlık dönemi “emporian” olarak adlandırılabilir. Bu dönemin sonu, kitlesel göçün başlangıcında Euxeinus Pontus'un kuzeyindeki ilk apoikiai'nin ortaya çıkmasıyla, yani artık tanıdık gelen kelimenin tam olarak kabul edildiği polis'in kurulduğu anda ortaya çıkar yaklaşık MÖ 590-580'lerde. Bu yeni dönem geleneksel olarak “apoikia”, yani kelimenin gerçek anlamıyla apoikiai-polis'in kuruluş dönemi olarak adlandırılabilir. (Petropoulos, 2005a: 209 vd).

Yeni koloni topraklarında, toprak paylaşımı kolonistler arasında kura yöntemi ile yapılmaktaydı. Bir kolonistin sahip olduğu toprak parçasının adı hisse ya da pay anlamını taşıyan *kleruhia/kleros*¹⁹ olarak adlandırılmıştır (Tekin, 2014: 76). Bu isimlendirme koloniden farklı olarak

¹⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. Liddle ve Scott, 1996: 436.

değerlendirilmelidir. Koloni içerisindeki bir toprak paylaşımı olarak düşünülebilir (Akkaya, 2018: 9). Klasik döneme ait kaynaklar gösteriyor ki MÖ V. yüzyılda bir polis içinde yer alan emporion'²⁰ların genellikle siyasi statüleri olmayıp bir ticaret yeri oldukları belirlenmiştir. MÖ IV. yüzyılda sadece ekonomik ve ticari bir yer değil aynı zamanda kurumsal, hukuki ve sosyal olarak tanımlanmış bir bölge idi. Kaynaklardan herhangi bir politik statüsü olmayan bir ticaret yeri olduğu açıktır (Tsetskhladze, 1998: 17). Ana yurttan uzakta kurulan koloniler bir *oikist*'in önderliğinde bir araya gelerek koloni kurlarlardı. Söz konusu lider, aynı zamanda dini törenler için bir rahip olarak işlev görerek, yerleşimin kuruluşu sırasında imtiyazlarını da kullanmış olabilir. Liderin rahip olmaması durumunda, cemaatin başka bir üyesi bu sorumluluğu üstlenirdi (Petropoulos, 2005a: 223). Bu kolonistler anayurt kültürlerini, politik kurumlarını, dil ve anayasalarını da yanlarında götürmüşlerdir. Başlangıçta kadınlar kolonistlerle birlikte gitmez, koloni kurulduktan sonra gelirlerdi. Bazen de yerli halk bölgeden kovulduktan sonra kurulurdu ya da yerli halk köleleştirilirdi (Emir, 2011b: 81). Kolonilerdeki hayatı düzenlemek, yerli halk ile yeni gelen nüfusu birbirine adapte etmek de bir anda olmayan zaman isteyen bir durumdur. Bu durumu kolaylaştırmak için bazı uygulamalar yapmışlardır. Arkaik dönemde iyi bilinen bir uygulama olan ve ilk kolonistler tarafından yerel yöneticilerin ve seçkin kesimin üyeleriyle yapılan dostluk anlaşmaları için lüks objeler hediye edilmekteydi (Tsetskhladze, 1998: 12).

Chora, kolonizasyon sürecinin ikincil aşamasında gerçekleşirdi. Hellenlerin *chora* gelişimi Asya Bosphorusu'nda Avrupa Bosphorus'una oranla biraz daha erken dönemde gelişme göstermiştir (Saprykin, 2004: 185-186). Tsetskhladze'ye göre Hellen kolonileri tahıl ticaretini yerel halktan değil kendi kolonilerinin *chora*'larıyla yapmakta idiler. Ticareti yapılan tahıl Hellen kolonilerinin kendi *chora*'larından gelmiş olmalıdır. MÖ VI. yüzyıl ortalarında ilk Hellen apoikia'ları kendi güçlü devleti ve dini kurumları olan polislere dönüşmüştür (Tsetskhladze, 2005: 13). Herhangi bir antik polisin *chora*'sı yalnızca bireysel arazi parçalarından oluşmuyordu. Aksine, yapı olarak oldukça karmaşıktı. Orijinal topraklarının çoğu ortak mülk olarak kabul edilebilir veya ihtiyaç duyulursa (örneğin, yeni gelen kolonistlere arazi parselleri tahsis etmek için) gelecekteki tahsis için yedekte tutulabilir. Kamu arazileri, büyük olasılıkla, meraları ve tarıma uygun olmayan alanları kapsıyordu (Phanagoria, 2016: 74).

Gelirler kolonilerden Atina hazinesine gitti. Tarım dışı mülklerden oluşan hiçbir kleros, herhangi bir MÖ V. yüzyıl bağlamında kanıtlanmamıştır. Tarım dışı bazı mülklerin ortak olarak tutulduğu ve yerel hazineye kâr sağlayan kiralamar yoluyla kullanıldığı düşünülebilir. Bazı varlıklar belki de merkezi hükümetin kullanım hakkı için ayrılmıştı. Bir koloninin kuruluşunda belirli vergiler saklıydı (Figueira, 2008: 451). Haraç sistemi MÖ 413'te ithalat ve ihracatta %5 vergi ile değiştirildi (Thuk. 7. 28. 4). %5'lik ticaret vergisinin, MÖ 413'ten önce bile kolonizasyon sırasında Atina hükümeti için genellikle ayrılan gelir akışlarından biri olması gerçekten mümkündür. Tüm

²⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Petropoulos, 2005: 6-14.

müttefiklere uygulanması, onların sömürgeci statüsüne asimilasyon sürecine aitti. Farklı kolonilerin muamelesi, sitenin yerleşimciler için çekiciliği ve kuruluşta yapılan düzenlemeleri etkileyen verimin büyüklüğü gibi faktörlerle birlikte, gelirlerin ve aynı ödemelerin dağılımına göre değişebilir. Küçük koloniler, önemli gelirleri merkezi hazineye yönlendirmek için çok az kaynağa sahipti. Sömürgelere yetki veren kararnamelerde, sömürgecilere, en azından kısmen ana şehre karşı bu tür yükümlülüklerle başa çıkmaları için karar verme ayrıcalıklı erişim hakkı verildi (Figueira, 2008: 452).

Kuzey Karadeniz’de kurulan ilk Hellen kolonileri ticarete; bu bölgedeki yerel ticaretin para birimi, aynı zamanda bir Miletos kolonisi olan Kyzikos’un para birimi idi (Solovyev, 2013: 71). Uluslararası ticarete Atina, ödeme için Kyzikos sikkelerini kullanırdı. Karadeniz’deki bütün ticarete geçerli para birimi olarak Kyzikos stateriyle yapılmış olmalıdır. Aynı zamanda Kyzikos sikkelerinin Pontus bölgesinin yerel sikke dolaşımında önemli bir rol oynadığına inanılmaktadır (Tsetskhladze, 2005: 16). Takvim olarak ise Milet takvimini kullanmışlardır (Solovyev, 2013: 71). Ticarete Atina’ya sığır ve köleler Pontus etrafındaki ülkelerden geliyordu. Ayrıca bal, bal mumu, korunmuş balık Atina’ya gönderiliyordu. Bunlara karşılık Atina, ürün fazlası zeytinyağı, şarap veriyordu. Hellenlerin metal cevherleri için külçe üretimi ana merkezlerinden biri İskitlerin yaşadığı Ormanlık Bozkır bölgesiydi. Bu durum Hellenlerin neden İskitlere çok bağlı olduğunu ve İskit seçkin mezarlarının Hellen hediyeleri ile dolu olduğunu açıklayabilir (Tsetskhladze, 1998: 65-66).

MÖ VI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Doğu Karadeniz kıyılarındaki yerleşimler ile Atina arasında önemli ithalatlar meydana geldi: MÖ V.-IV. yüzyıllarda bunlar baskın hale gelir. Kolkhis, klasik dünyaya gemi yapımı için kereste ve zift, kenevir, bal, şarap (Karadeniz’in kuzey kıyısına), keten dokumalar ve muhtemelen altın ve demir sağladı. Hellenler ayrıca Karadeniz’in doğu kıyılarından köle ihraç ettiler. Karşılığında Kolkhis kaliteli çanak çömlek, mücevher, şarap, zeytinyağı, tuz (Olbia ve Khersonesus’tan) ve buğday (Bosphorus) aldı (Tsetskhladze, 1992: 254).

Hellenler MÖ V. yüzyıl koloni faaliyetlerinde askeri *hoplit*²¹ kuvvetini arttırmak için kolonilerdeki kleroi’yi kullandılar (Figueira, 2008: 458). MÖ 431’de Atina, saha ordusunda 13.000 hoplite, 1.000 süvari ve 200 atlı okçuya ve ayrıca 16.000 yedek ve garnizon askerine sahipti (Thuk. II. 13. 6–7). Rahipler, belki de sayıları 929-1,250 olan 14.200 cephe askeriyle birlikte görev yaptı. Kolonistler 16.000 yedek arasındaydı. Atina’nın MÖ 420’lerde maruz kaldığı veba kayıplarını ve zayıatları atlatabilmesi, deniz aşırı toprak işgalinin sağladığı ek hoplitlere borçluydu. Kolonileşmenin Atina yönetimi üzerindeki diğer büyük etkisi, önemli gelirlerin artmasıydı. Boğazlar ve diğer sömürge geçiş noktalarında alınan liman vergileri ve diğer ticari vergiler de gelir sağladı. MÖ 413’ten sonra kesinlikle kolonilerde alınan %5’lik vergi belki ek bir yük değildi, ama her zaman sömürge

²¹ Hoplit, ismini kendine özgü kalkanından alan (hoplon) ağır zırhlı piyade eridir. Hellen devletleri askerlerine silah temin etmediği için hoplitler daha çok zırh ve kılıca parası yeten orta sınıf temsilcilerinden oluyordu. Pomeroy, 2018: 390.

limanlarından geçen kargolara uygulanmıştı. Aynı gıda maddeleri ve askeri malzeme ödemeleri muhtemelen önemli bir bütçe kalemiydi. MÖ IV. yüzyıl Hellen kolonizasyonunda birtakım değişiklikler meydana geldi. Kolonilerde din adamlarının daha fazla mülk edinmelerini engellemek amaçlandı; sebebi ise ruhban sınıfının otoritesini kırmaktı. Aristoteles Kararnamesi ile müttefik devletlerdeki tüm kamu ve özel mülklerden feragat eden bir madde ve bundan böyle Atinalılar tarafından müttefik şehirlerin topraklarında kamu ve özel mülk edinmeleri katı bir cezayla yasaklandı. Yine de Atinalılar “din adamlarını” sürdürme politikasından kelimenin tam anlamıyla vazgeçemezlerdi çünkü bu terim artık “Atinalı yurttaşların kolonisi” anlamına geliyordu. Din adamları tamamen kolonizasyonun dışında tutulamazdı çünkü kolonizasyonun başlangıcından itibaren faaliyetlerde yer almakta ve halkla ilişkileri sağlamaktaydılar (Figueira, 2008: 459-465).

2.2. Taman Yarımadası’nda Koloni Faaliyetleri

2.2.1. Phanagoria’da Koloni Faaliyetleri

Phanagoria, Bosphorus’un Taman Yarımadası’ndaki en büyük şehir devletidir. Phanagoria, Bosphorus’un diğer Hellen şehirleri ile bağlantılı olduğu için çok avantajlı bir konuma sahipti (Petropoulos, 2012: 4). Strabon (XII. 3. 41-42), Phanagoria’nın sahip olduğu önemli coğrafi konumu ve Maiotialılar ile Asyalı Bosphoruslular arasında önemli bir ticaret merkezi olduğunu yazar, ancak ana şehri için hiçbir şeyden bahsetmez. Phanagoria, Maeotis’ten ve onun üzerinde yer alan ülkeden getirilen ürünler için önemli bir merkezdir. Denizden taşınan ürünler için Panticapaeum’un emporium’u olarak da dikkat çeker. Bu iletişimden, Phanagoria’nın Asya Bosphorus’unun en stratejik şehirlerinden biri olduğu açıktır. Coğrafi durumu avantajlı bir durumdu. Pratik olarak Taman Yarımadası’nın merkezinde, verimli topraklarla çevrili şehir, Atina (deniz yoluyla) ve yerli kabilelerle (Hypanis-Kuban nehri ve kara yoluyla) rahat bir iletişime sahipti (Kuznetsov, 2003: 898).

MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısı gibi erken bir tarihte, şehrin etrafındaki kırsal yerleşim sistemi şekillenmeye başladı. Büyük kalıcı köyler, küçük çiftlikler veya çiftlik grupları ve belki de sadece mevsimlik yerleşim için tasarlanmış diğer tarımla ilgili binalar ortaya çıktı. Zamanla, yerleşimlerin kendileri önemli ölçüde değişti. Kalite ve kapasiteye göre değişen bütün bir yol ağı, çiftlikleri ve köyleri şehre bağladı. Ayrıca, hemen hemen tüm Taman Yarımadası gibi, Phanagoria’nın çevresi de eski toprak bölünmesinin kanıtlarını taşır (Phanagoria, 2016: 74-75). İlk Hellen yerleşimleri orada MÖ VI. yüzyılın üçüncü çeyreğinin ortalarında ortaya çıktı. Bu dönemde kaynaklar Hellenler ve Sindianlar arasındaki ilk barışçıl ilişkilerden bahsediyor. Daha bu zamanda, bu erken yerleşim yerleri yollar ile Phanagoria’ya bağlanmıştı, bu da bu şehrin yarımadaı kolonize etmede ve chora’yı organize etmede belirli bir rolünü doğruluyordu. MÖ VI. yüzyılın sonu -MÖ VII. yüzyılın başlarında- Taman Yarımadası’ndaki iç mekânların sayısı önemli ölçüde arttı; bu, yerleşim oluşumu ve polis gelişimi süreci ile ilişkilendirilmesi gereken bir gelişmedir. Phanagoria kentinin bu gelişimi

sınır komşusu olduğu Kepoi kentinin chora'sının genişlemesine engel olmuştur (Saprykin, 2004: 186-192).

Phanagoria'da Afrodit Apaturia'nın ünlü tapınağı bulunuyordu. Şehirde, Afrodit kültüne ek olarak, çok yaygın bir Demeter, Artemis kültürünün, en azından parasal konulardan ve adadaki bir kutsal alanın izlerinden anlaşıldığı kadarıyla tanıklıklar ediyordu. Hristiyanlık dönemine kadar Panhelen halkının da uğrak yeri olduğunu bildiğimiz Apaturia'nın Panhellenik tapınağının kentinin koruyucu rolünü üstlendiğini gösteriyordu. Şehir MÖ V. yüzyılda kendi para birimini basmaktaydı (Pattavina, 2012: 18-19).

Phanagoria'nın MÖ VI. yüzyıl planı dikdörtgen şeklindeydi ve yaklaşık 400-450 x 500 ölçülerindeydi. Alanın kuzeybatı kesiminde üç bölümdeki yapılar ortaya çıkarılmıştır. MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısı ve V. yüzyılın başlarına tarihlenen ve MÖ V. yüzyılın ilk çeyreğine ait yapılarla kaplı 100'den fazla mezar, yerleşmenin güneydoğu kesiminde ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan ilk MÖ VI. yüzyıl mezarları arasında üç yetişkin ve 1-10 yaş arası altı çocuk mezarı ve Chian (Sakız Adası) amforalarına gömülen üç bebek vardı. Ölenlerin hepsinin kafaları doğuya veya kuzeydoğuya dönüktü. Mezarlar dört tipte sınıflandırılabilir:

- 1) ahşap levhalarla kaplı ve kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen çukurlar;
- 2) amforalar;
- 3) apsisli batı duvarlı çukurlar ve
- 4) höyükler.

Mezar yerlerinde cenaze ziyafetleri olduğuna dair kanıtlar bulunuyordu (Treister ve Vinogradov, 1993: 557).

2.2.2. Kepoi'de Koloni Faaliyetleri

Kepoi'de yapılan kazılar MÖ VI. yüzyıldan MS IV. yüzyıla kadar Kepoi'de yaşam olduğunu ortaya koydu (Vakouftsi, 2012: 3). Taman Yarımadası'nın bu bölümünün büyük bir kısmı tahıl, balık ve hayvanlara sahipti. Bu alan yerel vatandaşlardan arınmıştı. Sonuç olarak, yerleşimciler orada gelişen kolonileri düzenleme fırsatı buldular. Kentin kentsel planlaması: Yukarı tepe tamamen işgal edilmişti, ancak doğu tarafında konut yoktu (Petropoulos, 2012: 4).

Kepoi başlangıçta iki plato vardı. Kuzeydoğudaki en yüksek noktasında, deniz seviyesinden 27 m yükseklikteki üst orta yüksek plato, hendek ve çukurlarla kesilmiş ve kısmen evler ve çiftliklerle kaplanmıştır. Alanın batı tarafında, üst terasın kenarının dik yamacının altında bulunan alt plato, şimdi tahrip olmuş ve Taman Körfezi'nin suları altında kalmıştır. Kepoi'deki Arkaik tabakalar, yerleşmenin orta (Kısım V) ve batı kısmında (Kısım A) bulunmuş olmalarına rağmen, kapsamlı bir

şekilde kazılmamıştır. 1970 yılına kadar, MÖ VI. yüzyılın tek yapısal kalıntısı, her iki alanda da bulunan deniz kabuğu döşemeleriydi. 1970 yılında “A Bölümü”nde iki Arkaik evin kalıntıları kazıldı. MÖ VI. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen en eskisi, ana toprağa derinlemesine yerleştirilmiş kerpiç duvarın (1,60 m uzunluğunda; 0,90 m yüksekliğinde; 0,48 m genişliğinde) bir bölümünden oluşmaktadır. Bu ev, MÖ VI. yüzyılın ortalarından MÖ V. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve sadece bodrum katı korunmuş bir yapı tarafından tahrip edilmiştir. Taş temelsiz dikdörtgen planlı (3.60 x 4.20 m), kil sıva ile kaplanmış kerpiçten inşa edilmiş ve 2,05 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Bodrum, açık bir şekilde depolama için dört odaya bölünmüştü ve toprak zeminler bir küllü kil tabakasıyla kaplanmıştı. Odalardan biri, MÖ VI. yüzyılın sonlarına ait iki sıra halinde düzenlenmiş 42 şarap amforasını içeriyordu. Yangında evin harap olması ve odaların yanmış toprakla dolmasıyla en üst sıradakiler tamamen kırıldı. Yakınlarda, MÖ VI. yüzyılın sonlarına ve MÖ V. yüzyılın başlarına tarihlenen diğer iki yapının iki arkaik çukuru ve kerpiç duvarları vardı. Bodrum katının dolgusuna ait iki buluntu, MÖ VI. yüzyılın sonunda Kepoi’de bir Afrodit kültünün varlığını göstermektedir. Kuzey Pontik bölgesindeki Aphrodite’ye ilişkin en erken yazılı referans, duvarın alt tarafında iki daire içinde İyon alfabesiyle yazılmış bir graffitoya sahip Doğu Hellen siyah sırlı kyliksinin bir ayak parçasıdır (Kocybala, 1978: 341-342).

Sokolsky’nin kazılarında elde edilen önemli bir buluntu, Afrodit Tapınağı idi. Tapınak MÖ II. yüzyılda inşa edilmiştir. Ancak buradaki Afrodit kültünün çok daha eskilere dayandığını göstermiştir (Hind, 1984: 89). Afrodit Tapınağı; kentin doğu ucunda yer almaktadır. Sadece temel taşları kalmıştı. Böylece arkeologlar tapınağın 30 m² olduğunu kanıtladılar. Tapınağın içinde bir kadın heykeli vardı ve Kuznetsov (2003: 910), Afrodit’i (Tamanlı Afrodit’in heykeli) tasvir ettiğine inanıyordu. Bu heykelin özel nitelikler: Baş ve eller birbirinden ayrılmıştı ve yüksekliği başsız 45,5 cm idi.

Apaturos’lu Afrodit²² kültü, boğazın her iki yakasında da geçerli olmasına rağmen, Asya Boğazı’nda (Taman Yarımadası) çok daha yaygın olduğu görülmektedir. Genel olarak MÖ VI. yüzyıldan MÖ I. yüzyıllara kadar panteon, Küçük Asya kökenli bir Hellen kentinin tipik tanrılarından oluşuyordu. MÖ VI. yüzyıldan MÖ II. yüzyıla kadar neredeyse dört yüzyıllık Bosphorus tarihi boyunca, Hellen olmayan isimlere sahip sadece dört tanrı kaydedilmiştir. Bunlardan ilk ikisi olan Astar ve Sanerges, MÖ IV. yüzyılın ikinci yarısında Asya Bosphorus’unda tapınım gördüler. Diğer ikisi Angisse -muhtemelen Kybele ile ilgili Agdistis’ten bir türev- ve Artemis-Hekate mabedinde bir İskit prensesi tarafından tapılan, kökeni bilinmeyen bir tanrıça olan Ditagoia’dır. Her iki tanrıça da MÖ II. yüzyılın ikinci yarısında hürmet görüyordu. Bosphorus’daki dinsel yaşam, kuşkusuz devlet içindeki tarihsel ve siyasi değişimleri yansıtıyordu. Bosphorus Krallığı, VI. Mithridates egemenliğine dâhil edildikten sonra, bazı kültürler (Ma, Mithras-Attis, Men) Küçük Asya ve Pontus’tan ithal edildi (Muratov, 2015: 598-602).

²² Strabon (XI.2.10), Asya Boğazı’nda bu kültle bağlantılı olan yerlerden bahseder.

2.2.3. Hermonassa'da Koloni Faaliyetleri

Hermonassa (Tamansk), Taman Yarımadası'nın en güney bölümünün kuzey kıyısında yer alan bir başka önemli yerleşim yeridir. Kent, Arkaik döneme ait bir kırsal yerleşimi gün ışığına çıkaran Devlet İnziva Yeri Müzesi'nin kazıları başkanlığında ancak 1996 yılından itibaren ayrıntılı olarak araştırılmıştır. Ancak Arkaik ve Klasik Çağ'a ait arkeolojik izlerinin az olmasının nedeni kalıntıların yerden yaklaşık 12 m aşağıda, Geç Hellenistik ve Roma dönemine ait kalıntıların ise yaklaşık 6 m altında bulunmasından kaynaklanmaktadır (Pattavina, 2012: 30). MÖ VI. yüzyılın başlarından MÖ V. yüzyıla kadar, bina yerleşiminde bir değişiklik meydana geldiğinden bu, sitenin erken önemini gösterirdi (Hind, 1984: 89). Kuzey kazı alanında bulunan ev tipi çukurlardan elde edilen en eski malzemelere göre, Hermonassa'nın kuruluşu muhtemelen MÖ VI. yüzyılın ikinci – üçüncü çeyreğine tarihlenmektedir. Ayrıca, diğer kazı alanlarında, topluluklar halinde olmasa da yeniden çökeltilmiş kültürel katmanlarda, belirtilen döneme ait bazı parçalar da bulunmuştur. Ortaya çıkarılan ilk malzemenin toplam miktarı, kentin MÖ VI. yüzyılın ilk yarısında kurulduğunu ve MÖ VI. yüzyılın ortalarında Hermonassa'da yoğun bir şekilde yerleşim olduğunu göstermektedir. Hermonassa'dan MÖ V. ve IV. yüzyıllara tarihlenen özlü yazıtlar, graffiti ve 2001 tarihli kurşun mektubu İyon lehçesinde yazıldığından, bilim adamlarının çoğu, Aiol'ler olduğu gibi görünse de oikistlerin başında bulunduğu sömürgecilerin çoğunluğunun İyonyalı olduğunu varsaymaktadır. İyon lehçesinin hem Avrupa hem de Asya Bosphorus'undaki diğer Hellen polislerine hâkim olduğu da doğrudur (Pavlichenko ve Kashaev, 2012: 229). 1985 yılında, MÖ VI. ve V. yüzyıllara tarihlenen malzemelerin bulunduğu bir çukurda, çark yapımı, konik bir kil nesnenin bir parçası keşfedildi. Parça, üzerine Yunan harfleriyle bir graffito kazınmış düz bir kenarın yaklaşık üçte birini içermektedir. Hermonassa buluntusundaki parçalı graffito, kuzeydoğu Karadeniz'deki Hellen kolonizasyonu hakkındaki bilgimizi zenginleştiriyor. Yazı, graffitoyu MÖ VI. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar tarihlendirmemize izin veriyor. Parçalı metin Girit polislerinden birinin, büyük olasılıkla Eleutherna'nın alfabetiyle yazılmıştır. Graffito yazarı, MÖ VI. yüzyılın ortalarından önce yazmayı öğrenmiş ve muhtemelen Hellen kolonistlerinin ilk dalgasıyla Girit'ten Hermonassa'ya ulaşmış olmalıdır. Giritlilerin diğer devletler tarafından düzenlenen koloni seferlerine katıldıklarına dair kanıtlar vardır. Thukydides (VI. 4. 3)'e göre Entimos liderliğindeki Giritliler, MÖ 688'de Sicilya'da Gela'yı kurmak için Rodoslulara katıldılar. Hellen zanaatkarlarının iş aramak için bir yerden bir yere seyahat ettikleri iyi bilinmektedir. Giritli ustalar için, ana adalarının ötesinde iş arama zorunluluğu, MÖ VI. yüzyıldaki ekonomik krizle yoğunlaştı. Hermonassa'dan elde edilen buluntu, herhangi bir Hellen yerleşimci grubunun yalnızca metropolden gelen vatandaşların çekirdeğini değil, aynı zamanda diğer Hellen merkezlerinden önemli bir kolonici birliğini de içerdiğini doğrulamaktadır (Treister ve Kovedyayev, 1989: 289-296).

Hermonassa, büyük küplerin keşfiyle kanıtlandığı gibi, bir balık ticareti merkeziydi. Bunun dışında çok sayıda çanak çömlek ve çanak çömlek fırınları Hermonassa'da önemli bir seramik üretim merkezine işaret etmekteydi. Kasabanın chora'sı 8 km uzunluğundaydı; çiftlikleri ve muhtemelen

çiftlik kulelerini kapsayan iki ana bölüm vardı. Hermonassa, ayrıca bölgedeki en önemli tarım merkeziydi. Kasabada ve nekropolde bulunan MÖ V. yüzyıla ait çok sayıda gümüş sikke, diğer Bosphorus merkezleriyle yoğun ticaret yapıldığını göstermekteydi (Mihail, 2007: 2). Zira ihraç ve nakliye seramiklerinin dikkate değer varlığı, kesinlikle şehrin, MÖ VI. ve V. yüzyıllar arasında büyük bir ticaret merkezi olduğunu gösteriyordu (Pattavina, 2012: 30).

MÖ VI. yüzyılın ilk yarısında Hermonassa kentinin kültürel katmanlarında hâkim olan İyonya ithal malları, siyah camlı ve siyah figürlü kaplar (ve özellikle yüksek gövdeli (saplı) çok sayıda fincan) ve Korint çömlekçilerinin ürünleri ortaya çıktı. Buluntular arasında çok sayıda parçalanmış Chios Adası kâsesi ve küçük testiler vardı. Ancak baskın buluntu, asma taşımak için kullanılan Chios Adası'na ait tombul boyunlu amforalardır. Bu amforalarda ağız kenarlarında, kulplarda ve gövdede kırmızı şeritlerle süslenmiş, boyunlarında koyu renkle boyanmış bir tür diski andıran özel bir damga vardır (Finogenova, 2003: 1016).

Hermonassa'da bulunan taş temeller üzerine inşa edilen en eski yapılar MÖ VI. ve V. yüzyıllara tarihlenmektedir. MÖ V. yüzyıla gelindiğinde, MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısında ve V. yüzyılın başlarında konut evlerinin kazılmış taş duvarcılığının ve V. yüzyılın tortularında oldukça sayıda mimari kalıntının önerdiği gibi, konut yapımında taş kullanımı zaten çok gelişmişti. Kazılar sırasında, kesme taş veya moloz taştan inşa edilmiş duvarların temelleri gibi poligonal yapı elemanlarına sahip taş duvar ortaya çıkarılmıştır. MÖ VI. ve V. yüzyıla tarihlenen tabakaların yer yer 2 m.'ye kadar kalınlıkta olduğu dikkati çekmektedir (Pavlichenko ve Kashaev, 2012: 240). Bu görüşün aksini bildiren Finogenova ise Hermonassa inşaat mühendisliğinde kullanılan temel yapı malzemesinin taştan ziyade kerpiç olduğunu ifade etmektedir (Finogenova, 2003: 1016). Çünkü burada yeterli taş yoktu ve ilk başta onları Panticapaeum'dan getirmek oldukça zordu, bu yüzden insanlar onu ekonomik olarak kullandılar. Bazen taş temellere rağmen tabanları, kum ve ezilmiş kabuklarla karıştırılmış külden yapılmıştır. MÖ V. yüzyıl boyunca ana yapı malzemesinin kil, daha doğrusu kerpiçten yapılmış olmasına rağmen, o döneme ait yapı komplekslerinin kazılmış kalıntılarının, inşaatlarının kalitesini ve titizliğini gösterdiğini belirtiyor. Böylece, yukarıda verilen örnekler, kentin erken dönemlerinde, ustaların bir ev inşa ederken kullandıkları teknikler, müşterinin mali durumuna bağlıydı.

Hermonassa'daki yapının düzenliliği ve sistematik karakteri, "Highland (Yayla)" kazı alanında, binaların düzenli yöneliminin MÖ VI. yüzyıldan III. yüzyıla kadar izlenmektedir. Son yıllarda kazılan mimari kalıntılar, yerleşim düzeninin doğruluğunu ve şehir inşaatçılarının yüksek becerilerini kanıtlayan taş işçiliğinin dikkatliliğini göstermektedir. Tüm bu buluntular, Hermonassa'da MÖ V. yüzyıla kadar erken bir tarihte anıtsal yapıların bulunduğunu düşündürmektedir. İncelenen döneme ait bugüne kadar herhangi bir buluntu bulunamamıştır. Bir yandan bu, kazılan oldukça küçük alanlardan kaynaklanmaktadır; diğer yandan, daha önceki

yapıların taş duvarları ve temelleri daha sonraki dönemlerde yıkılarak ikincil yapı malzemesi olarak kullanılmıştır (Pavlichenko ve Kashaev, 2012: 240).

Kentte Hellenli ana kültler arasında Apollo Ietros, Delphinus, Artemis, Afrodit yer almaktadır (Gajdukevic, 2005: 238). En ilginç arkeolojik veriler, Apollo Ietros, Apollo Prostats, Apollo Delphinios ve Artemis Ephesina'ya adanmış MÖ V. ve IV. yüzyıllar arasına tarihlenen çok sayıda adak yazıtının varlığı gibi görünmektedir. Büyük olasılıkla klasik çağda şehre en az bir Apollon tapınağı ve bir sur sistemi sağlanmış olmalıdır. Alanda bulunan diğer ilginç yazıtlar şunlardır: Apollodoros olarak adlandırılan bir agoranomos'un adını taşıyan ölçü aletleri üzerinde iki grafiti ve MÖ VI. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait, Girit'teki Eleutherna'lı bir zanaatkarın kentteki varlığına işaret eden bir başka grafiti (Pattavina, 2012: 31). Ağırlıklı olarak İyon kökenli bir koloni olarak Hermonassa, Apollon'u koruyucu tanrı olarak tuttu ve farklı hipostazlarda ibadet etti. Apollon 'Şifacı' (Ietros) en yaygın olanıydı ve tapınaklar ve sunaklar ona adanmıştı. Afrodit'e "Apaturos" adı altında tapınılırdı. MÖ V. yüzyılda kentte bir tapınak inşa edildi. Afrodit kültü, MS 105 yılında tapınakta onarım çalışmaları yapıldığında Roma döneminde de devam etmiştir (Mihail, 2007: 2).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ANTİK ÇAĞ'DA TAMAN YARIMADASI'NIN SİYASİ TARİHİ

3.1. Kolonizasyon Döneminde Taman Yarımadası

Hellenler, kuzey Karadeniz'de MÖ VII. ve VI. yüzyıllardan itibaren koloni kentlerini kurmaya başladılar. Hellenler Karadeniz'de ilk kez Berezan yerleşimini kurarak varlık göstermeye başladılar ve daha sonra diğer yerleşim yerleri olan Kırım ve Taman Yarımadası'ndaki Taganrog ve Gorgippia yerleşimini kurarak kolonizasyon faaliyetinin ilk aşamasını gerçekleştirdiler. Panticapaeum, Nymphaeum, Theodosia, Hermonassa, Phanagoria ve Kepoi gibi yerleşimler kolonizasyon hareketinin ikinci ve üçüncü aşamasında kurulabilmiştir (Tsetskhladze, 1998: 12).

Kazılar sırasında bulunan çok sayıda ithal eserden de anlaşılacağı gibi, Taman Yarımadası'nın en önemli antik kenti olan Phanagoria kurulduğu andan itibaren Akdeniz ile düzenli temaslarını sürdürdü. Antik dünyadaki ticaret modellerini incelemek için önemli bir kaynak olan amforalar bu açıdan özellikle açıklayıcıdır. Kent alanının en erken kültür katmanları (MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısı ile V. yüzyılın ilk çeyreği), o dönemin diğer Bosphorus yerleşimlerinde ortak olan amphora tiplerini ortaya çıkarmıştır. Bu büyük kil kaplar, Phanagoria sakinlerine esas olarak şarap ve zeytinyağı sağlamak için kullanılmış olabilir. İthalatın çoğu, Kuzey Ege adaları olan Sakız, Samos ve Midilli'den ve ayrıca Küçük Asya kıyısındaki İyon şehirlerinden (Klazomenai, Miletos) ve bazı belirsiz merkezlerden geldi.²³ Genel sonuç, kuruluşundan bir süre sonra, Phanagoria'nın neredeyse yalnızca Akdeniz şehirleriyle ticaret yaptığı görülmektedir (Phanagoria, 2016: 84).

Phanagoria'da bulunan yabancı sikkeler, Ege, Kuzey Karadeniz Bölgesi, Kolkhis, Küçük Asya şehirlerinin yanı sıra Makedonya ve Bithynia krallıkları ile Ptolemaios ve Seleukos hanedanları tarafından yönetilen devletlerle olan ticari ve siyasi bağlantılarını doğrulamaktadır. Phanagoria kendi madeni parasını MÖ V. yüzyılın sonlarında başlattı. Bu erken dönem küçük değerli gümüş madeni paralar -drahmi, diobol ve hemiobol- (Ek 8) Aeginetan ağırlık standardına göre basıldı. Ön yüzlerinde her zaman uzun saçlı, pilo (konik keçe başlık), bazen sakallı veya sakalsız bir kafa vardı; sikkenin diğer yüzünde, bir boğa ve bir arpa mısırı, bir boğa ön kısmı veya sadece tek bir mısır tasvir ediliyordu. Boğa ve arpa-mısır resimleri, Phanagoria'nın başlıca zenginliklerini simgelemek için

²³ MÖ VI. yüzyılda mallar ağırlıklı olarak İyon merkezlerinden ithal edildi ve sonraki dönemde Atina ürünlerinin ithalatı yoğunlaştı. Finogenova, 2003: 1012.

oradaydı ve aynı zamanda tarımsal kùltlerle de ilişkilendirilebilirdi. Erken gümüş sikkeler kısa ömürlü oldu ve MÖ V. yüzyılın sonlarında veya MÖ IV. yüzyılın başlarında sona erdi. Neredeyse iki yüz yıldır faaliyette olmayan Phanagoria sikkeleri, MÖ II. yüzyılın başlarında kendi madeni parasını yeniden canlandırdı (Phanagoria, 2016: 108).

Phanagoria'da iki inşa dönemi tespit edilmiştir. İlk dönemden kalan yapılar, kullanılan malzemelerin kısa ömürlü olması nedeniyle bakımsız kalmış; ikinci döneme ait binalar yangın sonucu tahrip olmuştur. Yapılarda bulunan silahlar, yangının Hellenler ve yerel kabileler arasındaki bir çatışmanın sonucu olabileceğini gösteriyor.

MÖ V. yüzyılın ikinci yarısında, Phanagoria kenti gelişti. Bu dönem, düzenli şehir planlaması, taş ve kerpiç binalar, asfalt sokaklar, zengin ve çeşitli ithalatlar ve yeni dini ve kamu binaları ile karakterize edilir. MÖ V. yüzyılın son çeyreğine geldiğinde gümüş sikkeler basılmış ve sur duvarları yapılmıştır. Bununla birlikte, MÖ V. yüzyılın sonunda, belki de şehir Spartakidlerin topraklarına dâhil edildiğinden, Phanagoria kenti harap oldu. MÖ IV. yüzyılın başlarında darphane kapandı ve surlar yıkıldı. MS I. yüzyılda inşaata yeniden başlanmış ve tarım, balıkçılık ve çömlek üretimi ile ilgili yapılar inşa edilmiştir; üç üzüm bağının kalıntıları keşfedilmiştir. Yapılar MS IV. yüzyılda Hunların istilasına kadar ayakta kalmıştır (Treister ve Vinogradov, 1993: 558).

Kepoi'deki kazılar kentin MÖ VI. yüzyıldan MS IV. yüzyıla kadar ayakta kaldığını kanıtladı. Ancak, katmanların korunma durumu kötü durumdadır (Kuznetsov, 2003: 896). Arkaik ve Klasik katlar antik yıkımın izlerini gösteriyor, aslında MÖ VI. yüzyılın sonunda kasabanın sitenin yeniden planlanmasına yol açan ciddi bir yangına maruz kaldığı görülüyor (Pattavina, 2012: 28). Bu nedenle şehirde meydana gelen olayların yeniden inşası, maddi kültürünün incelenmesi ve yüzyıllar boyunca mimari imajının geri kazanılması son derece zordur. Örneğin, kentin kamu binaları ve konut mimarisi hakkında hiçbir şey bilmiyoruz (Kuznetsov, 2003: 896). İstisnalar, tanrıçanın mermer bir heykelciğinin ve MÖ V. yüzyılda kerpiçten yapılmış bir evin mahzeninin bulunduğu Afrodit tapınağının MÖ II.-I. yüzyıllardan kalma son derece kötü korunmuş kalıntılarının bazı bulgularıdır. Afrodit'in Kepoi'nin batı eteklerindeki sığınağı, Hellenistik döneme kadar devam etti (Kuznetsov, 2003: 896).

Kepoi, MÖ V. yüzyılın sonlarına doğru Panticapaeum ve hükümdarlarının tam kontrolü altındaydı. Helenistik dönemde kent, dönemin büyük Helenistik kentlerinin sanatıyla planlanmış kent anlayışını alarak teraslar halinde düzenlenmiştir. Kentin bilinen herhangi bir sikkesi yoktur; bunun nedeni polislin bağımsızlığını erken dönemde kaybetmesi ve Hermonassa ve Phanagoria gibi çok daha güçlü merkezlere yakınlığı olabilir (Pattavina, 2012: 28).

Tarım ve ticaret, Kepoi'nin ilk ekonomisini oluşturuyordu. Buğday ticareti, kentte MÖ VI. yüzyıldan MS I. yüzyıla kadar refaha yol açtı. MS II. yüzyıldan itibaren Sarmatyahılar Kepoi'yi

kontrol ettiler; MS IV. yüzyılda ise Kepoi Hunlar tarafından harap edildi (Treisteer ve Vinogradov, 1993: 555).

Taman Yarımadası'nın diğer önemli bir antik kenti olan Hermonassa da Kolonizasyon Dönemi'nde oldukça aktif bir konumdaydı. Önemli bir demografik yapıya sahip olan Hermonassa'da birçok etnik nüfus bulunmaktaydı. Zira Hellenlerle birlikte, Sindian ve Maeotianların temsilcileri de kolonide yaşıyordu. Görünüşe göre, Hermonassa'da bu dönemde kerpiçten yapılmış yoksul konutlar vardı ve muhtemelen taş temelleri yoktu. İlk yerleşimcilerin Panticapaeum'da keşfedilenler gibi toprak evlerde yaşadığına dair bir varsayım var. Tamamen Hellen tarzında yapılmış mezarlar arasında çömelmiş durumda iskeletli birkaç mezar da vardır. Bu cenaze töreni Atina için alışılmadık bir durum; Hermonassa'nın ilk sakinleri arasında yerli nüfusun temsilcilerinin bulunduğunu gösterir (Finogenova, 2003: 1014-1012). Hermonassa kolonisi en geç MÖ VI. yüzyıl başlarında bölgede önemli bir kasaba haline gelmiştir. Konik nesnelere birinin üzerindeki Girit yazıtı, İyonya ve Rodos kolonistleriyle birlikte koloninin kuruluşuna katılmış olabilecek bir grup Giritli'nin varlığını doğrulamaktadır. Midilli veya Miletoslu kolonistler hakkındaki çelişkili bilgilerin, koloninin kuruluşuna katılan İyon ve Aiol oikistlerinden oluşan karma bir gruba atıfta bulunması muhtemeldir. Efesli zanaatkarların ürünü olan ve muhtemelen şehirdeki Efesli Artemis'e adanan ve MÖ V. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen bir tapınakta bulunan liste, Hermonassa kolonistlerinin ağırlıklı olarak İyon kökenli olduğunun iyi bir göstergesidir (Mihail, 2007: 1).

Son yıllarda Taman Yarımadası üzerinde hava fotoğrafçılığı kullanılarak gerçekleştirilen arkeolojik keşifler, yüzden fazla antik kırsal alanı, gelişmiş bir yol ağı ve çeşitli dönemlerden arazi araştırması işaretlerini gösterdi. Şu anda, Hermonassa Volna-1 civarında bulunan iki düzineden sadece bir tanesinde büyük ölçekli kazılar yapılmıştır. Elde edilen arkeolojik verilere göre, yerleşimin tipik arkaik evi, rustik ahşap bir çitle çevrili, hafif mevsimlik çok odalı, toprak sazdan yapılmış bir kulübeydi. Volna-1 bölgesi MÖ IV-II. yüzyıllarda zirveye ulaştı. Bu sefer, büyük bir kerpiç ve taş çiftlik evinin, muhtemelen iki katlı, çok sayıda konut ve ev alanı ve kamışla kaplı bir avlunun inşası ile işaretlenmiştir. Çiftlik evinin yakınında, tarım ürünlerini depolamak için birkaç düzine çukur ve su yüzeyine inen merdivenleri olan bir kamu kuyusu olan büyük bir su tedarik rezervuarı da dâhil olmak üzere ev yapıları bulunur. Volna-1 sakinlerinin kırsal yerleşimi polislin şehir merkezi arasındaki sürekli bağlantılar, Hellen tüccarlarının aktif ticareti nedeniyle eski zanaatkarlar, özellikle çömlekçiler tarafından üretilen ve ürünleri diğer antik ithal mallarla birlikte Hermonassa ve komşularına ulaşan çok sayıda eşya buluntularıyla kanıtlanmıştır. Volna-1 sakinlerinin başlıca uğraşlarının çiftçilik ve hayvancılık olduğu bilinen bir gerçektir. Demirden yapılmış tarım aletleri, taş kuyular ve çok sayıda evcil hayvan kemiği buluntuları bunu doğrulamaktadır (Solovyev, 2000: 120).

Taman Yarımadası'nda çeşitli hayvanlar yetiştirilmektedir. Evcil memelilerin iskelet kalıntıları, tespit edilen tüm örneklerin büyük çoğunluğunu (%91,3) oluşturmaktadır. Kemiklerin

büyük kısmı sığırlara (inekler, boğalar ve öküzler), küçük geviş getiren hayvanlara (koyun ve keçiler), domuzlara, atlara ve köpeklere aittir. Birkaç parça eşek ve kedi kemiği de bulunmuştur. En çok sayıda iskelet kalıntısı sığırlara ait olanlardır; koyun ve keçi kemikleri ikinci sırada yer alır. Domuz kemiklerinin oranı da oldukça büyüktür (%16-18). Domuzların, özellikle Demeter kültünün yaygın olarak uygulandığı bölgelerde, Hellenler için çok önemli olduğu bilinmektedir: Domuz, Demeter'in sembollerinden biri olarak kabul edildi ve genellikle kurbanlık bir hayvan olarak hizmet etti. Yetişkin ve yaşlı hayvanlara ait iskelet kalıntılarının yüksek oranı, sığırların da çekiş (pulluk ve araç çekme) için kullanıldığını doğrulamaktadır. Domuzlar sadece etleri için yetiştirilen tek türdür. Atlar, tıpkı sığırlar gibi, düşük doğurganlık oranları ve uzun nesil aralıklarıyla bilinirler. Phanagoria'da bulunan tüm at iskeleti kalıntılarının neredeyse %60'ını üreme çağındaki hayvanların kemikleri oluşturuyor, bu da atların şehrin sakinlerine önemli bir et kaynağı olarak hizmet ettiğini gösteriyor. Kalan hayvan popülasyonu istikrarlı bir üreme sağlayamadığından, şehre sürekli olarak başka yerlerden atlar tedarik edilmiş olmalıdır. Diğer hayvanları temsil eden kemiklerin sayısı çok azdır. Azalan sıraya göre sıralanan buluntular şu sırayı: Tavşan, tilki, kurt, karaca, yaban domuzu, geyik ve leopar oluşturuyor (Phanagoria, 2016: 142-143).

Hermonassa, büyük küplerin keşfiyle kanıtlandığı gibi, bir balık ticareti merkeziydi. Çok sayıda çanak çömlek ve çanak çömlek fırınları Hermonassa'da önemli bir seramik üretim merkezine işaret etmektedir. Hermonassa, bölgedeki en önemli tarım merkeziydi. Kasabada ve nekropolde bulunan MÖ V. yüzyıla ait çok sayıda gümüş sikke, diğer Bosphorus merkezleriyle yoğun ticaret yapıldığını göstermektedir (Mihail, 2007: 1-2).

3.2. Bosphorus Krallığı Döneminde Tamam Yarımadası

“Bosphorus” terimini, MÖ V. yüzyılın ortalarında yazan Herodotos (IV. 12. 28), tamamen coğrafi bir adlandırma olarak kullanan ilk kişi gibi görünüyor. Daha sonraki yazarlar, örneğin Strabon (XI. 2.9) “Kimmer Boğazı” terimini tamamen aynı içerikle kullandı.

Bosphorus terimi birçok anlam taşıyor ve kullanımı her zaman geçerli değildir. Modern tarihçilikte Bosphorus terimi ilk olarak “boğaz”ın adı olarak, ikinci olarak da Bosphorus Krallığı Spartakidlerin devleti ve ardılları dönemindeki devletin ismi olarak anlaşılıyor. Bu terimin tarihi Büyük Hellen kolonileştirme döneminden kalma tarihidir. Bosphorus, Kimmer Boğazı'nın kısa adıydı. Aynı zamanda Bosphorus, Spartakid Devleti'nin bir bütün olarak adıdır. Bu terim I. Leucon (MÖ 389-349)'un yönetiminden beri devletin mevcut kararnamelerinde meydana gelen boğazın tanımında Bosphorus'u tanımlayan yapıyı içine alıyordu. MÖ IV. yüzyılın başlangıcından MÖ I. yüzyıla kadar olan edebi kaynaklarda, Pontus terimi onun eşdeğeridir, ancak ikinci politik anlamı her zaman net değildir. Yabancı kaynaklarda Bosphorus vatandaşı MÖ III. yüzyılın ilk yarısında görülür. Bosphoros'un kendisi de sadece MÖ IV. yüzyıldaki yazıtlarda görülür. Arcadians kararnamesi ilginçtir, I. Leucon'u onurlandırır, ‘Panticapaeum’un bir vatandaşı’ olarak ifade eder, buna karşın

Atinalıların kararnamesinde III. Spartakus ‘bir Bosphorus vatandaşı’ olarak adlandırılır (Zavoikin, 2007: 150).

Bosphorus Krallığı’ını iki ayrı hanedan dönemine bölerek incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki Archaeanactid Hanedanı dönemidir. İkinci ise Spartakid Hanedanı dönemidir. Archaeanactid Hanedanı Dönemi’ne (MÖ 480-MÖ 438/37) kuzey Karadeniz bölgesinin bozkırlarında gözle görülür bir istikrarsızlık damgasını vurur; nedeni ise İskit tehdidinin büyümesidir. Don Nehri (Tanais)’nin doğusundaki bölgelerden batıya doğru yeni bir İskit ordusunun ilerlemesi başlamıştır. Sonuç olarak Hellen kolonileri; birçok Bosphorus bölgesinde yangın izleri ve Myrmekion, Tyritake, Portmeion ve Phanagoria’daki tahkimatların kanıtladığı gibi zor zamanlar yaşadı. Bu koşullar Bosphorus polisini; başında Archaeanactid ile bir savunma ittifakı oluşturmaya itmiş olmalı. Bu birlik bölünmez bir devlet olarak kabul edilemez. Daha sonraki bir döneme ait Phanagoria (Ek 6) ve Nymphaeum sikkeleri böyle olmadığını kanıtlar. Bir başka kanıt Nymphaeum, Panticapaeum, Phanagoria, Kepoi ve muhtemelen Hermonassa’daki yerel soyluların mezar höyükleri tarafından sağlanmaktadır. Bütün bunlar Bosphorus apoikia’larının yukarıdaki birliğe girdikten sonra bağımsızlıklarını kaybetmediğini gösteriyor (Vinogradov, 2007: 145-146). Bosphorus Devleti, tek tek şehirlerin kendi madeni paralarını basmasına izin verdi ve bir süredir bu madeni paralar var olmuş olabilir. En azından MÖ III. yüzyıldan önce merkezi hükümete ait hiçbir madeni para mevcut değildir (Bill, 1926: 256).

Coğrafi olarak, MÖ V. yüzyılda Hellen dünyasının çevresinde ortaya çıkan bir devlet olan Bosphorus Krallığı, hem Avrupa (Kerç Yarımadası) hem de Asya (Taman Yarımadası ve modern Anapa civarı) taraflarındaki bölgeleri kapsıyordu (Phanagoria, 2016: 33). Antik metinlerin kanıtlarından bu bölgenin “göç için doğal bir koridor” olduğunu biliyoruz (Petropoulos, t.y., 2). Phanagoria, Krallığın Asya kısmındaki en önemli şehirdi “Asyalı Bosphorusların metropolü” konumunda idi²⁴ (Phanagoria, 2016: 33). MÖ VI. ve V. yüzyılların ikinci yarısı dönemi Hermonassa için bir altın çağıydı; o zaman Asya Bosphorus’unun en önemli ve en zengin şehriydi. MÖ IV. ve III. yüzyıllarda Hermonassa, doğrudan Bosphorus’un siyasi kaygısının güçlenmesine bağlı olarak ekonomik olarak gelişmeye devam etti. Ancak kültür katmanlarının kalınlığı önceki dönem katmanlarına göre daha küçüktü. I. Leukon ve onun halefleri altında, Bosphorus toprakları, özellikle de Asya kısmı önemli ölçüde genişlemişti (Ek 7) (Finogenova, 2003: 1020). MÖ 438 yılında Archaeanactidlerin I. Spartakus (MÖ 438-432) tarafından devrilmesiyle Spartakid olarak adlandırılacak yeni bir Bosphorus Hanedanlığı başa gelmiştir (Akkaya, 2018: 22). MÖ 438-437’de Spartakid hanedanı Archaeanaktidai’nin yerini aldı ve Bosphorus’da hüküm sürmeye başladı. Bazı bilim adamları, bu tarihi olayın bir darbenin sonucu olabileceğini düşündüler (Finogenova, 2003: 1020).

²⁴ MÖ 480 civarında bölgedeki Hellen kasabalarının, Archaeanactids ailesi gibi farklı liderler tarafından yönetilen devlet benzeri bir biçimde siyasi ve ekonomik bir birlik oluşturması muhtemeldir (Mihail, 2007: 2).

MÖ 438'de Hellen ve Trakya adlarını taşıyan hanedanlar tarafından yönetilen Spartakid Hanedanı ortaya çıktı. Hükümdarları kendilerini 'Bosphorus ve Theodosia'nın arkonu' ve 'Sindi, Toreti, Dandarii ve Psessi kralı' veya bazen 'bütün Maiotianların kralı' olarak nitelendirdiler (Garden, 1986: 193). Leucon ve Paerisades, zamanın Atinalı yazarları tarafından genellikle 'tiran' ve 'hanedan' olarak etiketlenir, ancak Romalı yazarlar tarafından Hellenistik krallık fikirlerine bağlı olarak genellikle 'krallar' olarak adlandırılırlar. 'Kral' unvanının Bosphorus'da ve Maiotian kabilelerinde kabul edildiği tarih bilinmiyor, ama kesinlikle, yazıtları "archon ve kral" ve "kral olarak hükmetmek" şeklinde yeni bir formüle sahip olan Eumelus'un oğlu III.Spartakus zamanında kullanılmıştır. III. Spartakus'a ayrıca MÖ 285/4 Atina kararnamesinde 'kral' unvanı verildi. Spartakus'un kökeni sorusu çok tartışıldı. Onun Hellenli, Sindili, Sarmatyalı ya da Bosphorus'da hâlâ kalan Kimmerlerin soyundan gelmiş olabileceği iddiaları vardır. Daha fazla kabul gören görüş ise şu şekildedir. Trak kökenli ve basit bir paralı asker değil, adları birçok durumda Spartakid, Berisades, Komosarye ile aynı olan Odrysae kabilesinin Trakya kraliyet ailesinin bir üyesiydi. Belki o zaman, güçlerinin zirvesinde olan Trakyalılar, Kimmer Boğazı'ndan gelen bir çağrıya yanıt olarak ailelerinden birinin kurulmasını destekleyerek zor bir durumdan yararlanmaya çalıştılar (Hind, 1994: 476 vd.).

Spartakus MÖ 438'de veya en geç onun halefi I. Satyrus (MÖ 432-389)'un altında iktidara geldiğinde Kepoi yeni hanedanın tarafını tuttu; Phanagoria, Hermonassa muhtemelen hâlâ eski yönetici aile olan Archaeonactids'in yandaşlarını destekliyorlardı. Yeni bir rejimin temeli haline gelen Avrupa yakasındaki (Theodosia hariç) Bosphorus şehirlerine katılmak için hemen acele etmediler (Saprykin, 2004: 190-191). İlk Spartakidlerin devletlerini güçlendirmeyi ve topraklarını genişletmeyi amaçlayan aktif bir politika yürüttükleri iyi bilinmektedir (Vinogradov, 2007: 146). I. Satyrus (MÖ 433-MÖ 389), Nymphaeum'u fethetti (Bill, 1926: 255). Antik yazar Demosthenes'in annesinin yanındaki amcası Atinalı Gylon, Nymphaeum'u I. Satyrus'a teslim etmek için vali olarak atandı (Saprykin, 2004: 190).

Theodosia, Bosphorusların güçlü bir rakibiydi ve fethedilmesi zordu. I. Satyrus, onu düşürmeye çalışırken hayatını kaybetmiştir (Bill, 1926: 255). Herakleia Pontica kenti, Theodosia'yı Karadeniz'in ötesinden desteklemeyi üstlendi ve savaş şimdi, I. Satyrus'un ölümünden önce, kuşatmanın bir miktar rahatlamasını sağlayan bir başlangıç aşamasından ve I. Leucon'un Doğu Kırım'daki topraklarının Heracleian filosu tarafından harap edildiği oldukça uzun bir savaştan geçti. Orduları er konusunda ve savaş alanında baskı altındaydı ve mali durumu zordu; I. Leucon'un madeni parayı eski değerinin iki katıyla yeniden basmaya başvurduğu söylenir. Savaş muhtemelen MÖ 370 yılında sona erdi. I. Leucon, liman tesislerini yeniden inşa etti ve bunlar MÖ 355 yılında tamamlandı. Herakleia'nın amacı muhtemelen daha batıdaki kolonisi Khersonesos'u korumak, ama aynı zamanda Theodosia çevresindeki zengin bölgenin ürünlerine kendi başına bir miktar bağımsız erişim sağlamak ve Bosphorus yöneticilerinin büyüklüğünü kontrol etmektir. Bunda açıkça başarısız oldu ve birkaç yıl içinde Herakleia'nın kendisi de Bosphorus Krallığı'nın hâkimiyetine girdi.

Bosphorus sikkelerinde yaşanan gelişmeler bu olayları yansıtmaktadır. Theodosia'nın özerk madeni para basımı muhtemelen MÖ 380-375 yılları arasında sona erdi. MÖ 375 yılından itibaren yaklaşık altmış yıl boyunca altın sikkeler basıldı ve I. Leucon ve Paerisades yönetimindeki Panticapaeum'un zenginliğini ilan etti (Hind, 1994: 498-499).

I. Leucon (MÖ 389-349), Theodosia'yı ve Asya Boğazı'ndaki yerli kabilelerin yaşadığı bir dizi bölgeyi fethetti (Vinogradov, 2007: 146). I. Leucon, Theodosia'yı kendi birliklerinden daha fazla güvendiği bir İskit atlı süvarisinin yardımıyla ele geçirdi. Bosphorus Krallığı ve İskitler arasındaki istikrarlı askeri, siyasi ve ekonomik bağlar, MÖ IV. yüzyıl boyunca Kırım ve Kuban Nehri bölgesinde önemlidir (Olkhovsky, 1995: 72). Theodosia, önemli bir tahıl ticareti merkezi idi. I. Leucon onu Bosphorus egemenliği altına aldığı anda orada tahıl ihracatı için ek bir ticaret merkezi kurdu (Bill, 1926: 255). Theodosia'yı boyun eğdirdikten ve MÖ IV. yüzyılın başında Heracleia Pontica'ya karşı I. Leucon (MÖ 389-349) bir zafer kazandıktan sonra Bosphorus'un Asya yakasında geniş bir bölgesel genişleme dönemi başlattı. I. Satyrus bu genişlemenin temelini atmış olsa da Sindike'yi boyunduruk altına almayı başaran oğlu ve halefi I. Leucon'du (Saprykin, 2004: 190-191).

I. Leucon döneminde Bosphorus karışık bir sosyoekonomik yapıya ve bir Hellen-yerli kabileler devletine dönüştü. Bu durum, Bosphoruslu seçkinlerin mezarları, Kimmer Boğazı'nın ünlü höyükleri tarafından dikkate değer bir şekilde temsil ediliyor. Bu höyükler devletin yeni yapısını iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Bu höyükler iki başkent olan Panticapaeum ve Phanagoria etrafında toplanırlar. Panticapaeum'dakiler sayıca daha büyük ve temsilidir. Bosphorus'un kuzey Karadeniz bölgesindeki İskit bozkırlarıyla yakın siyasi, ekonomik ve kültürel bağları olduğunu kanıtlar ve ikisi arasında bir ittifakın göstergesidir. Bosphorus-İskit ittifakı, Bosphorus hükümdarlarının ve İskit krallarının benzer siyasi, ekonomik ve kültürel hedeflerine dayanıyordu. İttifakın amacı bölgedeki istikrarı koruyabilmektir. MÖ IV. yüzyıla denk gelen Bosphorus Krallığı'nın yükselişi şaşkıncı değildir. Bosphorus seçkinleri o zaman o kadar zengindi ki, Hellen-yerel aristokrasinin beğenisine göre sanat eserleri yapan Atina'nın en iyi zanaatkarlarını ve sanatçıları karşılayabiliyordu. Eserleri, yerel kralların mezarlarında bulunmuştur. Bunlar, yalnızca ithalattan (ticari temasların kanıtı) ziyade sözde diplomatik hediyeler olarak yorumlanmalıdır. Diplomatik hediyeler, Hellen-yerli ilişkilerinin en üst düzeyde düzenlenmesinde önemli bir faktördü. Zira Bosphorus hükümdarları siyasi amaçlarını sürdürmek için onlara başvururdu (Vinogradov, 2007: 147). Diplomatik hediyeler, Bosphorus ile İskit arasındaki ittifakın güvenilir bir göstergesidir. Ancak bu ittifak, bölgedeki durum nispeten istikrarlı olduğu ve kraliyet İskitleri, diğer İskitlere köle olarak davranarak Bozkır İskitlerine hâkim olduğu sürece başarılı olabiliyordu (Vinogradov, 2007: 147).

MÖ VI.-IV. yüzyılın başlarında, Phanagoria, Hermonassa'nın kendi tarım arazileri vardı. Bir zamanlar Kepoi kendi tarım alanını da elde etmiş olabiliyordu; ancak daha sonra Phanagoria'ya dâhil oldu. Ayrıca, Phanagoria'nın Spartakid'e boyun eğdikten sonra yerleşim faaliyetlerini artırdığı, Hermonassa'nın ise Taman Yarımadası'nın doğu ve güneydoğusundaki chora'sını genişlettiği

dikkate alınmalıdır. Eğer durum buysa, Asya yakasındaki küçük şehirler, Avrupa yakasındaki muadilleriyle aynı işlevi yerine getiriyordu, yani en büyük şehirlerin çevredeki kırsalı geliştirmesine ve onu kendi polis topluluklarının elinde tutmasına yardımcı oluyorlardı. Çünkü amaç, Bosphorus'un Bosphorus'daki etkisini ve o bölgedeki büyük Hellen şehirlerinin konumlarını güçlendirmektir. Hükümdarların sonuçta ortaya çıkan güç tabanı, o zaman, köken itibariyle tiranlık olduğu kadar polis karakterine de sahipti. Bu politikanın temel amacı, kaynakların daha uygun bir şekilde kullanılmasını sağlamak için tarımsal mülkleri genişletmektir. Bu nedenle, büyük Bosphorus polis'lerinin elinde bulunan tarım arazilerini daha da geliştirmek için küçük kasabaların kırsalda kurulması gerektiğini düşünmek oldukça doğru görünüyor. Bosphorus Devleti'nin Asya kısmındaki tarım topraklarının gelişimi, daha önce hiç olmadığı kadar yoğun bir şekilde devam etti. MÖ V. yüzyıl boyunca, Phanagoria ve Hermonassa'nın mülkleri iç bölgelere doğru genişledi. Daha önceki sitelerin çoğu kullanılmaya devam etti; yerleşim sayısı toplam 81'e ulaştı bu da o bölgenin sakinleri ve yerli kabileleri arasında istikrarlı bir ilişki olduğunu gösteriyordu. Archaeanactids'in iktidara gelmesinin neden olduğu siyasi değişikliklere rağmen, Asya Bosphorus'unun şehirleri, kırsal mülklerini genişletmeye ve yerleşik nüfusla iyi ilişkiler kurmaya devam etti. Sonuç olarak, bu gelişmeler, MÖ V. yüzyılda krallığın kırsal bölgesinin yalnızca polis toprağı olarak işlev gördüğü anlamına gelir (Saprykin, 2004: 196-197).

Kuzey Karadeniz Bölgesi'nde İyon kolonilerinin kurulmasıyla gelen ithalat akışı, Bosphorus ekonomisine büyük bir ivme kazandırdı. Ekonomik değiş tokuşlar ve madeni paranın yaygınlaşması MÖ VI. ve V. yüzyıllarda, metropolden gelen çok çeşitli mallar (şarap, zeytinyağı, bazı yapı ve hammaddeler, tekstiller, halılar, farklı mamul ürünler) düzenli olarak yerel pazarlara doğru yol alarak para kazanmayı teşvik etti (Phanagoria, 2016: 113). I. Leucon döneminde Atina, Bosphorus Krallığı'ndan ticari imtiyazlar elde etti. Atina, bazı ticari vergilerden²⁵ muaf tutulmuştur. Yine de ihtimalle Atinalılar, Bosphorus Krallığı'na *ellimenion*²⁶ vergisini ödemek zorundaydılar (Tssetskhladze, 2005: 15).

Hellen şehirleri, muhtemelen I. Leucon zamanında, Sindike'nin hinterlandına genişleyen Spartakidler etrafında birleşti. Bu andan itibaren, Phanagoria, Sindike'deki Spartakid politikasının odak noktası olarak ortaya çıkmış olabilir. Bu küçük şehirler, yerel kabilelerin giderek artan saldırgan eylemleri nedeniyle Phanagoria ve Spartakid tarafından gözetime ihtiyaç duyuyorlardı (Saprykin, 2004: 191). I. Leucon döneminde devlet çeşitli bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olmuştur.

I. Leucon'dan sonra oğulları II. Spartakus (MÖ 349-344) ve I. Paerisades (MÖ 349-311), devleti beş yıl ortak yönettiler (Akkaya, 2018: 23-24). Ülkedeki istikrarın sona ermesi kısa bir süre aldı (Vinogradov, 2007: 147). MÖ 311 yılında I. Paerisades öldü. Paerisades'in oğulları arasında taht

²⁵ Triakoste; adı verilen tahıl vergisinden muaf tutuldular (Tssetskhladze, 2005: 15).

²⁶ Ellimenion: liman vergisidir (Tssetskhladze, 2005: 15).

mücadelesi başladı. Paerisades'in en küçük oğlu Prytanis tarafından desteklenen en büyük oğlu II. Satyrus, üçüncü oğlu Eumelos ile yarıştı. Diodorus'un (XX. 22-26) bu kardeş katili savaşı hakkındaki ayrıntılı açıklamasından, bunun her şeyden önce yerel müttefikleri arasında bir savaş olduğu açıktır. Diodorus'a (XX. 22-26) göre II. Satyrus, 2.000 Hellen paralı askerinin ve eşit sayıda Trakyalının yanı sıra, ordusuna 20.000 at ve 22.000 piyade eklemiştir. Olaylar, II. Satyrus'un ölümcül bir şekilde yaralandığı doğu Kuban'daki Thates nehri yakınında, Sirakan kralı Ariphames topraklarından II. Satyrus'un hayatta kalan tek oğlu Paerisades'in bulunduğu İskit Kralı Agaros'a kadar uzanan bir sahnede gelişti, Eumelos'un Prytanis'i mağlup etmesiyle Prytanis kaçtı. Eumenes Panticapaeum'u işgal etti ve Satyrus ve Prytanis'in ailesini ve arkadaşlarını katletmeye başladı (Garden, 1986: 191).

MÖ 310/9'da Paerisades'in oğullarının çatışması basit bir anlaşmazlık veya küçük bir iç savaş olarak kabul edilemez. Kardeşlerin Bosphorus tahtı üzerindeki kavgası, iki etnik ve siyasi grup-İskitler ve Sarmatyalılar arasındaki mücadele zamanına denk geldi. Açıkça, Satyrus, İskitler tarafından desteklenirken²⁷, Eumelos, Sarmatyalılar tarafından desteklendi. İktidarı devralan Eumelos'tu ve bu olay Bosphorus tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını işaret ediyor (Vinogradov, 2007: 147). Eumelos (MÖ 310-304) başa geçmiştir. Bu dönemde devlet ekonomik ve siyasi alanda yükselişe geçti (Akkaya, 2018: 23-24).

MÖ IV. yüzyılda Bosphorus Devleti, yaklaşık 5.000 km² bir alanı, irili ufaklı otuz kasabayı ve yaklaşık 100.000-120.000 vatandaş ve tebaayı kapsayan bir nüfustan oluşuyordu (Hind, 1994: 476). Polisler ve onların kırsal bölgeleri üzerindeki tüm kontrol sistemi, Bosphorus arkhonları olarak Spartakidlere tabi polis memurlarının veya onlar tarafından atanan valilerin yetkisi altına girdi. Bu sistemin unsurlarını Saprykin (2004: 199 vd.) aşağıdaki gibi alt bölümlere ayırmaktadır:

a) Küçük çiftlikler-oikoi, avlulu veya avlusuz bir ila dört odalı izole taş binalardan oluşan; b) ülke mülkleri – “kraliyet satraplarının” veya belirli bölgelerin chora'daki valilerinin konutları; c) Batılı Generalskoe gibi, aynı zamanda “kraliyet toprak sahipliği merkezleri” olan iç yerlilerin emporioi veya ticaret merkezleri; d) arazileri olan çiftlikler; e) Kerç Yarımadası'nın iç kesimlerinde, Ak-Tash, Zolotoe-Plateau, Koshara gibi çoğunlukla tahkim edilmemiş yerlerden oluşan yerli İskit kırsal nüfusunun köyleri-komailer. Polis toprakları da epimeletoi sorumluluğu altında idari, ekonomik, askeri ve stratejik birimlere bölündü.

Bu bağlamda, o dönemde Bosphorus'daki “kraliyet” topraklarını doğrudan Spartakid hanedanının mülkiyeti olarak tanımlamanın doğru olup olmadığı yönünde önemli bir soru ortaya çıkar. Bu bağlantıyı destekleyen bazı bilim adamları, Kerç Yarımadası'nın iç kısımlarında, Kırım Azak bölgesinde ve Nymphaeum'un batısında ve Taman Yarımadası'nda bazı tarım bölgelerinin “kraliyet” topraklarına atfedilmesi gerektiğini savunuyorlar. Ancak valiler; yakın çevredeki topraklarda, muhtemelen şehrin topraklarında, vergi toplama görevi ve bunların bir kısmını kendi başına ihtiyaçları için alma hakkı ile vali yapılabildi. Tiran burada bir toprak sahibinden çok bir

²⁷ 20bin piyade ve 10bin atlıdan oluşan İskitler, Satyrus'un Bosphorus tahtı için verdiği mücadelede kullandığı birliklerin gücünün yaklaşık %90'ını oluşturuyordu (Olkhovsky, 1995: 72).

hükümdar olarak görülüyor. O halde bu olay, MÖ IV. yüzyılın başlarında Bosphorus'ta kralliyet arazi mülkiyetinin varlığını pek kanıtlayamaz. Bu nedenle MÖ IV. yüzyıldan III. yüzyılın başlarına kadar Spartakidlerin denetimine giren topraklar yalnızca “polis toprakları” olarak etiketlenmelidir (Saprykin, 2004: 199 vd.).

Eumelos'dan sonra Bosphorus Krallığı'nın başına III. Spartakus (MÖ 304-284) geçmiştir. Bu dönemde Atinalılara mısırın ön alım hakkı ve gümrük vergilerinden muafiyet (1/30'luk vergi) verildi. Buna karşılık Atinalılar, aile reislerine Atina vatandaşlığı, vergiden muafiyet (ateleia), altın taçlar ve heykeller, önce Agora'ya ve daha sonra Akropolis'e dikilmek üzere verdiler. Atinalıların ‘misafir-dostları’ ve ‘hayırseverleri’ olarak onurlandırıldılar. III. Spartakus'tan sonra yönetime II. Paerisades (MÖ 284/283-245) gelmiştir (Hind, 1994: 500-503).

MÖ III. yüzyılın sonlarına doğru devlet bir istikrarsızlık sürecine girmiştir. Bu çeşitli kabile göçlerinden ve kabileler arasında çıkan savaşıardan kaynaklandı. Bu istikrarsızlığın sonucunda Bosphorus Krallığı, Pontus Krallığı'ndan yardım istemek durumunda kalacaktır (Akkaya, 2018: 23-24). Sarmat kabileleri son Spartakid hükümdarı V. Pairisades'ten haraç talep edince Pontus Krallığı'ndan yardım istemek zorunda kaldılar (Petropoulos, t.y., 46). Bu döneme Sarmatya “göçebe yağmacı topluluk” larının saldırıları neden olmuştur. MÖ III. yüzyılın ilk yarısı, Kuzey Karadeniz bölgesinde Büyük İskit'in düşüşüyle bağlantılı bir istikrarsızlık dönemi olarak tanımlanabilir (Vinogradov, 2007: 147). Bilim adamları, MÖ V.-III. yüzyıllarda kuzey Kafkasya bölgesindeki kabile hareketlerinin arkeolojik kayıtlarına çok dikkat ettiler ve Diodorus (XVIII. 31.2) ve Strabon (XI. 4.17)'un Sirakoi olarak adlandırdıkları Kuban-kuzey Kafkasya göçebe halkının MÖ V. yüzyılda Volga bölgesinden taşınan bir kültür, genellikle ‘Sarmatian’ olarak adlandırılan bir kültür olduğunda hemfikirler. Arkeolojik kayıtlar, Sirakoi'nin MÖ III. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya'nın daha derinlerine birkaç akın yapmış olabileceğini gösteriyor (Garden, 1986: 198-199).

MÖ III. yüzyılın ikinci çeyreğinden (MÖ 270 dolaylarında) ortalarına kadar, Avrupa Boğazı'ndaki tüm yerleşim yerleri, köyler ve malikaneler, muhtemelen Tanais ve Borysthene nehirleri arasındaki bozkır bölgesinde yaşayan Sarmatyalıların saldırılarına yenik düşerek tamamen ortadan kayboldu. Sonuç olarak, Taurika'da İskit krallığı kuruldu ve Kırım Hellenlerine karşı bir dizi saldırı başlatıldı. Bunun sonucunda Kerç Yarımadası'ndaki köylerin ve tahkim edilmemiş alanların ortadan kalkması ve Kırım'ın Maeotis kıyısındaki kalelerin ve müstahkem yerleşimlerin terk edilmesi, choranın tüm yapısının kökten değiştiğine işaret etti. Benzer bir gelişme Theodosia chora'sında da yaşandı. Bir yandan yerli ve yarı yerli köyler fiilen ortadan kalktı ve sadece şehrin surlarına yakın konumdaki Hellen çiftlikleri kullanılmaya devam etti. Öte yandan, Theodosia chora'nın sınırları boyunca, kent in chorasını savunmak için kurulan yeni tahkim edilmiş bir siteler sistemi oluşturuldu. Bu tür yerler aynı zamanda Bosphorus Krallığı'nın güneybatı sınırını da koruyacaktı. Örneğin, Maeotis sahilindeki ve Doğu Kırım'ın iç bölgelerindeki kaleler, doğudaki Panticapaeum ve Nymphaeum choralarını savunmaya hizmet edebilir; MÖ III. yüzyılın ortalarında

dikilen Uzunlar surunun, batıdan tehdit eden yerlilere -İskitlere ve Sarmatlara- karşı korunmaya hizmet ettiği kuvvetle iddia edilebilir. Bu dönemde Kerç Boğazı kıyısındaki kayalık burunlar üzerinde surlu yerleşimler inşa edilmiş; güçlü savunma duvarları ve surlarla çevrilmişler (Saprykin, 2004: 204-205).

MÖ III. yüzyıldan MS III. veya IV. yüzyıllara kadar olan dönem, Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskit gücünün gerilemesine işaret ediyordu. Sarmat kabilelerinin baskısı altında, hayatta kalan İskitler Kırım'a ve Dinyeper Nehri'nin aşağı bölgesine çekildiler. Strabon'a göre, bu sırada oluşan etnopolitik varlığa *Küçük İskit* deniyordu. Küçük Kırım İskitleri'nin tarihi, yalnızca Sarmatyalılar ve Hellen kolonileri ile değil, aynı zamanda Pontus ve Roma devleti ile de yakından bağlantılıdır. Kırım'da geç bir İskit devleti kuruldu ve krallar ve aristokrasi tarafından yönetildi. Devletin toprakları ve sınırları sabit değildi ve dış siyasi duruma bağlıydı. Kırım İskit nüfusu, özgür ve sosyal olarak heterojen İskitlerden, etnik olarak karışık nüfuslardan oluşan daha büyük bazı gruplardan ve bir dizi Hellenli ve Sarmatyalıdan oluşuyordu. MÖ III.-II. yüzyıllarda İskitler Batı Kırım'da Khersonesos'a karşı aktif saldırı eylemleri gerçekleştirdiler ve birçok müstahkem çiftlik ve bazı şehirleri (Kerkinitis, Kalos-Limen) ve en önemlisi, tahıl ve üzümün üretildiği bazı geniş ekilebilir arazileri ele geçirdiler. MÖ II. yüzyılda İskit Kralı Scilurus, Olbia'yı kendisine boyun eğdirdi ve sikkelerini orada bastırdı. Hellenler, İskitlere karşı kendilerini korumak için bazen Sarmatyalılarla ittifak kurdular (Oikhovsky, 1995: 72).

Açıkçası, Sarmatyalılar İskitlere karşı bir dizi başarılı baskın gerçekleştirdiler, ancak kuzey Karadeniz bölgesinde kök salmayı başaramadılar. Oldukça uzun bir süre boyunca, daha doğuda bulunan bölgelerle sınırlı kaldılar -Don ve Kuban bölgeleri- oysa kuzey Pontus kıyısının bozkırları pratik olarak nüfussuz kaldı. Bu olağandışı olay, muhtemelen Keltlerin batıdan yayılmasıyla açıklanabilir. Belki de Don bölgesi, batı (Kelt) ve doğu (Sarmatyalı) olmak üzere iki genişleme dalgası arasındaki çarpışmaya tanık oldu. Hiçbiri kazanmamış gibi görünüyor ve kuzey Karadeniz bozkırları özünde MÖ II. yüzyılın başlarına kadar "hiç kimsenin" toprağı olarak kaldı. Yaklaşık olarak MÖ III. yüzyılın ilk üçte birine doğru, Bosphorus'un kırsal yerleşimleri ve bölgedeki diğer Hellen devletleri, düşman saldırılarına dayanamayacak kadar zayıf oldukları için yok olma eğilimindedir. Doğu Kırım'daki bazı yerleşim yerleri bize o dönemde meydana gelen olayların canlı örneklerini sunmaktadır. Şehirler aktif savunma inşaatına başladı, ancak yine buna dâhil olan esas olarak Avrupa kısmıydı (Panticapaeum, Myrmekion, Tyritake, vb). Düşmanlarının kim olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Daha önce Kırım'a sürülenlerin ve kuzey Karadeniz bölgesindeki eski topraklarını geri almaya çalışanların İskitler (ya da onlardan geriye kalanlar) olduğu öne sürülebilir. Açıklanan askeri ve siyasi olaylar, Bosphorus tahıl ticaretinin krizine yol açtı. Bosphorus tarımı ihracat için yeterli ekmeği sağlayamadı. Bu, sırasıyla Bosphorus finansına göre tahıl satışlarından elde edilen gelirin azalmasına neden oldu. Buna ek olarak, Bosphorus'un ve bölgedeki diğer Hellen devletlerinin başına gelen para sisteminin kriziyle durum karmaşıklaştı (Vinogradov, 2007: 147).

MÖ III. yüzyılın ikinci yarısını – MÖ II. yüzyılın ilk yarısını Bosphorus'ta bir kültürel canlanma dönemi olarak görüyoruz. Daha önce olduğu gibi, bu canlanma kuzey Karadeniz kıyılarındaki bozkırlardaki istikrar süreciyle ilişkilendirildi; ancak bu sefer sadece göreceli bir istikrar sağlandı. Etkisi en çok bölgenin doğu kesiminde belirgindi. Bosphorus'ta bu döneme, çoğu artık kendi tahkimatlarına sahip olan kırsal yerleşimlerin yeniden canlanması damgasını vurdu. Devletin mali sistemi, II. Leucon (MÖ 240-220)'un para reformunun kanıtladığı gibi toparlandı. Asya bölgesinde, yerli soylularının zengin mezar höyükleri inşa edildi: Don ve Kuban bölgelerinin yerli kabileleriyle ilişkiler önceki dönemde olduğu gibi yakın ve dostane kalmış olmalıdır (Vinogradov, 2007: 148).

MÖ II. yüzyılın ortalarına doğru tekrar istikrarsızlık dönemi başlamıştır. Yaklaşık olarak MÖ II. yüzyılın ortalarına doğru, yukarıdaki istikrar doğu Don Nehri havzasından gelen yeni bir göçebe grubu tarafından kesintiye uğradı. Sonuç olarak, bölge siyasi ve ekonomik krize girdi. Polybius'a (IV. 4-5) göre Pontus zaman zaman Akdeniz bölgesinden tahıl ithal etmek zorunda kalmıştır. Bosphorus devleti için asıl tehdidin Doğu'dan geldiği neredeyse şüphe götürmez. Strabon (XI. 2. 4; XI. 2. 11), Asya'nın sınırlarında savaşan yerliler hakkında, tabi kavimlerin isyanları olarak bahseder. Bütün bunlar, aralarında ünlü Taman tholos'un da bulunduğu Asya Boğazı'ndaki bazı kırsal yerleşimlerin yıkılmasına yol açtı. Doğudan gelen göçebe ilerlemeye direnmek için, Panticapaeum'da bulunan epigrafik belgeden öğrenebileceğimiz gibi, Bosphorus'un yöneticileri Kırım ve İskit krallarından destek aramak zorunda kaldılar. Bununla birlikte, İskitlerle yakın temaslar herhangi bir olumlu sonuç getirmedi: Bosphorus, göçebe kabilelerle -Achaeans, Zygoi ve Heniochoi- (Strab. XI. 2. 12) ile iş birliği yapmaya zorlandı ve yerlilere sürekli artan bir haraç ödedi (Strab. VII. 4. 4).

Bosphorus'un bu haraçları kime ödediği -İskitler mi yoksa Sarmatyalılar mı- konusunda devam eden bilimsel tartışmanın hiçbir anlamı yok gibi görünüyor. Bir yerli liderin, barışçıl ve dostane ilişkiler bahanesiyle Hellenlerden bir haraç ya da "geleneksel armağanlar" almayı kendi özgür iradesiyle reddettiği eski tarihte pek rastlanmaz. Bu hediyelerin amacı yerlilerin dostluğunu garanti altına almaktı (Vinogradov, 2007: 148). Bu koşullar altında, Bosphorus'un tehdit oluşturabilecek herkese ödeme yapması gerekiyordu; bu nedenle Strabon'a (VII. 4. 4) göre haraçlar "eskisinden daha büyük" idi. Yukarıda söylenenlere dayanarak, Bosphorus'un Kırım İskitleri ile bir birlik oluşturduğu ileri sürülebilir. Ancak bu birlik, Bosphorus'u diğer yerlilere -Sarmatyalılara, Akhalara vs- karşı pek koruyamazdı. Küçük İskit'in potansiyeli, birlik MÖ IV. yüzyılın refahıyla sonuçlanan Büyük İskit'in potansiyeliyle karşılaştırılmazdı. Yeni koşullar altında, Bosphoruslular, İskit desteğinden yararlanamadı. Devletin işleri giderek daha da kötüleşti, bir zamanlar çok güçlü hükümdarların gücü bozulmaya uğradı. Bu koşullar, V. Pairisades'i gücü Pontus kralı Mithridates VI Eupator'a devretmeye zorladı (Vinogradov, 2007: 148).

3.3. Geç Hellenistik Dönemde Taman Yarımadası

Mithradates Krallığı'na mensup hanedan üyeleri ilk zamanlarda Karadeniz'in kıyı bölgelerinde bulunan Miletoslulara ait liman kentlerinin kontrolünü kazanmak için bölgeye ulaşmamıştı. Fakat MÖ II. yüzyıldan itibaren Karadeniz Bölgesi'ndeki başlıca liman kentlerini ele geçirmeyi başardılar (İnan, 2014: 45). Mithradates krallarının Hellen kolonileri ile ilişkileri II. Mithradates (MÖ yak. 250-yak. 220) döneminde başlamıştır. II. Mithradates, kendisini Karadeniz'deki Hellen kolonilerinin hamisi ve kurtarıcısı olarak göstermiştir (Emir, 2014: 72-73). II. Mithradates'in halefi I. Pharnakes (MÖ yak. 197-yak. 160/159) Karadeniz ve Karadeniz kıyılarının Mithradates Krallığı'nın geleceği için önemli bir coğrafya olduğunu ilk fark eden kral oldu (İnan, 2014: 45). I. Pharnakes bu bağlamda, Miletos kolonisi olan Sinope (Sinop) şehrini ele geçirerek başkent yapmıştır. Ardından Doğu Karadeniz'deki Miletos kolonilerini almaya devam ederek Kerasus (Giresun), Kotyora (Ordu) ve Trapezus (Trabzon) şehirlerini ele geçirmiştir. Rhodos ve Bergama gibi Anadolu devletleri Mithradates Krallığı'nın bu yayılcı politikasına karşı Roma'dan yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Roma harekete geçti ve I. Pharnakes'i MÖ 179 yılında barış yapmaya Sinope ve kolonileri dışında aldığı bütün yerleri geri vermeye zorlamıştır (Tezcan, 2007: 40). Bunun üzerine I. Pharnakes Kuzey Karadeniz'e yönelmiş ve Bosphorus topraklarına gözünü dikmiştir (Akkaya, 1018: 25-26).

I. Pharnakes, Karadeniz'in kuzeyindeki Hellen kolonileri ile dostane ilişkiler kurdu. Ayrıca onları, İskit akınlarına karşı koruyarak bu kolonilerin hamiliği görevini üstlendi. Bu dostluk antlaşmasına göre bölgedeki kentlere karşı yapılacak saldırılarda onları koruyacağına ve bağımsızlıklarına saygı göstereceğine dair de yemin etti. I. Pharnakes'in ölümünden sonra tahta IV. Mithradates (IV. Mithradates Philopator Philadelphos) (MÖ yak. 160/ 159-yak. 150) geçti. Diğer devletlerle barışçıl bir siyaset izledi (Emir, 2014: 75).

V. Mithradates Eurgetes (MÖ yak. 150-120) döneminde ise Karadeniz Bölgesi'nde yaşanan gelişmeler hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Ancak en büyük amacı Karadeniz ile Akdeniz arasında var olan ticari ilişkileri daha da fazla geliştirmek oldu (İnan, 2014: 45). V. Mithradates Eurgetes'in MÖ 129 yılında öldürülmesinden sonra krallığın başına VI. Mithradates Eupator (MÖ 120-63) geçti. Onun yönetimindeki Pontus Krallığı ile Karadeniz Antikçağ'ın en hareketli ve en gözde bölgesi haline gelmiştir. Bu krallığın tarihte Karadeniz merkezli kurulan ilk krallık olması ve bizzat bu bölgede doğup büyüyen krallar tarafından yönetilmesi bölgenin değerini arttıran önemli bir faktördür (Emir, 2012b: 21).

VI. Mithradates döneminde Pontus Krallığı'nın Kafkaslara doğru yayılmasında bir sıçrama noktası olmuştur. Bu bölgeden Pontus Krallığı, maden ve gemi yapımında ihtiyacı olan keresteyi karşılamıştır (Çiğdem, 2007: 142). VI. Mithradates, MÖ 110 yılına doğru Trapezus (Trabzon) kentinin yanı sıra Kolkhis ülkesini de egemenliği altına aldı. Öyle büyük bir krallık haline gelmişti ki artık Roma'nın en büyük düşmanı haline gelmişti (Akdoğan, 2014: 2). VI. Mithradates'in

Karadeniz Bölgesi'nin kuzeyi ile ilgili politikası MÖ 115-114 yılları arasında Kırım Yarımadası'nın güney ucundaki önemli bir liman kenti olan Khersonesos'un, artan İskit baskılarına karşı Mithradates Krallığı'ndan yardım istemesi üzerine fiilen başladı. Böylece kral, bölgeye hâkim olmak açısından aradığı fırsatı buldu (İnan, 2014: 46-47). Büyük olasılıkla yerliler -özellikle İskitler ve Akhalar-Bosphorus üzerindeki etkilerini yeniden kazanmak istediler. Muhtemelen MÖ 107 yılındaki Saumacus isyanı bu bağlamda değerlendirilmelidir (Vinogradov, 2007: 148). VI. Mithradates, kuzey Karadeniz Bölgesi'nin zengin tahıl potansiyelini ve buradaki liman kentlerinin ticaretteki önemini iyi biliyordu. Bu yüzden savaş alanındaki yeteneklerine en çok güvendiği komutanlarından Diophantos'u bölgeye gönderdi. Komutan Hellen kolonilerinin de desteğiyle İskitlere karşı zafer kazandı (Emir, 2014: 79-80). Diophantus, Kerkinitis'i özgürleştirdi ve İskit kaleleri Neapolis ve Chabum'u bir süre esir tuttu, ancak Kırım'daki İskit Krallığı hayatta kaldı. Bu muhtemelen Scilurus'un oğlu Kral Palacuscus'un Sarmat kabilelerinden biri olan Rhoxolani ile askeri birliğinden kaynaklanıyordu. Bir başka Mithradatic generali Neoptolemus, Kimmer Boğazı'ndaki yerlilere karşı, biri denizde, diğeri donmuş boğazın buzunda atlı süvari savaşında iki zafer kazandı (Strab. II. 1. 16; VII. 3. 18). Büyük olasılıkla, bu yerliler Achaeans (Akhalar) ve kuzeybatı Kafkasya'nın diğer göçebe kabileleriydi (Vinogradov, 2007: 148).

Bosphorus Kralı V. Paerisades'in Mithridates Eupator lehine tahttan indirilmesi ve Saumacus'un isyanının Diophantus (MÖ 107) tarafından bastırılmasından sonra, Bosphorus Krallığı, Pontus Krallığı'na dâhil edildi. VI. Mithridates'in İskit krallarını miraslarından mahrum bıraktığı ve muhtemelen onları kendi vassal müttefikleri yaptığı düşünülmektedir. Mithridates, Küçük İskit (Scythia Minor) ile askeri ve siyasi birliği pekiştirmek için "kızlarını İskit hükümdarlarına evlilik olarak" verdi ayrıca Mithridates'in kendisinin de birkaç İskit karısı olduğu bildirilmektedir. İskitler, Mithridates'in "arkadaşları" olarak kabul edildi ve birliklerinin bileşimine dâhil edildi (Olkhovsky, 1995: 73). Bosphorus Krallığı, en azından MS ilk yüzyıla kadar, tamamen Hellenleşmiş, ancak yine de karmaşık bir kültürel ortama sahip, Hellenli ve yerlilerden oluşan karma bir nüfusa sahipti. Bosphorus görünüşte bağımsız kalmasına rağmen, VI. Mithridates'in MÖ 63 yılındaki ölümünden kısa bir süre sonra Roma'nın bir eyalet uydusu haline geldi (Muratov, 2015: 590).

VI. Mithradates'in bu başarısı Pontus Krallığı'nın prestijini arttırdığı gibi Karadeniz havzasındaki diğer halkların ve krallıkların da VI. Mithradates'e saygı duymasını sağladı (Emir, 2014: 79-80). Karadeniz'in kuzey bölgelerinin ele geçirilmesi ile elde edilen maddi kazanç büyüktü. VI. Mithradates öncelikle Bosphorus gibi önemli bir krallığı hâkimiyet altına alarak başta Khersonesos olmak üzere Panticapaeum, Theodosia, Phanagoria gibi bir takım önemli kent ve limanlara da doğrudan sahip olmuş oldu. Sonuç olarak Geç Hellenistik dönemin Anadolu'daki en büyük krallıklarından biri olan Mithradates Krallığı ve onun son büyük hanedan üyesi VI. Mithradates, Karadeniz ve hinterlandının sahip olduğu öz kaynakları kullanarak Ön Asya'nın en zengin krallıklarından biri oldu (İnan, 2014: 47).

Bosphorus Krallığı'ndaki kraliyet arazilerinden söz etmek VI. Mithridates dönemine kadar mümkün değildir. MÖ II. yüzyıl ve I. yüzyılın ortalarına kadar, Bosphorus chorasının yapısı kökten değişti. Polis arazisinin miktarı, büyük kısmının kraliyet arazi alanına dâhil olduğu göz önüne alındığında, o zamana kadar ciddi şekilde azaldı. Önceki döneme ait kırsal alanların, çiftliklerin ve ülke mülklerinin sayısı azaldı. Bazı yerlerde az miktarda polis toprakları var olmaya devam etse de özellikle MÖ I. yüzyılda Küçük Asya'daki topraklarını kaybetmeye başladığında, polis topraklarının sistemi, VI. Mithridates'e Roma ile uzun süreli savaşlar yürütmek için gerekli kazanımları sağlamadı. Yeni bir arazi imtiyazı sistemine ihtiyaç duyuldu ve tamamen farklı türden yeni yerleşimler ortaya çıktı. Bu yerleşimler çoğunlukla, Helenistik karakterdeki kale ve kalelerden oluşuyordu. Doğrudan kraliyet yönetimine tabiydiler. Bu kaleler, Bosphorus'un yeni yöneticilerinin toprağı, yerel nüfusu ve Hellen şehirlerini kontrol altında tutmasına yardımcı oldu. Pratik olarak tüm kaleler, bölgenin ana bölümünü oluşturan bir kaleye sahipti. Bunların inşası, Kral VI. Mithridates'in Helenseverlikten "gé basilike"²⁸ konumunu dayatmaya geçtiği MÖ 80 yılından beri uygulamaya koyduğu bir politika değişikliğini yansıtıyordu. Kaleleri, Hellen şehirlerinin özerkliğine direnmek için tasarlandı. Bu şehirler, Roma ile ilk savaşın son yıllarında krala sadakatsizlik gösterdikten sonra, bağımsızlıkları üzerinde artan kısıtlamalar yaşadılar. Artık iki toprak kategorisi vardı -polis ve kraliyet- birincisi pahasına ikincisi önemli ölçüde genişletildi. VI. Mithridates Eupator'un ölümünden sonra, halefleri gé basilike'de kraliyet kaleleri yaratma politikasını sürdürdüler (Saprykin, 2004: 208-210).

VI. Mithridates, Bosphorus'a asker, mühimmat, yiyecek vb. kaynağı olarak önemli bir yer ayırdı. Ancak Roma'ya karşı Mithridates savaşları Bosphorus'daki durumu olumsuz etkiledi. Birinci Mithridates Savaşı'ndan sonra Bosphorus, Pontus'tan ayrıldı (App. *Mithr.* 64, 67). Bu olayı Hellenlerden çok yerlilerle ilişkilendirmek gerekir. Bugüne kadar mevcut olan kaynaklar, bu yerlilerin, Bosphorus üzerindeki kontrolleri için Mithridates'e karşı savaşanların, yani İskitler ve Akhalar olduğunu önermemize izin veriyor. İskitlerin krala savaşlarında en büyük desteği verdiği dair yaygın inanç çok abartılı görünüyor; daha sadık müttefikleri Kuban bölgesindeki Maeotian kabileleri, Sarmatyalılar ve Bastarnae idi. Roma ile yapılan son savaşta yenilgiden sonra VI. Mithridates, Roma'ya karşı yeni seferi için hazırlıklara başladığı Bosphorus'a kaçmak zorunda kaldı. Önceki başarısız savaşların zorlukları, yeni bir savaş için yapılan hazırlıklar ve Romalıların iyi planlanmış eylemleri, Bosphorus polisinin VI. Mithridates'e karşı kendi ordusu tarafından bile desteklenen bir isyanına yol açtı. İlginç olan, kuzey Karadeniz kıyılarındaki yerlilerin bu isyana katılmamış olmasıdır. VI. Mithridates'in bu koşullar altında ölümü (MÖ 63), Bosphorus tarihinde büyük bir çağın sonu ve yeni bir çağın başlangıcı oldu (Vinogradov, 2007: 149).

VI. Mithradates, Roma'ya yenildiğinde zehirle intihara teşebbüs ettiği iddia edilir. Ancak bu girişim başarısız oldu ve kölesinden kendisini kılıçtan geçirmesini istedi (Arslan, 2007: 13). Kral Mithradates'in karısı Hypsikratia'nın Phanagoria'daki kazılarda bulunan mermer mezar taşı (Ek 5),

²⁸ Basileus, yasal hükümdar yani "kral" için kullanılan terimdir (Pomeroy, 2018: 387).

hikâyenin gerçekliğini kanıtlayan bir belgedir. Hypsikratia, Phanagoria'nın MÖ 63 yılında VI. Mithradates'e karşı isyanı sırasında öldü. Şehrin sakinleri akropolü kuşattı ve VI. Mithradates'in çocuklarını esir aldı (daha sonra Roma'ya teslim edildiler). Sadakat için bir ödül olarak, ünlü Romalı General Pompei, Phanagoria'ya bağımsızlık verdi (Phanagoria, 2016: 16).

VI. Mithridates Eupator'un ölümünden sonra, halefi II. Pharnakes (MÖ 63-47) kraliyet kaleleri yaratma politikasını sürdürdü. II. Pharnakes, kraliyet kalelerinin oluşturulmasını tamamladı. Bu politika, Bosphorus ekonomisinin desteklenmesine yardımcı oldu; kralların topraklarının sınırları boyunca yerel kabilelere karşı çıkmalarını sağladı ve şehirlerin kraliyet yönetimine daha güçlü bir şekilde bağımlı olmasına yol açtı. Şehirlerin etrafındaki kraliyet topraklarındaki kraliyet kaleleri yerli halkın tehdidine karşı korunmaya hizmet ederken, artan sayıda yerleşik kabile kralların doğrudan kontrolü altına girdi. Temelinde kraliyet mülkiyeti olan toprak ilişkileri sistemi, Geç Antikçağ'a kadar sadece küçük değişikliklerle başarılı bir şekilde işledi ve böylece Bosphorus'daki Helenistik gelenekleri uzun süre korudu (Saprykin, 2004: 202).

VI. Mithradates'in ölümüyle Roma'nın müttefiki ve dostu olarak Bosphorus Krallığı'nın başına getirilen II. Pharnakes, babasının kurmuş olduğu krallığı yeniden canlandırmak için MÖ 48 yılında Roma'ya karşı savaş ilan etti (Arslan, 2007:39). II. Pharnakes, Pompeius ile Caesar arasında uzun süreden beri devam eden çekişmenin iç savaşa dönüşmesini babasının krallığını tekrar kurmaya bir fırsat olarak gördü. Pharnakes, bölgedeki krallıkların zayıflığı sayesinde ilkin Kolkhis'i ardından Pompeius'a yardıma giden Deiotaros'un yokluğunda Armenia Minor'u ve Kappadokia'nın bir bölümünü ele geçirdi (Oktan, 2008: 68,69). Bunun üzerine harekete geçen Anadolu'daki eyaletlerin sorumlusu Gnaeus Domitius Calvinus, MÖ 48 yılında Nikopolis'te ağır bir yenilgiye uğrayınca II. Pharnakes emellerine ulaştı ve Pontos'un hâkimi oldu (Arslan, 2007: 11). Pontos kentlerinde tiran gibi hareket eden II. Pharnakes, buradaki vatandaşların mallarını yağmaladı ve askerlik çağına gelmiş bütün gençleri de öldürttü (Cass. Dio XLII. 46).

Bunun üzerine Caesar, toplam sekiz *legio*'dan oluşan bir ordu meydana getirdi. Bu sırada II. Pharnakes de Zela'nın kuzeyinde kamp kurmuştu (Magie, 1950: 412). MÖ 2 Ağustos 47 yılında Zela'da yapılan savaş sadece beş saat sürdü ve II. Pharnakes canını kaçarak kurtarabildi (App. Mithr. 120). Caesar bir mektup hazırlayıp *Senatus*'a gönderdi. Mektupta II. Pharnakes ile yapılan savaşı özetleyen “*veni, vidi, vici*” (geldim, gördüm, yendim) cümlesi savaşın ne kadar kısa sürede kazanıldığını göstermektedir (Emir, 2014: 127). II. Pharnakes, Zela yenilgisinden sonra Kırım'a kaçtı (App. Mithr. 120). Ancak Bosphorus'a döndüğünde, satraplarından Asander'in isyanıyla karşılaştı ve burada MÖ 47'de hayatını kaybetti (Minns, 1913: 589).

Caesar, Pharnakes'in topraklarını, kendisine Mısır'da önemli yardımlarda bulunan Pergamon'lu Mithradates'e bağışladı. Amisos eski statüsünü korudu. Caesar'ın bazı Romalıları yerleştirip *colonia* haline dönüştürdüğü Sinope kenti, *Colonia Iulia Felix Sinopensis* olarak anıldı.

Caesar bölgede bunların yanında Herakleia kentini de colonia olarak düzenledi ve kente özgürlük verdi (Oktan, 2008: 69). Caesar, Bosphorus Krallığı'nın başına ise Trokmoi *tetrarkhes*'i Brogitaros'un son varislerinden Pergamonlu Mithradates'i getirtti (Strab. XIII. 4. 3).

Caesar, Pergamonlu Mithradates'e Bosphorus'ta II. Pharnakes'i öldürüp krallığın başına geçen Asander'e karşı sefer yapması için destek verdi (Minns, 1913: 589). Pergamonlu Mithradates, MÖ 47/46 yılında Bosphorus'a yöneldi, savaşta Asander tarafından öldürüldü. Böylelikle Bosphorus Krallığı, Asander'in eline geçti (App. *Mithr.* 120-121). Caesar, ihtimalle ileride yapmayı planladığı Parth Seferi'nden dolayı Pontus'un doğu kısımları ile Armenia Minor Bölgesi üzerinde hassasiyetle durdu. Bu amaçla Armenia Minor'u Galatya ve Kappadokia Krallıkları arasında bölüştürerek bölge savunmasını güçlendirdi (Emir, 2014: 129).

Caesar'ın öldürülmesinden sonra Roma Cumhuriyeti, Marcus Antonius, Octavianus ve Aemilius Lepidus'tan oluşan yeni bir koalisyonla yönetilmeye başlandı. Bu yeni koalisyon Roma tarihinde ikinci *triumvir*'lik²⁹ olarak bilinmektedir (Cass. Dio XLVI. 55. 4). Caesar'dan sonra bölgedeki en kapsamlı değişiklikleri Roma'nın eyalet topraklarını büyük ölçüde küçülten Marcus Antonius yaptı. Antonius'un bu şekilde hareket etmesine olanak sağlayan etmenler ise Octavianus ve Lepidus ile oluşturulan *triumvir*'lik yönetiminde doğu topraklarının MS 40 yılında kendisine bırakılması ve Parthlarla yapacağı mücadeleye için ihtiyaç duyduğu destektir (Oktan, 2008: 71). Antonius, II. Pharnakes'in oğlu ve VI. Mithradates'in torunu olan Dareios'a, Pontos Krallığı'nın bir bölümünü bağışladı (Emir, 2014: 134).

Antonius'un Pontos Bölgesi'ndeki siyasi düzenlemeleri bölgeye istikrarı getirmedi. II. Pharnakes'in diğer oğlu Arsakes, MÖ 36 yılında Pontos Bölgesi'nde isyan ederek kendisini hükümdar ilan etti (Magie, 1950: 434-435). Arsakes, Amaseia'da yakalandı ve öldürüldü (Strab. XII. 3. 38). Bunun üzerine Antonius tarafından Kilikia ve Lykaonia bölgeleri kendisine bağışlanan Polemon, Pontus kralı oldu. Antonius, Polemon'a Parth Seferi öncesi Armenia Minor Bölgesi'ni de bağışlayarak topraklarını genişletti (Cass. Dio XLIX. 33. 2).

Bu durum, Karadeniz kıyıları boyunca uzanan Amisos'un bir bölümü ile Amaseia, Kotyora, Kerasos, Trapezus'un yanı sıra Armenia Minor Bölgesi'nin, Polemon yönetiminde yeni bir krallığın eline geçmesi anlamına geliyordu. Pontus Bölgesi'nde kurulan bu bağlı krallık, tarihe "Polemon Krallığı" olarak geçti (Emir, 2014: 135).

²⁹ İkinci *triumvir*'lik, Birinci *Triumvir*'likten farklı olarak gayri resmi statüde kalmadı. MÖ 43 yılının halk temsilcilerinden biri olan P. Titus tarafından MÖ 19 Kasım'da halk meclisine sunulmuş ve yasalaştırıldı. Roma Halk Meclisi'ne onaylatılan ortak kararlara göre, *triumvir*'lerin her biri *consul* yetkiliydiler ve bu yetkiye beş yıl boyunca sahip olacaklardı. Kent magistratları atama yetkisi de *triumvir*'lere geçmişti (Taşdöner, 2012: 210).

SONUÇ

Antikçağ'da Eone olarak adlandırılan coğrafya bugün Taman Yarımadası topraklarını kapsamaktadır. Taman Yarımadası Hellenlerin Kolonizasyon Dönemi'ne kadar el değmemiş bâkir bir coğrafya olarak kalmıştır. Bölgede yerel halklar olarak İskitler, Sindianlar ve Maetionlar bulunmaktaydı. Hellenler MÖ VI. yüzyılda bölgede koloni faaliyetlerine başladılar. Burada birçok koloni kurarak bölgenin ekonomik ve kültürel yapısında önemli bir ivme kazandırdılar. Öyle ki bu dönemde Karadeniz'in Hellen kolonileri, Akdeniz, Ege ve Atina bölgeleri ile gelişmiş bir ticaret ağı oluşturdular. Bu ticaretin oluşmasında elbette ki en büyük önemi liman kentleri sağlamıştır. Kara taşımacılığı uzak mesafe, maliyet, dağlık coğrafya ve yerlilerin saldırıları gibi olumsuzluklardan dolayı yeterince güvenilir ve konforlu olamamıştır. Bu nedenle deniz aşırı ticaret ağı büyük öneme sahip olmuştur. Hellenler de kolonilerini genellikle kıyı bölgelere kurmuşlar ve doğal limanlardan ticarete yararlanmışlardır. Ayrıca bu durumun bir nedeni olarak da Hellenlerin yeni yerleşimlerdeki yerli halkları tanımayan oluşlarından dolayı eğer yerli halktan bir saldırı olursa kısa zaman içerisinde gemilerine geri dönerek bölgeyi terk edip kendilerini kurtarmaları gerekmektedir.

Hellenler Taman Yarımadası'nda birçok koloni kurmuşlardır. Biz bunlardan sadece üç liman kenti olan Phanagoria, Kepoi ve Hermonassa'yı inceledik. Phanagoria, İyonyalı Teoslar tarafından oikist Phanagoras liderliğinde MÖ VI. yüzyılın ortalarında kuruldu. Kepoi kenti de aynı yüzyılda yine İyonlar tarafından kuruldu. Hermonassa kenti yine aynı yüzyılda İyonyalı Miletoslar tarafından kuruldu. Hellen Kolonizasyon Dönemi (MÖ 750-550)'nde bu üç liman kentinin ticaretteki önemi ön plana çıkmıştır. Bu dönemde deniz aşırı ticarete bu liman kentleri kullanılmıştır. Ayrıca limanın gerisinde kalan yerleşime açık olmayan kırsal alan dediğimiz chora'larda kendi tarımsal faaliyetlerini yürütmüşler ve üretim fazlasını ihracatta kullanmışlardır. MÖ V. yüzyılın ortalarında kentler Bosphorus Krallığı'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Bu dönemde de krallığa ekonomik, siyasi katkıları oldukça fazladır ve liman kenti özelliklerini korumuşlardır. Özellikle Bosphorus Krallığı'nın Spartakid Hanedanlığı döneminde Karadeniz'in kuzeyindeki liman kentleri ticarete önemli rol oynamışlardır. Ağırıklı olarak bu dönemde kentlerin etrafı surlarla çevrilmiştir. Bu durum bize bu dönemde bölgeye saldırıların olduğunu ve istikrarın korunmak istenmesini göstermektedir.

Bosphorus kentleri MÖ II. yüzyılın sonlarına doğru VI. Mithradates Eupator (yak. MÖ 120-MÖ 63) döneminde Mithradates Krallığı'nın hâkimiyeti altına girdi. Bu dönemde de kentler önemlerini korudular. VI. Mithradates Eupator, Roma ile yapacağı savaşlarda kullanmak üzere gemi malzemelerini bu bölgelerden karşılamıştır. Roma'ya karşı savaşacak askerî birlikleri de bölgeden toplamaya çalışmıştır. VI. Mithradates, Bosphorus kentlerinin tahıl ambarı olma özelliğini iyi

biliyordu. Pontus Bölgesi'nde tutunabilmek ve Anadolu'yu ele geçirmek için öncelikle Karadeniz'in kuzeyinde istikrar sağlanmalıydı. Roma ile yapılan savaşlarda bu bölgeden gelebilecek herhangi bir tehdit olmamalıydı. Ayrıca VI. Mithradates, Roma'ya yenildiğinde Taman Yarımadası'na kaçmış burada ordusunun teçhizatını yeniden sağlayarak ve Armenia devletinden destek alarak tekrar Roma'ya karşı mücadele vermiştir. Sonunda MÖ 63 yılında Roma'ya yenilen VI. Mithradates Taman Yarımadası'na kaçmış ve burada yaşamına son vermiştir.

VI. Mithradates'in halefi II. Pharnakes, VI. Mithradates'ten sonra bozulan siyasi istikrarı tekrar sağlamaya çalışmıştır. Roma'ya karşı yürütülen genişleme politikasını aynen devam ettirmiştir. Bu dönemde Roma'nın başında bulunan Caesar'a karşı başlangıçta başarılı bir politika yürütmüştür. Bosphorus kentlerini tekrardan hâkimiyet altına almaya başlamıştır. Ayrıca Caesar'ın Mısır'daki isyanlarla uğraşmasını fırsat bilerek Kolkhis Bölgesi'ni de ele geçirmeye çalışmıştır. Bosphorus Krallığı'nı yeniden büyük bir krallık hâline getirmek istemiştir. Ancak Caesar'ın Mısır'da istikrarı sağlayarak Anadolu'ya dönmesi II. Pharnakes'in başarılı genişlemesinin sonu olmuştur. MÖ 2 Ağustos 47 yılında Zela'da yapılan savaşta II. Pharnakes kısa sürede yenildi ve kaçarak canını kurtardı. Bosphorus Krallığı bir daha eski gücüne kavuşamadı. Roma'nın İkinci *Triumvirlik* döneminde bölgeden Antonius sorumlu idi. Bölgede istikrarı tekrar sağlamak için çeşitli yeni düzenlemeler yapmasına rağmen başarılı olamadı. II. Pharnakes'in isyan eden oğlu Arsakes'e karşı Antonius Polemon'u görevlendirdi. Arsakes'in öldürülmesi üzerine Polemon Pontus Kralı seçildi. Polemon'un hâkimiyetine kuzey Karadeniz kıyıları, Armenia Minor Bölgesi verildi. Böylece tarihte yeni bir krallık olarak bu bölgelerde Polemon Krallığı ortaya çıktı.

KAYNAKÇA

- Akdoğar, Hatice (2014), **Ammianus'un Karadeniz Tasviri Ammiani Descriptio Ponti Euxini (Ammianus Marcellinus Rerum Gestarum Kitap XXII, Bölüm 8)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkaya, Betül (2018), **Antik Çağ'da Hermonassa Limanı: Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alekseyeva, E. M. (1994), "Gorgippia: A Bosporan Polis in the Sindike", **Expedition Magazine Penn Museum**, 36 (2-3), içinde (47-55), <http://www.penn.museum/sites/expedition/?p=4752>, (10.10.2021).
- Ammianus (2000), **Ammianus Marcellinus**, with an English translation by J. C. Rolfe I-III, Harvard University Press (Loeb), Cambridge, Massachusetts, London.
- Arslan, Murat (2005), **Arrianus'un Karadeniz Seyahati**, 1. Baskı, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2006), "Pontos'tan Karadeniz'e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler", **OLBA**, 14, içinde (75-91).
- _____ (2007), **Roma'nın Büyük Düşmanı Mithridates VI Eupator**, 1. Baskı, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- Arrianus, Flavius (1976-1983), **Arrian: Anabasis of Alexander**, with an English translation by A. Brunt I-II, Cambridge University Press (Loeb), Cambridge, London.
- Arrianus, Flavius (2005), **Arriani Periplus Ponti Euxini/Arrianus'un Karadeniz Seyahati**, (Çev. Murat Arslan), Odin Yayıncılık, İstanbul.
- Bill, Clarence P. (1926), "Bosphorus and Phanagoria", **Classical Philology**, 21 (3), içinde (254-256), The University of Chicago Press, Chicago.
- Bouzek, Jan (2013), "Pre-Colonization in the Black Sea Area: the First Greek Pottery Finds in the Black Sea", Gocha Tsetskhladze vd. (Ed.), **The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC-5th Century AD) BAR International Series 2517**, içinde (19-21), Oxford, England.
- Bülbül, İsmail ve Işık, Mustafa (2020) "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Taman Kazası", **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)**, 7, (18), içinde (439-455), <https://www.academia.edu/43714380>, (12.12.2021).

- Braund, David and Braund, Diane (1996), "Map 84 Maeotis", Richard J. A. Talbert (Ed.), **Barrington Atlas of the Greek and Roman World**, içinde (1201-1203), Princeton University Press, New Jersey, America.
- _____ (1997a), "Map 87 Cimmericus Bosphorus", Richard J. A. Talbert (Ed.), **Barrington Atlas of the Greek and Roman World**, içinde (1243-1254), Princeton University Press, New Jersey, America.
- _____ (1997b), "Map 87 Pontus-Phasis", Richard J. A. Talbert (Ed.), **Barrington Atlas of the Greek and Roman World**, içinde (1226- 1228), Princeton University Press, New Jersey, America.
- Braund, David (1998), "Writing and Re-Inventing Colonial Origins: Problems from Colchis and the Bosphorus", Gocha R. Tsetskhladze (Ed.), **The Colonisation of the Black Sea Area**, 1rd Edition, içinde (287-297), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Cassius Dio (1914-1927), **Roman History**, with an English translation by E. Carry I-IX, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb), Cambridge, London.
- Çiğdem, Süleyman (2007), "Eskiçağ'da Trabzon Limanı: Askeri ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu- Batı İlişkilerinde Rolü", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 10 (2), içinde (133-135), Erzurum.
- Diodorus Siculus (1974), **Diodorus of Sicily**, with an English translation by R. M. Geer, I-III, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb), Cambridge, London.
- Drews, Robert (1976), "The Earliest Greek Settlements on the Black Sea", **JHS**, 96, içinde (18-31), Cambridge, England.
- _____ (1991), "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri", (Çev. Ömer Çapar), **Ankara Üniversitesi Dil tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, 15 (26), içinde (303-327), Ankara.
- Emir, Osman (2009), "Argonautlar Efsanesi: Bir Mitos'un Ardındaki Gerçekler ve Kolkhis", **KİD**, (6), içinde (9-22).
- _____ (2011a), "Grek Kolonizasyon Dönemi'nde Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", **KİD**, 10 (10), içinde (9-28).
- _____ (2011b), **Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi**, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon.
- _____ (2012a), "M.Ö. VI. Yüzyılda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri", Mahmut Aydın vd. (Ed.), **Samsun Sempozyumu 13-16 Ekim 2011**, III, içinde (663-672), Samsun.

- _____ (2012b), “Eskiçağ’da Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Jeopolitik Önemi”, **KİD**, 13 (13), içinde (9-26).
- _____ (2014), **Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontus**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Figureira, Thomas (2008), “Colonisation in the Classical Period”, Gocha R. Tsetskhladze (Ed.), **Greek Colonisation An Account Of Greek Colonies And Other Settlements Overseas**, (2), içinde (427-523), Leiden, Boston.
- Finogenova, Svetlana Ilyinitchna (2000), “Boundaries and Plan of the Ancient Hermonassa: Archaleological Evidence”, S. L. Solovyov (Ed.), **Greeks and Natives in the Cimmerian Bosphorus 7th-1st Centuries BC**, içinde (59-60), Taman, Russia.
- _____ (2003), “Hermonassa”, D. V. Grammenos ve E. K. Petropoulos (Ed.), **The Ancient Greek Colonies In The Black Sea**, Volume I, içinde (1007-1046), Thessaloniki.
- Garden, J. G. (1986), “Pontic Historians and the Sirakoi”, **Ancient Literary Conceptions of Eastern Scythian Ethnography From the 7th to the 2nd Century BC**, içinde (191-202), Australian National University, Australia.
- Gajdukevic, V. F. (2005), “Hermonassa”, Hubert Cancik ve Helmuth Schneider (Ed.), **Brill’s Encylopaedia of the Ancient World New Pauly**, (6), içinde (238), Leiden, Boston.
- Gwynn, A. (1918), “The Character of Greek Colonization”, **JHS**, 37, içinde (83-127), Cambridge, England.
- Hamilton, V. F. “Hermonassa”, Hubert Cancik ve Helmuth Schneider (Ed.), **Brill’s Encylopaedia of the Ancient World New Pauly**, (6), içinde (238), Leiden, Boston.
- Herodotos (2018), **Tarih**, (Çev. Müntekim Ökmen), 14. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Hind, J. G. F. (1984), “Greek and Barbarian Peoples on the Shores of the Black Sea”, **Society for the Promotion of Hellenic Studies**, içinde (71-97), <http://www.jstor.org/stable/581032> (06.05.2021).
- _____ (1993), “Archaeology of the Greeks and Barbarian Peoples around the Black Sea (1982-1992)”, **The Society for the Promotion of Hellenic Studies**, 39, içinde (82-112), <http://www.jstor.org/stable/581137> (08. 06. 2021).
- _____ (1994), “The Bosphoran Kingdom”, D. M. Lewis vd. (Ed.), **The Cambridge Ancient History**, (6), içinde (476-513), Cambridge University Press, England.

- İnan, Fatih (2014), **Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Doğu Karadeniz Limanları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2018), “Arrianus’un Arriani Periplus Ponti Euxini/ Arrianus’un Karadeniz Seyahati” Adlı Eserine Göre Doğu Karadeniz Bölgesindeki Küçük Limanlar”, **KİD**, (24), içinde (155-182).
- Kobylyna, M. M. (2007), “Phanagoria”, Hubert Cancik ve Helmuth Schneider (Ed.), **Brill’s Encyclopaedia of the Ancient World New Pauly**, 10, içinde (913-914), Leiden, Boston.
- Kocybala, Arcadia Xenia (1978), **Greek Colonization On The North Shore Of The Black Sea In The Archaic Period**, Yayınlanmış Doktora Tezi, University of Pennsylvania, Social Sciences Institute.
- Ksenophon (1998), **Anabasis: Onbinlerin Dönüşü**, (Çev. Tanju Gökçöl), 12. Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Kuznetsov, Vladimir Dimitrievitch (2003), “Kepoi-Phanagoria-Toganrog”, D. V. Grammenos ve E. K. Petropoulos (Ed.), **Ancient Greek Colonies In The Black Sea**, 1, içinde (895-923), Thessaloniki.
- Magie, David (1950), **Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ I-II**, Princeton, New Jersey, America.
- Mastikova, A.V. (2015), “Социальная стратификация населения Кавказа в конце античности и начале средневековья: археологические данные Материалы”, **Uluslararası Bilimsel Konferansın Materyalleri**, içinde (6-9), Moskova.
- Mihail, Zahariade (2007), “Hermonassa”, **Helen Dünyası Ansiklopedisi Karadeniz**, içinde (1-7), <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11928> (10. 07. 2021).
- Minns, Hovell Ellis (1913), **Scythians and Greeks: A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus**, Cambridge University Press, London and New York.
- Muratov, Maya (2015), “The Northern Black Sea: The Case Of The Bosporan Kingdom”, Esther Eidinow vd. (Ed.), **The Oxford Handbook of Ancient Greek Religion**, içinde (589-604), <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093>, (12.08.2021).
- Oktan, Mehmet (2008), “Roma Cumhuriyet Dönemi’nde Pontos’da Yapılan Düzenlemeler”, **Anadolu/Anatolia**, 34, içinde (47-75), <https://www.academia.edu/8548206>, (07.10.2021).
- Olkhovsky, Valery S. (1995), “Scythian Culture in the Crimea”, Jeannine Kimball vd. (Ed.), **Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age**, 3, içinde (63-81), Zinat Press Berkeley CA 94709, United States of America.

- Pavlichenko, Natalia ve Kashaev, Sergey (2012), "A Personal Letter Found In Hermonassa", Nina Almazova vd. (Ed.), **Hyperboreus Studia Classica**, 18, (2), içinde (225-242), München, Germany.
- Petropoulos, Elias K. (2003), "Problems in the History and Archaeology of the Greek Colonisation in the Black Sea", **Ancient Greek Colonies in the Black Sea**, içinde (17-92), <http://academia.edu/20559584>, (12.09.2021).
- _____ (2005), "Hellenistic Colonisation in Euxeinos Pontos: Penetration, Early Establishment, and the Problema of the 'Empirion' Revisited", **BAR International Series 1394**, içinde (6-14), Oxford.
- _____ (2005a), "Emporion and Apoikta-Polis in the Northeast Black Sea Area During the 6th and 5th c. B.C.: An Urbanistic View", **Pont-Euxin et Polis**, içinde (207-232), <http://academia.edu/41974916>, (08.07.2021).
- _____ (2012), "Kepoi-Phanagoria-Taganrog", **Ancient History Of The Black Sea Region**, içinde (1-9), International Hellenic University School of Humanities Master in Black Sea Cultural Studies, Thessaloniki.
- _____ (2015), "Ancient Greek Colonisation and Modern Scholarship: Colonial Endeavours in the Black Sea Region", Polyxeni Adam Veleni ve Dimitra Tsangari (Ed.), **Greek Colonization New Data, Current Approaches**, içinde (93-111), Atina.
- _____ (t.y.), "History of the Kingdoms of Bosphorus and Pontus", **Black Sea Ancient History and Archaeology**, içinde (1-74), <https://www.academia.edu/20284387>, (15.09.2021).
- Phanagoria** (2016), V. D. Kuznetsov (Ed.), Arkeoloji Enstitüsü PAH, <http://phanagoria.info> (10. 06. 2021).
- Plinius, Gaius Secundus (1938-1971), **Pliny Natural History**, with an English translation by H. R. Rackham, W. H. Jones, De E. Eichhoz I-X, Harvard University Press (Loeb), Cambridge, London.
- Polybius (2010), **The Histories**, A new translation by R. Waterfield, with an Introduction and Notes by B. McGingOxford University Press (OWC), Oxford, England.
- Pomeroy, Sarah B. (2018), **Antik Yunan'ın Kısa Tarihi Siyaset, Toplum ve Kültür**, (Çev. Oğuz Yarlıgaş), 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Pomponius Mela (1984), **De Chorographia liber**, Introduzione, edizione critica e commento acura di Piergiorgio Parroni, Edizioni di storia e letteratura, Roma, Italy.
- Pseudo Skylax (2011), **Pseudo Skylax's Periplus**, The Circumnavigation of the Inhabited World, by Graham S. Text, Translation and Commentary, Bristol Phoenix Press, Malbourne, Australia.

- Procopius (1928), **History of the Wars**, with an English Translation by H. B. Dewing, I-VIII, Massachusetts: Harvard University Press (Loeb), Cambridge, London.
- Pseudo Scymnus (1952), **Ad Nicomedem**, Fragmenta Periegesos Ad Nicomedem Regem, The Tradition Of The Minor Greek Geographers, A. Diller (Ed.), Oxford, England.
- Rostovtzeff, M. (1941), **The Social and Economic History of the Hellenistic World I-II**, Oxford University Press, Oxford, England.
- Saprykin, Sergey (2004), “Chora and Polis in the Kingdom of Bosphorus in the Classical and Hellenistic Periods”, **CIRB**, içinde (185-210), <https://doi.org/10.1524/9783486594577>, (08.06.2021).
- Solovyev, Sergey (2000), “Borysthene, Olbia, Nymphaeum ve Hermonassa Chorai: Research Results and Comparative Study”, S. L. Solovyev (Ed.), **Greeks and Natives in the Cimmerian Bosphorus 7th – 1st Centuries BC**, içinde (117-121), Bar International Series, Taman, Rusya.
- _____ (2013), “Население Малой Азии и проблемы греческой колонизации Северного Причерноморья”, **Международные отношения в Причерноморье в античную эпоху и средние века**, içinde (62-77), <http://www.academia.edu.tr>, (12.06.2021).
- Starr, C. G. (2008), “Economic and Social Conditions in the Greek World”, John Boardman ve G. L. Hammond (Ed.), **The Cambridge Ancient History**, 3 (3), içinde 417-441), Cambridge University Press, England.
- Strabon (2018), **Geographika**, (Çev. Adnan Pekman), 19. Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Talbert, J. A. Richard (Ed.) (2000), **Map-By-Map Directory to Accompany, Barrington Atlas the Greek and Roman World**, New Jersey: Princeton University Press.
- Taşdöner, Kevser (2012), “Romalı Triumvir Marcus Antonius’un Anadolu’da Siyasi Düzenlemeleri”, **TAD**, 31 (51), içinde (209-236), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Tekin, Oğuz (2014), **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tezcan, Mehmet (2007), “Pontos Krallığı (MÖ III. yy-MS IV. yy)”, Veysel Usta (Ed.), **Başlangıçtan Günümüze Pontos Sorunu**, içinde (77-108), Serander Yayınları, Trabzon.
- Thukydides (2010), **Peloponnesos Savaşları**, (Çev. Furkan Akderin), 11. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
- Tsetschladze, Gocha R. (1992), “Greek Colonization of the Eastern Black Sea Littoral (Colchis)”, **Dialogues d'histoire Ancienne**, içinde (223-258), <https://www.persee.fr/doc/dha>, (10.08.2021).

- _____ (1994), “Greek Penetration of the Black Sea”, Ed. G. R. Tsetschladze and F. De Angelis, **The Archaeology of Greek Colonisation, Essays Dedicated to Sir John Boardman**, içinde (111-127), Oxford University Committee for Archaeology Press, Oxford.
- _____ (1998), “Greek Colonisation of the Black Sea Area: Stages, Models and Native Population”, G. R. Tsetschladze (Ed.), **The Colonisation of the Black Sea Area**, içinde (9-69), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- _____ (2002), “Phanagoria: Metropolis of Asiatic Bosphorus”, J. A. Todd (Ed.), **Greek Archaeology Without Frontiers, ‘Open Sciences’ Lecture Series 18**, içinde (129-150), Athens: The National Hellenic Research Foundation and A. G. Leventis Foundation.
- _____ (2005), “Arkaik ve Klasik Dönemlerde Karadeniz’de Ticaret: Bazı Gözlemler”, Sümer Atasoy (Haz.), **Karadeniz’in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine**, içinde (9-35), 1. Baskı, Ege Yayınları, İstanbul.
- _____ (2012), “The Southern Black Sea Coast and Hinterland: An Ethnic-Cultural Perspective”, G. Tsetschladze (Ed.), **The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity**, içinde (235-240), BAR International Series 2432, London.
- _____ (2019), “Once Again About the Establishment Date of Some Greek Colonies Around the Black Sea”, Gocha Tsetschladze vd. (Ed.), **Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity**, içinde (1-41), <https://www.archaeopress.com>, (07.09.2021).
- Treister, Michail J. ve Kovedyayev, T. V. Shelov (1989), “An Inscribed Conial Clay Object from Hermonassa”, **The American School of Classical Studies**, içinde (289-297), <http://www.jstor.org/stable/148218>, (10.06.2021).
- Treister, Michail J. ve Vinogradov, Yuri G. (1993), “Archaeology on the Northern Coast of the Black Sea”, **American Journal of Archaeology**, 97 (3), içinde (521-563), America.
- Vakouftsi, Elena (2012), “Kepoi-Phanagoria-Taganrog”, **International Hellenic University School of Humanities Master in Black Sea Cultural Studies**, (3), içinde (1-9), Thessaloniki.
- Vinogradov, Y. A. (2007), “Cimmerian Bosphorus: Main Phases of Pre-Roman History”, S. L. Solovyov (Ed.), **Greeks and Native in the Cimmerian Bosphorus 7th-1st Centuries BC**, 1rd Edition içinde (145-150), Archaeopress Publishers of British Archaeological Reports, Oxford, England.
- Zastrozhnova, Evgenia Pankratova (t.y.), “Археологические раскопки сельских поселений Таманского полуострова в XIX столетии”, **Rusya Bilimler Akademisi Arşivleri St. Petersburg Şubesi**, içinde (227-238), <http://www.academia.edu.tr>, (15.06.2021).

Zavoikin, A. A. (2007), “Bosporus: Panticapaeum and the Territorial State”, S. L. Solovyov (Ed.), **Greeks and Native in the Cimmerian Bosporus 7th-1st Centuries BC**, içinde (150-153), Archaeopress Publishers of British Archaeological Reports, Oxford, England.

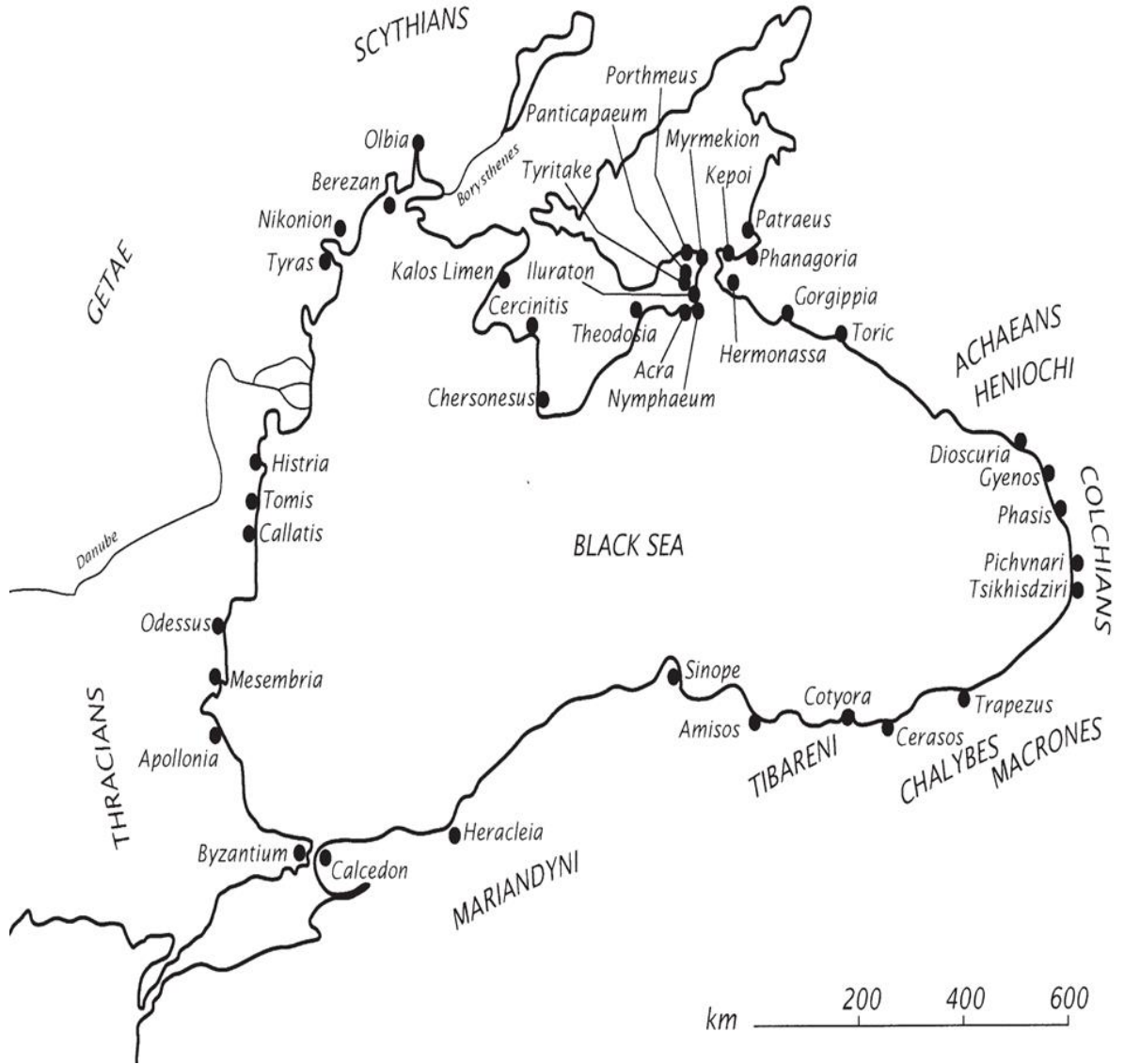
Zhuravlev, Denis V. ve Lomtadze, Georgii A. (2013), “A Terracotta Relief with a Dionysiac Motif from Kepoi”, **State Historical Museum**, içinde (13-31), brill.com/acss, (18.04.2021).

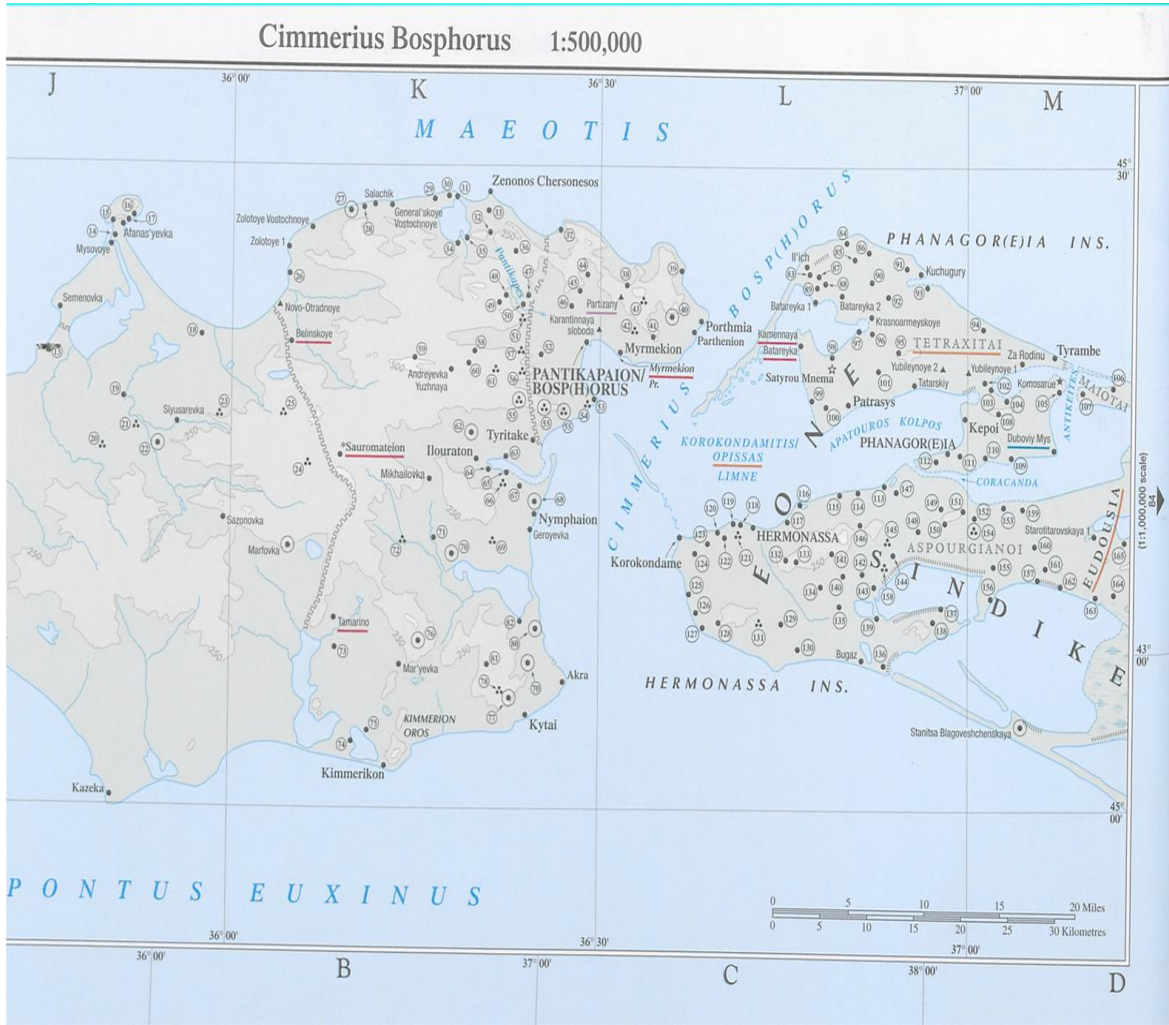
EKLER

Ek 1: Başlıca Hellen Kolonilerini ve Yerel Halkları Gösteren Karadeniz Haritası

Kaynak: Tsetskhladze, 2019: 2.

Ek 2: Kimmerius Bosphorus

Kaynak: Talbert, J. A. Richard (Ed.) (2000), **Map-By-Map Directory to Accompany, Barrington Atlas the Greek and Roman World**, içinde (Map 102), New Jersey: Princeton University Press.

Ek 3: Taman Yarımadası'ndaki Yunan Kolonileri

Koloni	En Erken Çanak Çömleklere Göre Kuruluş Tarihi	Ana Şehir	Antik Yazarlarda Referanslar	Site Kimliği
Hermonassa	MÖ VI. Yüzyıl ortaları	İyon/Aeol	Arrian. Steph. Byz Hekat. Ps. Scymnus	Taman Köyü, ancak kesin bir kanıt bulunamadı. Sitenin çoğu Taman Körfezi'nin suları altında kaldı.
Kepoi	MÖ 580-560	Milet	Ps. Scymnus Plin. <i>Nat.</i> Strabon Ps.-Scylax	Phanagoria'nın 3 km kuzeydoğusunda. Kimlik kesin değil.
Phanagoria	Yaklaşık MÖ 542	Teos	Ps. Scymnus Dionysius Periegetes Strabon Arrian. Ps.-Scylax Hekat. Steph. Byz. Arrian. <i>Bith.</i>	Sennaya Köyü, sitede bulunan iki yazıtla doğrulandı. 75 hektarlık alanın yaklaşık 25 hektarı Taman Körfezi'nin suları altındadır.

Kaynak: Tsetskhladze, 2019: 29.

Ek 4: Dionysos Motifli Pişmiş Toprak Rölyef

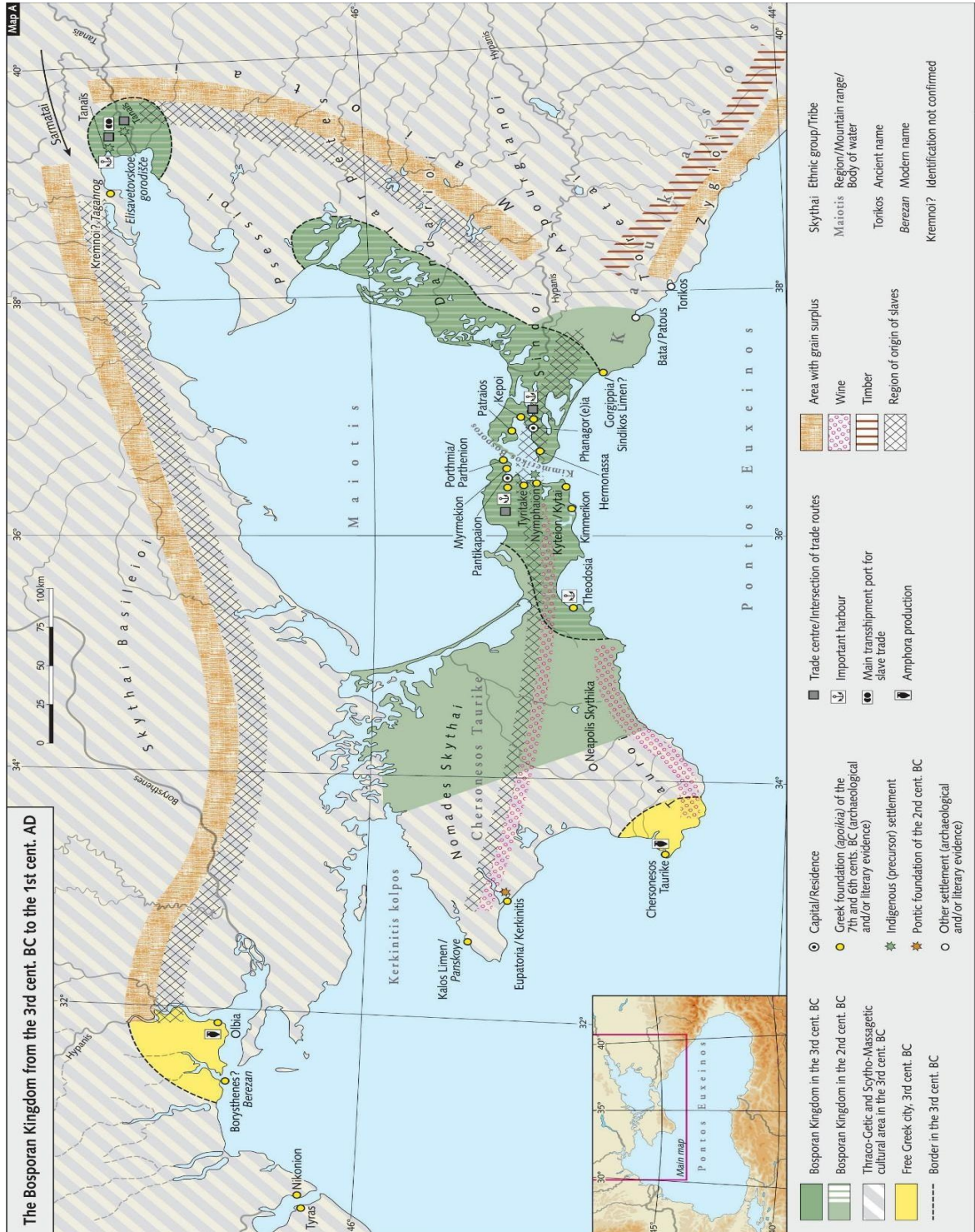
Kaynak: Zhuravlev ve Lomtadze, 2013: 14.

Ek 6: Phanagoria'nın Gümüş Sikkeleri

Kaynak: Bağımsız bir polis olarak Phanagoria'nın gümüş sikkeleri. MÖ 5. yüzyılın sonları. (1 drahmi; 2-3 diobol; 3 hemiobol). (Phanagoria, 2016: 109)

Ek 7: Bosphorus Krallığı Haritası

Kaynak: Bosphorus Krallığı (MÖ III. Yüzyıl-MS I. Yüzyıl) (Brill's New Pauly Supp. 1. Vol. 3).

ÖZGEÇMİŞ

2003 yılında Maçka Ce-Zi-Ne Kardeşler İlköğretim Okulu'nu, 2007 yılında Maçka Lisesi'ni bitirdi. 2009 senesinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. 2013 yılında lisans eğitimini onur öğrencisi olarak tamamladı. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi'de Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifikası'nı onur öğrencisi olarak almaya hak kazanmıştır. 2006 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Programı'na başladı.

